

תוכן הענינים

תקציר: סקירה כללית של דברי הספר באופן קצר ומתומצת, בבחינת מועט המחזיק את המרובה _____ א

שיעור כזית 17-20 סמ"ק; מנין שיעור קטן כזה? (א) לשנות את ה'מושכל הראשון' (ה) ('והרי ידוע שהגודל של הזית השתנה!') [האמנם?] (ה)

פרק א': הצגת השיעור _____ ז

דעת רבינו הגר"ח מוולאזין זצ"ל, ומרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א בשם החזו"א זצ"ל, ומרן הגרש"ז (ז) הגאון רבי חיים מוולאזין (ז) דעת מרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א בשם החזון איש (ז) דעת מרן הגרש"ז אויערבאך זצ"ל (ט)

פרק ב': דברי הפוסקים ז"ל אשר דבריהם מתאימים לשיעור זה _____ יא

תשובות הגאונים (יא) רש"י (יא) רמב"ם (יב) רשב"א (יב) ריטב"א (יב) כת"י מדורו של המרדכי (יג) שולחן ערוך (יג) נצי"ב מוולאזין (יד) "אבני נזר" (יד) "חזון איש" (טו) "קהילות יעקב" (טז) סברא וראיה מדברי המשנה (יז)

פרק ג': ביאור התאמת השיעור הנ"ל לכל שיטות הראשונים _____ יח

פרק ד': ראיות מהמציאות _____ כב

פרק ה': כזית – כגודל זית שבימך _____ כה

פרק ו': שיעור הכזית – נפח או משקל? _____ כח

פרק ז': שיעור המצה _____ לג

כמות המצה בליל הסדר - בהלכה (לג) מוציא מצה (לג) 'שני כזיתים' – נכללים (באופן מעשי) ב'כזית אחד' (לד) אפיקומן (לז) נפח המצה (לז)

פרק ח': טעמים של השיעורים הגדולים יותר _____ מ

נספח א': שיטת הרמב"ם בכזית _____ מב

נספח ב': גודלו של פרי הזית בזמנינו _____ מד

כזית – תמונות להמחשה (מו) כזית "קרקר" (מו) כזית לחם (מה) נפח קופסת גפרורים מצויה ופקק בקבוק סודה (מט) שיעור כגודל זית המצוי (מט) התבלינים שבעוגה אם מצטרפים לשיעור הכזית? (נ)

ב _____ השיעורים בזמנינו

חלק ב בירורים _____ נג

"סיפורים מן החיים": גודל נחיצות בירור השיעור _____ נד

בירור נפח המצה _____ (נח)

בירור השיעור _____ (ס)

לימוד מ'קיצורים' לעומת לימוד מעמיק (ס)

בשיטת ה"משנה ברורה": בשיעור הכזית _____ סא

מבוכה בשיעור ה"חזון איש" _____ (סד)

מהו ה"ספק" שיש להוציא מן הלב? _____ (זס)

שיעור הכזית: האם משערים בגודל הזיתים שהיו בימי משה רבינו, או בגודל הזיתים של היום? _____ סח

הקדמה – מטרת פרק זה (סח) "רובם ככולם של האחרונים סוברים..." (סח) הראיה מתשובת הגאון (סט) דיון בראיה מתשובת הגאון (סט) סברת החזו"א (ע) הלכות נוספות המתבססות על סברא זו (עא) הוכחה משיעור המקוה – דברי ה"אבקת רוכל" והמבי"ט (עא) מוכח ממעשה במגנצ"א... (עב) האם יש הוכחה להיפך מגודל עלה של הדס? (עד) הוכחה משיעור האתרוג (עד) דברי ה"שיעורין של תורה" אודות הענין (עו) שיטתו של הגר"ח נאה (עז) אפשרות חדשה בהבנת דעת השו"ע (עח) סיכום (פ)

שיעור הפת לברכת על נטילת ידיים _____ (פא)

ברכה על כזית (באגדתא) _____ (פג)

שיעור הרביעית _____ (פח)

פרק א: שתי השיטות במידת ה"רביעית" _____ פט

רביעית - שיעור הגר"ח נאה (פט) רביעית - שיעור החזו"א (פט) שתי השיטות – במידות ארה"ב (צ)

פרק ב: שיעור הרביעית – דברי הפוסקים, _____ צא

מנהג ירושלים (צב) מנהג הספרדים (צב) מנהג העולם (צג) סתימת הפוסקים (צג)

פרק ג: הממצאים ביחס לרביעית _____ צה

סיכום הממצאים (צז)

פרק ד: הרביעית "לפי דעתו של רואה" _____ צט

תוכן הענינים _____ ג

השיעור ה'חדש' – 75 סמ"ק (ק) השינויים שבדרהם (קא) הדרהמים שבידינו (קב) דקדוק השיעור עפ"י משקל הדינר (קג) הוכחות נוספות לשיעור הקטן יותר (קד) דעת גדולי תורה (קז) שיעור הכזית ושיעור האמה (קה) משקל הדרהם ה'חדש' – משמעותו לענין הלכות התלויות במידת הטפח והאמה. (קט)

דפנות סוכה כהלכתן: לאפרושי מאיסורא _____ **קי**
שיעור ה"טפח" _____ **קיב**

יישוב קושיית הצ"ח _____ **קיד**
אודות אי התאמת גודל הביצה - הבאת התירוצים שנאמרו – והצעת תירוצי חדש – לקושיא הגדולה בענין המידות והשיעורים
מטרת המאמר והצגת הבעיה (קיד) מהלכי פתרון (קטו) פתרון (חדש) אפשרי (קיו)
ההיבט ההלכתי של היישוב לקושיית הצ"ח (המשך מאמר הקודם) _____ **קכג**

מהו מהות השיעור: ההבדל בין שיעור מקוה לבין שיעור רביעית
_____ **קכז**
וחלה
תשובה לחכם אחד – בענין "דעתו של רואה" בשיעור הרביעית (קכז) טעם החילוק בין שיעור מקוה לשיעור רביעית (קכז) ראיות בראשונים שסברו כחילוק זה (קל) ראיה מדברי השו"ע (קלא) בדברי החזון איש (קלא)

הבדל בין שיטת הצ"ח והחזו"א _____ **קלג**
הצ"ח – הוא הוא שחידש את השיעור הגדול הנודע בימינו כ"שיעור חזון איש". עם כל זה, נראה שיש הבדל בין השניים – (קלג)

האמנם נקבע שיעור ה'רביעית' לפי דעתו של רואה: _____ קלה
עיונים בחידושו של ה'חזון איש'

פרק א' - דברי החזו"א. וההנחות עליהן מבוססת שיטת החזו"א (קלו) פרק ב' - דיון בהנחות של החזו"א (קלז) פרק ג' - דיון בהנחה ראשונה (קלט) פרק ד' - דיון בהנחה שניה (קמא) פרק ה' - דיון בהנחה שלישית (קמא) פרק ו' - דיון בהנחה רביעית (קמב) פרק ז' - דיון בהנחה חמישית (קמד) פרק ח' - טעם שיתכן ששיעור החזו"א עצמו שונה היום מאשר בזמן החזו"א (קמה)

"שיעורן באיטלקי": האם שיעור ה'רביעית' יכול להתברר מהשוואה
למידות של רומא? _____ **קמז**

מטרת המאמר: (קמז) ענף ב': ההוכחה שהשיעור ה"קטן", הוא קטן יותר ממה שעלה בידי רבי חיים נאה. (קנב)

בירור השיעור המדוקדק אליבא דהרמב"ם קנד

דעת המשנה ברורה (קנד) שיעורי הרמב"ם (קנו) הנחת היסוד של הגרא"ח נאה (קנו) משקל הדינר – כדינר הזהב הערבי (קנט) משקלות הדרהם המצרי (קס) משקל הדרהם של הבית יוסף (קס) מטבעות השקל העתיקים ששקלו הרמב"ן והאברבנאל (קסב) מטבעות האיסטריניש (קסג) מידות הנפח של תורה מכוונות לשיעורים האיטלקיים העתיקים (קסד) המידות הטבעיות – משקל השעורה ונפח הביצה (קסה)

כל כזית מצה - מצוה בפני עצמה (קסז)

אגורי למה (קסח)

כדי אכילת פרס: אופן חדש לשער "כדי אכילת פרס" (ע"י "דעתו של רואה") קסט

בענין חידושו של החת"ס שמשך זמן כדי אכילת פרס - הוא 9 דקות (קעב) האם לכל מאכל יש שיעור "כדי אכילת פרס" אחר? (קעה) ברכה אחרונה על שתיית קפה (קעו) הערה בענין שיעור כדי שתיית רביעית (קעט) האם זו דרך מובחרת – לשער ב"דעתו של רואה"? (קפ)

מדת ה"אמה" - ביחס לממצאים ומידות טבעיות: מטרת המאמר קפב

ידיעות בסיסיות (קפב) מקומן של הוכחות טבעיות בקביעת ההלכה (קפג) עיקר שיטת החזון איש – עפ"י רוחב האגודל (קפד) דיון בהוכחה מרוחב האגודל (קפד) "בירה תוכיח" – הוכחה [לשיעור הגדול] משיעור הר הבית (קפה) דיון בהוכחה משיעור הר הבית [דחיית ההוכחה הנ"ל] (קפה) הוכחת הקה"י לשיעור הגדול מגובה כריסו של שור (קפז) דחיית ההוכחה מגובה כריסו של שור (קפז) עיקר שיטת הגר"ח נאה – עפ"י משקל הדרהם (קפז) דיון במשקלו של דרהם (קפה) הוכחה מגודל האמה הטבעית (קצ) דיון בגודל האמה הטבעית (קצ) היקפו של מטבע הסלע [ממצא "חדש"! (קצא) דיון בהוכחה מהיקפו של ה"סלע" (קצב) ראיה נוספת: אורך גרעיני תמרים (קצג)

משקל השקל: בירור מחלוקת רש"י והגאונים קצד

פרק א: המטבעות – במשקל (קצד) פרק ב: הוספה במשקל השקל (קצד) פרק ג: בירור משקלו - מח' רש"י והגאונים, והכרעת הרמב"ן (קצה) פרק ד: בירור שיטת הגאונים במשקל זמננו (קצו) פרק ה: בירור שיטת רש"י במשקל זמננו (קצה) פרק ו: המנהג וההלכה (רא) פרק ז: סיכום (רב)

ה _____ תוכן הענינים

ג _____ כיצד לשער פדיון הבן בזמננו

מטרת המאמר (וג) סוגיית הגמרא (וג) שיטת האגרות משה בפדה"ב (יד) הערות על שיטת האג"מ (יד) שיטת החזון איש (רו)

ח _____ "שעורה" ו"שיעור" הן מאותו שורש

ט _____ מדות ושיעורים באגדות חז"ל

גובהו של פרעה (רט) מה היה גודל אשכול הענבים שלקחו המרגלים? (ריא)

תקציר

סקירה כללית של דברי הספר באופן קצר ומתומצת, בבחינת מועט המחזיק את המרובה

שיעור כזית 17-20 סמ"ק; מנין שיעור קטן כזה?

מטרת חיבור זה היא להציג שיעור כזית 'קטן', שהוא 17-20 סמ"ק. זה קטן באופן משמעותי מהשיעורים המפורסמים אצל רוב בני אדם. זהו בערך השיעור של שליש ביצה של זמנינו, עליו פסקו החזו"א והקה"י לברך ברכה אחרונה (ככתוב במכתב שזכיתי לקבל ממרן הגר"ח קניבסקי שליט"א, הובא לעיל בהקדמה).

וכאן נציג באופן מתומצת את הסבר הענין והסוגיא^א. המטרה היא, להראות שהשיעור הנ"ל (17-20 סמ"ק) נכון ומותאם הוא לכל שיטות הראשונים.

ראשית נציין, שהואיל והשיעור הוא "כזית", הפירוש הוא: כגודל של זית. לפי פוסקים רבים, כיון שהשיעור נקבע על פרי הזית, הרי הפרי המציאותי קובע בזה את השיעור. לפיכך, אין מקום כלל לדון מה היה גודל הפרי בימי קדם, כי רק הפרי המצוי בזמנינו ומקומינו הוא הקובע. לפי זה, השיעור הוא כגודל של זית המצוי, ואין ענין כלל לדון מהו גודל הביצה, כי אין לזה שום קשר לשיעור הכזית (וכך סבר מרן החזו"א מעיקר הדין, ומה שנאמר בשמו שיעור גדול יותר לכזית [מחמת היחס לביצה] לא נאמר אלא על דרך החומרא). לפי זה, השיעור הוא קטן ביותר, כגודל זיתים המצויים.

א. בהמשך הספר יובאו הענינים בפירוט ובציטוט המקורות, וכאן הובאו רק ראשי פרקים הנותנים מבט כללי, ובבחינת מועט המחזיק את המרובה.

לעומת זאת, המשמעות הפשוטה של השו"ע היא, ששיעור הכזית הוא כחצי ביצה (ובדעת הרמב"ם וסייעתו – מוכח ששיעורו פחות משליש ביצה²). אך, אף אם נניח שהכזית אכן קשור לגודל הביצה, עכ"ז י"ל שמותאם הוא לשיעור המוצע לעיל.

עלינו להקדים ולברר מהו גודלה של הביצה עצמה, כדי לקבוע לפי זה את גודל הזית.

גודל הביצה הוא דיון גדול ונרחב לכשעצמו (ובפרט דנו בו לענין שיעור הרביעית, שהוא כגודל ביצה ומחצה):

יש אומרים (צל"ח, חזו"א) שהביצים של חז"ל כפולים בגודלם היו משל היום (ולדבריהם, הביצה 100 סמ"ק, והרביעית 150 סמ"ק).

אך השו"ע לא סבר כן (כמפורש בדברי הצל"ח), ולדבריו הביצים דהיום הם כמו בזמן חז"ל.

ויש לדון לשיטתו מהו גודל הביצה.

והנה הגר"ח נאה, בבואו לשער את הביצה כדעת השו"ע, העלה שהביצה היא 57.6 סמ"ק, והרביעית (=ביצה ומחצה) 86 סמ"ק. וזהו מעט יותר גדול מן הביצים המצויות.

מקורו של הגר"ח - עפ"י דברי הרמב"ם, המגדיר את שיעור הרביעית ביחס למשקל המטבע הערבי הקרוי 'דרהם'. והניח הגר"ח שהדרהם המצוי בזמנו [3.2 גרם] הוא בעל אותו משקל שהיה הדרהם בזמן הרמב"ם מאות שנים לפני כן, ללא שום שינוי.

אך בעקבות מחברי זמנינו שבאו לבדוק אחר דבריו של הגר"ח, ולברר מחדש עפ"י ממצאים מדויקים ומטבעות רבים מצויים בידינו, יעלה בידינו שאכן היה שינוי מסויים במשקל הדרהם במשך הדורות, והדרהם שעליו כיוון הרמב"ם היה קל יותר ממה ששיער הגר"ח.

לפי השיעור המדויק יותר, הדרהם של הרמב"ם היה 2.83 גרם, והביצה 50 סמ"ק (נ.ב. בדיוק כמו הביצה הממוצעת בזמנינו), והרביעית לפי"ז 75 סמ"ק.

[והנה לענין הרביעית, אין בכך דחייה לשיעור מרן החזו"א. והיינו, כי הוא נקט

ב. כי נפח ההגרוגרת היא שליש מהביצה, וידוע שהגרוגרת גדולה מן הזית.

שעיקר שיעור הרביעית אינו תלוי בביצה שלנו, אלא ברוחב האגודל המצוי. ולפי"ז, אף אם שיעור הרביעית (והביצה) קטן היה בימי חז"ל, מ"מ שיעור הרביעית לדין נשאר 150 סמ"ק].

אך עכ"פ, ננקוט (עפ"י הראיות שבידינו) ששיעור הרביעית שאותו ציין הרמב"ם היה 75 סמ"ק, והביצה – 50 סמ"ק (כגודל ביצים רגילות בזמנינו). ואף שאין זה מכריע לענין הרביעית^ג, מ"מ לענין השוואת הכזית לביצה זה ודאי משמעותי^ד.

והנה הגודל הנ"ל (= 50 סמ"ק) הוא גודל הביצה עם הקליפה. אך את שיעור הכזית יש לשער כגודל חצי ביצה ללא קליפתה (נו"ב, גר"א, חזו"א וגר"נ – דלא כהמ"ב). הפוסקים כולם נקטו שיש לנכות 25% מן הביצה, כשמודדים אותה ללא קליפתה. לדבריהם, ביצה ללא קליפתה 37.5 סמ"ק, וחציה 19 סמ"ק.

אך במציאות אצלנו, קילוף הביצה מוריד רק כ-10% מן הנפח, עולה שהביצה: 45 סמ"ק, וחציה 22.5 סמ"ק.

ועכ"ז נראה שהשיעור המדויק עוד קטן יותר.

דבאמת מצינו בשולחן ערוך עצמו שפוסק כמו הרמב"ם שהגורגרת היא כשליש ביצה, שהוא 17 סמ"ק. ומן הגמרא ידוע לנו שהזית קטן מן הגורגרת.

על שאלה זו כתבו הפוסקים (מגן אברהם, נודע ביהודה, גר"א) שבאמת השו"ע עצמו כיוון לשיעור שליש ביצה עם הקליפה, ומה שכתב שיעורא דכחצי ביצה היינו בניכוי הקליפה, ואזי השיעור הזה שוה לשליש ביצה עם הקליפה (גר"א) א"נ שיעורא דכחצי ביצה הוא באמת נכתב רק לחומרא ולא בדקדוק (ל' המ"א: "לא דק, ולחומרא לא דק")^ה.

בנוסף, יש בידינו הוכחות רבות מן המציאות המראות על שיעור קטן: הן פרי

ג. אם נימא שתלוי בעיקר במידת האגודלים, וכנ"ל.

ד. פי', כי אם הביצה בזמן חז"ל היא כמו גודלה היום, א"כ אין ספק שהכזית למ"ד שהוא כחצי ביצה נידון לפי ביצה זו. ולכן, גם את"ל שהרביעית גדולה מפני שתלויה ברוחב האגודל המצוי וכנ"ל, אין לזה שום השפעה על גודל הכזית, כי הוא ודאי אינו תלוי ברוחב האגודל המצוי בשום צורה שהיא.

ה. הנודע ביהודה מוסיף ומבאר שאף השו"ע הכותב שיעורא דכחצי ביצה – מקורו מהוכחה מסוגיית הגמרא. וכאשר מעיינים היטב בהוכחה זו, אין מוכח אלא שהוא יותר משליש ביצה, ולא שהוא חצי ממש.

הזית עצמו, הן שיעור בית הבליעה (בגמרא מבואר שבית הבליעה של אדם ממוצע מחזיק כשני זיתים), הן שיעור הקמיצה (חופה ג' אצבעות על פס ידו, ואין קומץ פחות משני כזיתים), ועוד.

בעקבות כל הנ"ל נקטנו, שבשיעור כ- 20 סמ"ק נראה שנכלל שיעור הכזית אף לפי הצד שהכזית כחצי ביצה. נמצא, ששיעור זה נכון הוא לכל השיטות שבראשונים. יראה הרואה מה רב המרחק בין השיעור הנ"ל לבין מה שמפורסם במקומות אחרים:

על קופסת מצות מכונה (כשר לפסח - בהכשר מהודר) כתוב לאמור, ש"מצה אחת היא שיעור כזית".

מצה – שלימה!! – היא השיעור¹.

והרי לפי המבואר לעיל השיעור קטן בהרבה.

כיצד התפרסם שיעור כה גדול?

צירוף של כמה סיבות הביאו לשיעור גדול זה. וביניהן, שיש כאן גם גישה של חומרא בקיום מצוה דאורייתא לחוש לכל אפשרות (והרי בתקופות שונות היו הרבה פרטים מציאותיים חשובים שלא היו ידועים), ולחוש לכל שיטה (ואף דעת יחיד). ומצטרפת לזה החביבות של קיום המצוה, וגם סברת הסוברים שיש תוספת מצוה בכל כזית נוסף. וחשוב לדעת, שמתוך הסיבות שנאמרו להגדיל את השיעור - חלקן נאמרו בדרך השערה; וחלקן – בטעות גמורה יסודן (בפרט – הנותנים שיעור משקל לכזית, והלא אינו אלא שיעור בנפח).

זהו התקציר, מכאן ואילך בעז"ה נפרט ונבאר.

1. מפי מרן הגרש"ז אויערבך זצ"ל שמעתי, שבדורות קודמים לא נהגו בשיעורים גדולים שכאלה, עכ"ד.

לשנות את ה'מושכל הראשון' ("והרי ידוע שהגודל של הזית השתנה!") [האמנם?])

אחת ההתמודדויות העיקריות של חיבור זה היא, היחס לשאלה הנשאלת בטבעיות מפי שומעים רבים. כאשר נודע להם על אפשרות של שיעור קטן לכזית, ועוד – שגודלו של הזית המצוי יכול להיות משמעותי לשיעור הלכתי זה, צפה ועולה מאליה השאלה: "והרי ידוע שהגודל של הזית השתנה?".

וכאילו באים לומר: הרי זה כבר ידוע וברור (כמושכל ראשון!) שהזיתים של פעם גדולים היו. ובנוסף לזה גם פשוט וברור שהשיעורים ההלכתיים תלויים הם ועומדים בזיתים של פעם ולא של היום. ולכן תמהים קצת מה הקשר בין הזית הקטן שנמצא במטבח - לבין השיעור הגדול שמקובל (כדבר פשוט) שהוא הוא השיעור ההלכתי של הכזית.

"וכי יתכן ששיעור הכזית הוא כגודלו של זית?".

ולכך מן הראוי לציין כבר במקום זה, שעצם המושכל הראשון שהוצג לעיל – ראוי הוא לבדיקה. ואדרבה, מן הראוי היה שהוא יהיה הצד המחודש, כי הפשטות היא בדיוק ההיפך.

הן משום שלפי רוב הראשונים אין שום סיבה ידועה להניח שאירע שינוי כלשהו בגודל הזית, והרי בפשטות הוא קבוע ללא שינוי כמו בימי קדם ממש. וכמו שאז היה השיעור כמו הזית המצוי² – כן גם עתה. והן משום שלפי עיקר ההלכה - הרי שלרוב הפוסקים אין משמעות הלכתית לזית שהיה בימי קדם, ואדרבה – הזית של היום, זה המצוי בכל מטבח, הוא הקובע את השיעור ההלכתי.

בעז"ה בפנים החיבור (בפרק ה') נאריך יותר בצדדים אלו (והם מדברי החזו"א והקהילות יעקב ז"ע). ולא באו הדברים בשלב זה אלא לומר שבמקום לחשוב על צדדים אלו כמחודשים, והשיעור הקטן הוא הנראה כבלתי מסתבר – אדרבה ולהיפך, יש לראות שיטה זו כהפשוטה והברורה, והשיעור הגדול יותר הוא המחודש.

ז. וכמפורש בדברי חז"ל, בתוספתא ובגמרא, ריש להלן ריש פרק ד'.

וכדברי הגאון בעל ה"אבני נזר" זי"ע (המובאים בפרק ב'), שכאשר נשאל מהו שיעור הכזית, תמה על השואל ואמר: "וכי לא ראית זית מימין?".

השינוי במושכל הראשון – הוא המטרה של פרק קצר זה.

בספר "ארחות רבנו" (ח"ב עמ' סח) איתא שמרן החזו"א חילק כזיתי מצה לבני ביתו כגודל כף יד גדולה בלי האצבעות, מפני שסבר דמשערים בכזית בינוני של זמנינו. [מדידה העלתה בזה שיעור של כ-17 סמ"ק ומעט יותר - רבי חיים בניש שליט"א, קובץ בית אהרן וישראל כסלו תשנ"ד].

פרק א': הצגת השיעור

דעת רבינו הגר"ח מוולאזין זצ"ל, ומרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א בשם החזו"א זצ"ל, ומרן הגרש"ז אויערבאך זצ"ל

הגאון רבי חיים מוולאזין

מובא בשערי רחמים (מנהגי הגר"ח אות נ"א) שנתן הגר"ח לאחד שקידש בביתו "שליש כף מצה מבושלת ואמר שיש בזה כזית (לענין שיהא קידוש במקום סעודה) והכף היתה של מתכת בינונית". וכן איתא שם (שערי רחמים אות קס"ה בהג"ה) עדות תלמידו הג"ר יוסף מסלוצק, שהיה הגר"ח מיקל מאד בשיעור הכזית אף לענין מצה בליל א' דפסח.

רבינו ה"קהילות יעקב" מביא את הדברים בספרו^ח, וסומך עליהם להלכה. הוא מבאר שם דהגר"ח ס"ל שתלוי בנפחו של זית המצוי בדור.

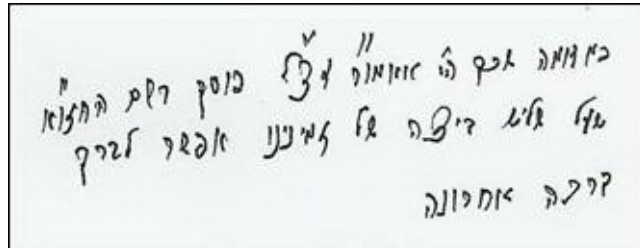

שליש כף מצה מבושלת

דעת מרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א בשם החזו"א איש

מרן החזו"א פסק מעיקר הדין כדעת הגר"ח מוולאזין, וכך מעיד מרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א בשמו. והרי דבריו, במכתב שכתב לי (בחודש אדר תשס"ו), כששאלתיו אודות האי דינא דכזית:

ח. בספר שיעורין של תורה, בסופו. הסברו בשיטה זו יובא לקמן בפרק ה'.

הדברים באו ביתר אריכות במכתבים של מרן בנושא, וז"ל ט:

א.

שאלה: מהו השיעור כזית לדעת החזו"א זצ"ל בנוגע לברך ברכה אחרונה, שהרי כידוע שסובר מרן החזו"א זצ"ל שהתקטנו הביצים ושצריך לכפול השיעורים בזמנינו, ולכאורה מה שפסק מרן החזו"א זצ"ל דשיעור כזית הוא שליש ביצה צריך לכפול ולשער בשני שלישי ביצה של זמנינו.

תשובה: קבלה בדינו ממרן החזו"א זצ"ל שעל שליש ביצה של זמנינו מברכים ברכה אחרונה ובאמת ס"ל להחזו"א זצ"ל דמעיקר הדין משערים בכזית של זמנינו שהיא פחות משליש ביצה אמנם היות שיש זיתים בזמנינו שמגיעים לגודל של שליש ביצה של זמנינו לכן יש להחמיר לברך ברכה אחרונה על שיעור של שליש ביצה של זמנינו.

ב.

שאלה: האם יש להחמיר כדעת המשנה ברורה שלא לברך עד שידע שאכל כחצי ביצה.

תשובה: העיקר כהחזו"א זצ"ל שיש לברך על שליש ביצה ואין שום צורך להחמיר, ומי שרוצה להחמיר תע"ב.

ט. הועתק כלשונו מתוך ספרו של הרב ישראל פנחס באדנער שליט"א Halachos of K'zayis בהוצאת פלדהיים. לאחרונה תורגם לעברית.

ג.

בס"ד כ"ה אייר תשס"א

כבוד מוריניו הרה"ג רבי חיים קניבסקי שליט"א

אחדשוכט"ס, ראיתי בשיעורין של תורה סי' י"א שאף שס"ל מרן החזון איש זצ"ל שמעיקר הדין צריך לשער בזית של זמנינו אכן בכל זאת לענין הלכה למעשה לא הקל מרן החזון"א לחשוב השיעור בזית זמנינו אלא כתב לנהוג כהרמב"ם לשער בשליש ביצה (דהיינו שליש ביצה של זמניהם שהוא שני שליש ביצה של זמנינו) שהוא 30-33 סמ"ק.

אמנם שמעתי מאחד מבני משפחת מרן שליט"א שכשגמרו השידוך נתן לו מרן שליט"א ארבעה שקדים לאכול ואח"כ צוה לו לברך ברכה אחרונה, שלכל היותר זה שליש ביצה של זמנינו שהוא 17 סמ"ק, ואם נכון שמעתי משמע שס"ל למרן שליט"א שלכתחלה מותר לברך ברכה אחרונה על שיעור כזית זמנינו או על כל פנים על שיעור שליש ביצה הרגיל בזמנינו. ורציתי לידע בבירור דעת מרן שליט"א בזה אם מותר לברך ב"א לכתחלה דוקא על 33 סמ"ק או 17 סמ"ק או אפי' על שיעור של זית זמנינו (בערך 6 סמ"ק).

אצפה מאוד לתשובתו בקרוב, ומביע את ברכותי שימשיך בעבודתו הקודש אשר מסר נפשו עליה מתוך בריאות הגוף, עד כי יבא שילה בקרוב

ישראל פינחס באדנער

השיב מרן וז"ל:

נכון שעל שליש ביצה של זמנינו יש להקל ולברך ברכה אחרונה.

דעת מרן הגרש"ז אויערבאך זצ"ל

אנכי כותב השורות, נכנסתי אל מרן הגרש"ז (יחד עם הג"ר משה פטרובר שליט"א) כדי לשאול את הוראתו לענין שיעור הכזית. ואמר לי, שעל שיעורו של רבנו ר' חיים מוולאזין יש לברך ברכה אחרונה.

שוב מצאתי שכדברים האלו מובא בשמו בספר הליכות שלמה, והוא ליקוט פסקי מרן הג"ר שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל שלוקט ע"י נכדיו. וכך הובא שם בספר הליכות שלמה וז"ל:

י. ספר הליכות שלמה ח"ב עמ' צ'.

”בשנותיו המאוחרות נהג לברך ברכה אחרונה על אכילת 20-17 סמ”ק”.

כותב שורות אלה שאל את פי הג”ר שלמה זלמן אויערבך זצ”ל אודות שיטה זו (דמשערין בכזית של זמנינו), גם לגבי אכילת מצה בליל פסח, שהיא מצווה מדאורייתא. את הוראתו למעשה כתבתי, והראיתי את הנוסח למרן כפי שכתבתי כדי לוודא שהוא מדויק - והסכים לו. וז”ל:

”ראוי להדר לאכול יותר אם אפשר לו, אבל מי שקשה לו יכול לסמוך על שיעור הגר”ח מוולוז’ין”.

כשקרא מרן את הנוסח הנ”ל פעם שניה לבדיקה נוספת, הדגיש ש”מי שקשה לו” - כוונתו, שקשה לו להדר, עכ”ד. בהזדמנות אחרת, שאלתי לענין חולה, והורה שיכול לסמוך על שיעור זה לכתחילה, אף לענין כזית דאורייתא.

עוד ציין מרן הגרש”ז, שבדורות קודמים לא נהגו לאכול שיעורים גדולים כל כך כמו השיעורים המתפרסמים היום, עכ”ד.

פרק ב':

דברי הפוסקים ז"ל אשר דבריהם מתאימים לשיעור זה

בפרק זה נציג מדברי הפוסקים, מהם עולה כשיטה זו ששיעור הכזית אינו עולה על 17-20 סמ"ק.

וכאן נדגיש: אין פרק זה בא לפרט את כל השיטות שנאמרו בשיעור הכזית. מטרתנו כאן היא רק להביא את שיטות הפוסקים מהן עולה שיעור זה (17-20 סמ"ק) בלבד, ושמהן מקורו.

תשובות הגאונים / רש"י / רמב"ם / רשב"א / ריטב"א / כת"י מדורו של המרדכי / שו"ע / נצי"ב / אבני נזר / חזון איש / קהילות יעקב / סברא, וראיה מדברי המשנה

תשובות הגאונים

בתשובות הגאונים (הרכבי סי' רס"ח) כתוב וז"ל:

וששאלתם כמה שיעור גרוגרת (אולי צ"ל כותבת) הגסה וכו' וכן זית וכו'. הרי אלו שיעורים, ואיך יהי שיעור לשיעור. ואם תאמר במשקל, לא פירשו רבותינו במשקל ולא דקדק הקב"ה עמנו במשקל. וכל אחד ואחד בעשותו לפי דעתו הרי יצא ידי חובתו. ואין צריך ללמוד שיעור, מאחר דתנן רבי יהודה אומר וכו' אלא הכל לפי דעתו של רואה", עכ"ל.

הרי שלדבריו פרי הזית – כפשוטו – הוא הקובע את השיעור, ותו לא מיד.

רש"י

במשנה במנחות (עה:): איתא: "מנחת ישראל קופל אחד לשנים ושנים לארבעה... וכולן פותתן כזיתים".

וכתב רש"י שם שכופל חלה של מנחות שנים לארבע וארבע לשמונה ושמונה לט"ז עד שיהו פתיתים כזיתים.

והנה כל חלה היא פחות מארבע וחצי ביצים [דבעשרון יש מ"ג ביצים וחומש,

וממנה עושין י' חלות] וא"כ כשמקפלה ט"ז פעמים יש בכל כפל כרבע ביצה, ועכ"ז הפתיתים הם כזיתים.

ומוכח שברבע ביצה (בערך) יש שיעור כזית י"א.

רמב"ם

פוסקים רבים דנו כבר בבירור שיטת הרמב"ם בכל סוגיית מדות ושיעורי תורה, ובכללה גם שיעור הכזית, ומה לנו להכניס ראשנו בין ההרים הרמים. ואעפ"כ, נראה לי להוסיף ראייה שלא דנו בה עד כה, וממנה עולה שלשיטת הרמב"ם הוי הכזית כגודל זית המצוי. ולרגל אריכות הדברים, כתבתים בנספח י"ב, עיי"ש.

רשב"א

הרשב"א י" כתב במפורש שהביצה "הרבה" מארבעה זיתים, עיי"ש. הרי שהכזית פחות מרבע ביצה.

בשולי הדברים, יצוין כי יש בדברים אלה להשליך אף על שיטת הרמב"ם. שהרי אם ננקוט שלהרמב"ם השיעור שליש ביצה ממש [וכפי המשתמע מכמה אחרונים], ניצור בכך מחלוקת חדשה בין הרמב"ם להרשב"א כשאין לזה שום הכרח, ואפוא פלוגתא למה לי י"ד.

ריטב"א

בדברי הריטב"א ז"ל מצינו מציאה נפלאה ט"ו, שכתב ש"הגרוגרת - יש בו כמה זיתים".

"כמה זיתים" – הוא בודאי לכל הפחות שלשה. והרי הריטב"א ס"ל (כהרמב"ם ורוב ראשונים) שהגרוגרת (שהיא תאנה יבשה) כשליש ביצה, א"כ הזית לכל היותר תשיעית הביצה - ממש כגודל זית שבזמנינו!

יא. האיר את עיני בזה הרב דניאל צבי רובין שליט"א, וציין שבכך מיושבת תמיהת החזו"א (מנחות סי' כ"ה ס"ק ט') שכתב על רש"י: "צ"ע דהוא פחות מכזית", עכ"ד.

יב. אחרי פרק ח'.

יג. משמרת הבית דף צו, ובדפוס: הלכות תערובת בית רביעי שער ראשון (דף ו). מכאן גם הביא ה'משחא דרבותא' סימן תפ"ו הוכחה לפר"ח, הכותב שיעור לכזית קטן מזה של השו"ע.

יד. הדברים באו יותר מוסברים בנספח שצוין בסוף הקטע הקודם.

טו. ריטב"א שבת עו:, ובמהדורת מוסד הרב קוק נדפס בסוף הספר. ואנהר לן עיינין בזה הג"ר רפאל רייכמאן שליט"א.

כת"י מדורו של המרדכי

נתקשו הראשונים (עיין מרדכי סוף פסחים, בדפוס עמ' 76) דאם כזית כחצי ביצה, איך היה הלל כורך ואוכל בבת אחת ג' זיתים [מצה ומרור וחרוסת] והא אין בית הבליעה מחזיק כל כך?

ובכת"י מאחד מתלמידי דבי מהר"ם מרוטנברג^{טז} כתב וז"ל:

"ולי הכותב אינו קשה, כי ראיתי זיתים בארץ ישראל ובירושלים אפילו ששה אינם גדולים כביצה", עכ"ל.

שולחן ערוך

בהלכות ליל הסדר כתב השו"ע (אורח חיים סימן תע"ה) וז"ל: "ויאכלם בהסיבה ביחד כזית מכל אחד ואם אינו יכול לאכול כשני זיתים ביחד יאכל של המוציא תחלה ואחר כך של אכילת מצה".

מדברי השו"ע משמע שאדם מן השורה יכול לבלוע שני כזיתים מצה בבת אחת, ושכך הוא מורה לאדם רגיל מן השורה. ומקורו מתרומת הדשן סי' קל"ט. פוק חזי שבשיעורים הגדולים זה לא שייך כלל!!^{יז}.

עוד יש לציין את דברי ה"ויאמר יצחק" בהבנת שיטת השו"ע, שלא כתב שיעורא דכ"חצי ביצה אלא לחומרא, ראה בהערה י"ח. וראה את מש"כ רבנו הנצי"ב מוולאזין

טז. מובא בקובץ המועדים (מוריה, ירושלים תשס"ה) פסח ח"א עמ' ס"ה. וראה בהערה להלן ריש פרק ה' מה שנכתב שם אודות המשתמע מדברי הכותב הללו, שהשיטה דחצי ביצה נאמרה משום שלא היו זיתים מצויים במקומותיהם.

יז. ויתר על כן נוכל להעיר לאלה המשערים כזית מצה לפי משקל [30 גרם], וכן למשערים את הכזית לפי השיעורים הגדולים בנפח [50 סמ"ק או מעט פחות]: אי אפשר כלל להכניס שני כזיתים מכמות זו לפה בבת אחת, שהרי זהו יותר ממלוא לוגמיו! – וכיצד יתכן לקיים את דברי השו"ע לבלעו בבת אחת?

יח. בשו"ת ויאמר יצחק (או"ח סי' ח, לרבי יצחק בן וואליד) כתב שדברי השו"ע דהכזית כחצי ביצה "לבו ראה שאינו מוסכם מרוב הפוסקים ולא כתב זה אלא להודיע דטוב לחוש גם לדעת זה לחומרא בעלמא לכתחילה". ונימוקיו, דהרי דרך השו"ע לבסס את פסקיו על הרי"ף והרמב"ם והרא"ש, והרי שלשתן פסקו דהגרוגרת (שגדולה מן הכזית) היא כשליש ביצה. ועוד, דגם השו"ע עצמו פסק כן בסי' שס"ח עכ"ד.

ולענ"ד יש לסייע לסברא זו עוד, דהשו"ע לא כתב שיעור זה לעיל בסי' ר"י בענין ברכה אחרונה בכזית, ולא כתבו אלא בענין שיעור מצה. והיא אכן תמיהה רבה, מדוע לא כתב זאת לעיל, אא"כ

(במובאה הבאה): "וזה ברור דשיעור כזית המבואר בשו"ע הוא שיעור קטן מאד ולמה לנו להחמיר".

נצי"ב מוולאזין

בספרו על הש"ס "מרומי שדה" (פסחים לט.) מובא מכתב שכתב לבנו הג"ר חיים ברלין זצ"ל, וז"ל:

"הקשבתי ואשמע מבנינו שליט"א, כמה מעכ"ה נ"י מחמיר בכזית מרור, והוא חריין, ונפלאתי על זה מה ראה מעכ"ה בני נ"י לזה. וזה ברור דשיעור כזית המבואר בשו"ע הוא שיעור קטן מאד ולמה לנו להחמיר".

"אבני נזר"

ה"אבני נזר" מסוכטשוב נשאל מהו שיעור כזית לברך ברכה אחרונה, וסימן על אצבעו עד אחרי הציפורן מעט ואמר: בשיעור זה יש כזית (עדות הגרש"ז אויערבאך זצ"ל, צוטטה במידות ושיעורי תורה עמ' תק"י).

הוסיף בספר הליכות שלמה ט', שה"אבני נזר" השיב לשואל כמתמיה: "וכי לא ראית זית מימין?". ופסק כן גם לענין מצה בליל א' דפסח ("הסדר הערוך" ירושלים תש"ן, עמ' תנ"ט בהערה).

ה"אבני נזר" סימן על אצבעו מעט אחרי הציפורן

ואמר: "וכי לא ראית זית מימין?"

נימא דלחומרא כתבו וכדברי ה"ויאמר יצחק", ורק לגבי חיוב מצה דאו' החמיר ולא לגבי ברכה אחרונה. ואף שהדברים מצד עצמם נראים, לא מצאתי בשאר פוסקים שיכתבו כן. יט. פסקי הגרש"ז אויערבאך זצ"ל, נערכו ע"י נכדיו. הציטוט האמור מובא במועדים ח"ב, על פסח (עמ' ריג).

"חזון איש"

כתב בספר "סידור פסח כהלכתו"^כ: החזו"א היה מורה לענין מרור לשער בכשליש ביצה של זמננו בהסתמך על שיטת הגר"ח מוולוז'ין.

ולעיל כבר צוטטו דברי מרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א שכתב וז"ל: קבלה בידינו ממרן החזו"א זצ"ל שעל שליש ביצה של זמננו מברכים ברכה אחרונה.

עוד מצינו שכתב החזו"א (אגרות, קצ"ד) ששורש השיעור הוא צמח הזית והוא קובע השיעור בכל זמן ובכל מקום, ואף שבצמח השינויים מצויים, אין שינויים אלה מפסידים, עכת"ד.

ובהסתמך על תשובות הגאונים כתב מרן זצוק"ל: "למדנו דכל מקום משער בפירות מקומו וכל דור בזמנו, דאם צריך ביצה שבימי משה ופירות של מתן תורה אכתי נפל שיעורא בבירא כא", עכ"ל (או"ח ל"ט סק"ו).

יצוין: מקובל כדעה רווחת כי "שיעור החזו"א" בכזית הוא גדול מהמבואר כאן, ואכן שיעור גדול הובא ע"י מרן החזו"א ב"קונטרס השיעורים". וראה בהערה כב שהובאו מדברי הקה"י שאי"ז מעיקר הדין, אלא נאמר על דרך חומרא. וצריך בירור מהו גדר החומרא בזה.

עלה בידינו, שלענין ההוראה למעשה יש בזה מסורות שונות בדעת החזו"א (והארכנו בזה להלן ב"ביאורים ועיונים" בפרק "מבוכה בשיעור החזון איש"), אך עכ"פ ולכל הפחות "מעיקר הדין" השיעור הוא כגודל הזית המציאותי כג.

כ. סידור פסח כהלכתו ספ"ט בשם הגר"ח קנייבסקי שליט"א.

כא. לקמן בפ"ה הארכנו בביאור סברא זו.

כב. בקונטרס השיעורים או"ח סי' ל"ט סקי"ז כתב החזו"א שיעור דשני שליש ביצה של זמננו. ולכאורה צ"ב איך א"ש עם דברי הגר"ח חיים קנייבסקי שליט"א שצוטטו לעיל בסמוך, ש"קבלה בידינו ממרן החזו"א זצ"ל שעל שליש ביצה של זמננו מברכים ברכה אחרונה", עכ"ד.

ולכאורה היה אפ"ל בזה, דבאמת שאני בין ברכה אחרונה ומרור (שחיבו מדרבנן), לבין אכילת מצה שהוא דאורייתא (דמחוייב מדאורייתא לאכול עכ"פ כזית אחד מצה בליל פסח), ורק לדאורייתא החמיר (וכפי שהובא חילוק שכזה במ"ב תפ"ו א'). דאף שאין זה ספיקא אמיתית בדינא (דאל"כ אין לברך ברכה אחרונה), מ"מ בדאורייתא החמיר כדי "שיצא ספק מלב" (זהו לשון הקה"י בשיעורין של תורה בסופו). וכן הוא לשון הקה"י באגרת (מובא להלן בקטע הבא) שכתב: "שלכתחילה היה אומר [החזו"א] להחמיר לדאורייתא כפסק האחרונים...", ומשמע כחילוק הנ"ל. אך הנה גם לענין דרבנן משמעות ה"לוח שיעורי המצוות" להחמיר, וראה בפרק "מבוכה בשיעור החזון איש".

כג. וכן כותב בספר "מדות ושיעורי תורה" (פרק ב' הערה 31): "צ"ע שבקונטרס השיעורים אות י"ז כתב החזו"א להכפיל את שיעור הכזית...שאלתי את פי הגר"ח קנייבסקי שליט"א בזה ואמר לי שהחזו"א כתב כן מחומרא בלבד אבל בעיקר הדין סבר שאין צורך להכפיל את שיעור הכזית".

"קהילות יעקב"

סיפר הגאון רבי חיים קניבסקי שליט"א שאכל ג' ענבים גדולים, ופסק לו אביו מרן בעל ה"קהילות יעקב" שיברך מעין ג', והסתמך על זה שמעיקר הדין הכזית שיעורו כזית של זמנינו כשיעור הגר"ח מוולאזין ז"ל כד.

בספר "ארחות רבינו" (ח"ב עמ' ע"ה, וכע"ז גם בח"א עמ' קע"ד) הביא מה ששמע מפי הקה"י, וז"ל: "שמעיקר הדין כזית הוא כגודל זית בינוני של היום, וכן היו נוהגים בדורות הקדמונים, רק אחר כך התחילו למדוד כזית לפי חלקי ביצה ומזה נתעוררו החומרות של גודל הזית...".

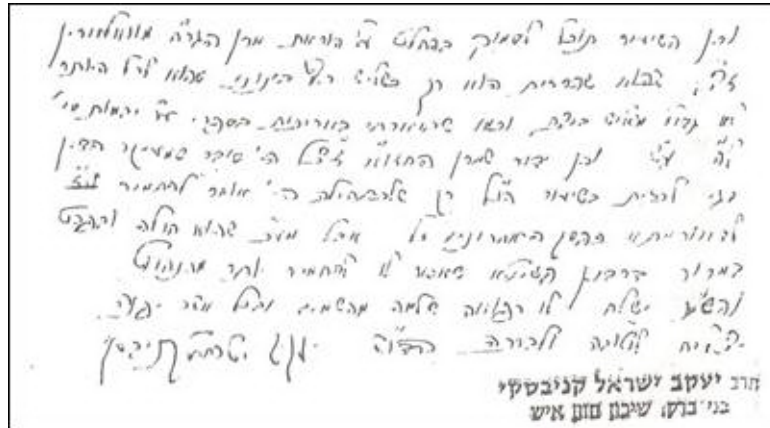
כתב הקה"י במכתב ב' וז"ל: "ידוע שמרן החזו"א זצ"ל היה סובר שמעיקר הדין סגי לכזית בשיעור הנ"ל רק שלכתחילה היה אומר להחמיר לדאורייתא כפסק האחרונים ז"ל, עכ"ל.

כתב בספר 'הלכות חג בחג' (להג"ר מ"מ קארפ שליט"א) על פסח (בעמ' שט): "יש בידי קיפול בדף מחברתי שקיפל מרן [הקהילות יעקב] זצ"ל שיעור הכזית שחילק להם החזון איש בליל פסח, והוא כשליש דף מחברת וכהגדרתו כגודל כף היד. ולשאלתי שהרי צריך ב' כזיתים בכזית דאכילת מצה, השיב מרן זצ"ל בלחש מסתמא היה בזה ב' כזיתים, עכ"ל.

כד. כ"כ בספר "ארחות רבנו" ח"א עמ' פ"ט.

והנה ב"לוח שיעורי המצוות" שבסוף ספר "שיעורין של תורה" אות כ"ד כתב מרן הקה"י וז"ל: "הכזית לענין אכילת מצוה וברכת המזון, צריך שיהא בו כשני שלישי ביצה בינונית של זמנינו עם קליפתה כו' ומכל מקום אפילו אכל פת רק כמו כזית הרגיל שבזמנינו אסור שיהא בלא ברהמ"ז, וצריך להוסיף ולאכול עד שיהא כשיעור הנ"ל ולברך ברכת המזון". והרי שס"ל שלכתחילה יש להצריך שיעור גדול יותר, עד כדי כשני שלישי ביצה. אך ציין שם עוד לעיין בקה"י שם ביאר ענין שיעור כזית מרור. ובמקום ההוא ביאר שלמצות מרור בזה"ז דרבנן "ודאי מי שקשה עליו אכילת כזית גדול יכול לסמוך על הוראת הגר"ח [מוולאזין] ז"ל ולשער בכזית של זמנינו שהוא לכל היותר כשליש ביצה של זמנינו". הרי ברורה דעתו כשיעור הקטן מעיקר הדין, ורק לחומרא ("כדי שיצא הספק מלב", כלשונו בקה"י שם) נקט שיעור גדול יותר.

כה. צולם בסוף ספרו של הרב קארפ שליט"א - "הלכות חג בחג" על פסח.

"וכן השיעור תוכל לסמוך בהחלט על הוראת מרן הגר"ח מוולאזין זצ"ל שהכזית הוא רק כשליש כף בינוני שהוא לכל היותר לא גדול משליש ביצה... וכן ידוע שמרן החזו"א זצ"ל הי' סובר שמעיקר הדין סגי לכזית בשיעור הנ"ל רק שלכתחילה הי' אומר להחמיר לדאורייתא כפסק האחרונים ז"ל אבל מע"כ שהוא חולה ובפרט במרור דרבנן פשיטא שאסור לו להחמיר יותר מהנחוץ"

סברא , וראיה מדברי המשנה

סברא אינה ראיה ואינה הוכחה. עכ"ז, נצרך כאן סברא ששמעתי כי, וראויה היא להאמר.

מהו שיעור 'כזית'? זהו שיעור אכילה, כלומר: פחות מכאן אינו מוגדר כ'אכילה'. זהו פירור בעלמא, זהו בגדר בליעה כל שהיא, כה קטנה עד שאין שם 'אכילה' נתפס בה. בהתאם לכך, ואף שודאי קשה לתת בזה גדר מדוייק, נראה שסברא נכונה היא להניח שמדובר בשיעור קטן ביותר, כזה שפחות ממנו אינו אלא פירור בעלמא.

וצרך לכאן את דברי המשנה בשבת פרק כ"א, דפירורין שהן פחות מכזית אינן מוקצה אע"פ שאינם מאכל אדם, כיון שהם ראויים למאכל בהמה. והרי א"כ כל שהן פחותות מכזית - מדובר על חתיכות כה קטנות עד שמחמת קטנותן אינן ראויות לאכילת בני אדם, ורק לבהמה נותנים אותם, ושוב - הדעת נוטה שמדובר בחתיכות קטנות טובא. ודו"ק.

פרק ג':

ביאור התאמת השיעור הנ"ל לכל שיטות הראשונים

מטרת פרק זה, היא לבאר כי השיעור (ה'קטן') שהובא לעיל (17-20 סמ"ק) מתאים הוא לכל שיטות הראשונים, ואין בין הראשונים אף שיטה מוכחת להגדיל את השיעור יותר מן האמור. וממילא, כל השיעורים הגדולים יותר (שהובאו באחרונים) לא נאמרו בדרך הכרח, אלא בדרך השערה.

מקובלות בדרך כלל ג' שיטות בשיעור הכזית, והרי פירוט ג' השיטות [מן הקטן אל הגדול]:

- י"א ששיעור הכזית הוא כגודל זית המצוי, כפשוטו ממש. הזית הגדל על העצים המצויים בימינו, הוא הוא שיעור הכזית האמיתי.
- י"א ששיעור הכזית הוא כשליש מנפחה של ביצה.
- י"א ששיעור הכזית הוא כחצי מנפחה של ביצה.

והנה, השיטה הסוברת ש'כזית' הוא כגודל זית המצוי (שיטה א' לעיל), בוודאי אינה גדולה מן השיעור המוצע כאן.

השיטה הסוברת כי גודל ה'כזית' הוא כשליש ביצה (שיטה ב' לעיל), גם היא מתאימה לשיעור זה, בהנחה שהביצים שבזמננו הן בגודל הביצים שהיו בזמן חז"ל. ואף שיש אומרים שהביצים בזמן חז"ל היו גדולות יותר (שיטת הצל"ח וסיעתו) הנה השו"ע והרבה הפוסקים לא סבירא להו כן^{כז}. ואף לדברי שיטת

כז. מפורש בדברי הצל"ח שהשו"ע לא ס"ל כהשיטה דנתקטנו הביצים. ולגבי שיטת הצל"ח וסיעתו דנתקטנו הביצים, הנה יש בזה מנהגים שונים בקהילות ישראל, והדברים ארוכים, ובודאי לא באנו כאן להכריע ולהכניס ראשנו בין ההרים. ואך זאת באנו כאן להציע, שאליבא דהשיטה של השו"ע שלא נתקטנו הביצים, שיעור הכזית המוצע מסתדר היטב. וכן מצינו שנקטו כשיטה זו מפוסקי דורנו: ראה דברי הגרש"ז אויערבאך זצ"ל שאמר ש"עיקר ההוראה היא כמו שבירר הגר"ח נאה ז"ל בספריו" (ספר הליכות שלמה ח"ב עמ' צ'). וכן (יבלחט"א) הגר"ש אלישיב שליט"א כתב (בספרו "קובץ תשובות" חלק ב' סי' ל') וז"ל: "כבר

הצל"ח הנ"ל – העיר מרן הקה"י זצ"ל (שיעורין של תורה, בסופו) דאין מקור להניח שהשיעור הוא דווקא שליש ביצה, אלא דידוע לנו שהוא פחות משליש ביצה, ויש לומר שהוא פחות בהרבה.

ולענין שיטה ג' לעיל – שה'כזית' כחצי ביצה (והיא שיטת השו"ע), גם היא תואמת לשיעור המוצע. דהנה, ביצה שבזמננו גודלה עם קליפתה כ-50 סמ"ק הביצה כ". וכבר נתבאר בדברי הפוסקים (הנו"ב הגר"א החזו"א והגר"ח נאה ועוד) כי לענין שיעור ה'כזית' יש לשער את חצי הביצה ללא קליפתה כ".

הודעתי דעתי שהשיעור המקובל ושכך נהגו ונוהגים הוא השיעור של ר"ח נאה ז"ל". והגאון רבי שמואל וואזנר שליט"א כתב (שו"ת שבט הלוי ח"ו סי' ס') שסתימת כל גדולי הפוסקים משמע שלא חשו לחידושו של הצ"ח. אף המנהג הוא כהשיעור הקטן, וכך מצינו בלשון המשנה ברורה (סי' רע"א סי"ג בבה"ל) המתייחס לשיעור זה בשם "מנהג העולם". והאדמו"ר מגור זצ"ל בעל ה"פני מנחם" כתב (בהסכמה לספר 'מידות ושיעורי תורה') שהגביע של אביו האדמו"ר בעל ה'אמרי אמת' היה בערך 88 סמ"ק, וסיים וכתב "וכן נהגו תמיד אצלנו לסמוך על שיעור זה שהיה מקובל מדורות מגדולי גאוני וצדיקי קמאי". ואנכי הקטן הבאתי שהממצאים שבידינו (משקלי מטבעות, גרעיני שעורים ועוד) אודות שיעור הרביעית אליו כיוון הרמב"ם ג"כ מורים דלא כהצל"ח, והארכנו בזה להלן בשער העוסק בשיעור הרביעית. כח. מקובלים שני שיעורים לביצה, לפי הגר"ח נאה: 57.6 סמ"ק, ולחזו"א [שנתקטנו הביצים בזמנינו]: 100 סמ"ק.

ואנו מבררים כאן אליבא דהשיטה דלא נתקטנו הביצים, כמבואר בהערה הקודמת. ולענין שיעור הביצה נקטנו דלא כהגר"ח נאה אלא שיעור קטן יותר משום הוכחות רבות שזהו השיעור המדויק, ודלא כשיעור הגר"ח נאה שהוא גדול מדי. הגר"ח נאה הסתמך על משקל מטבע הדרהם שמצוי היה בימיו, ולא ידע שמשקל מטבע זו עבר שינויים ובימי הרמב"ם היה משקלו של הדרהם פחות. הוא אכן התקשה מאד מחמת כן, שהרי גודל הביצים שלנו הוא קטן יותר מהשיעור שהוא העלה, וכן גם משקל גרעיני השעורים, ונדחק לומר שהגדול שלנו הוא באמת הבינוני.

הדברים נכתבו באריכות ובביאור להלן בחיבור זה, כמצויין בהערה הקודמת. נוסף, שבספרים שכתבו מחברי דורנו – מסקנה זהה לכולם פה אחד, דהביצה 50 סמ"ק, וכמ"ש. כן הוא במדות ומשקלות של תורה (פרק כ"ח), ובמידות ושיעורי תורה (עמוד ט"ו וצ"א), ובספר לב ים.

כט. כך כתבו הנו"ב (מהדו"ק או"ח ל"ח) והגר"א (סי' תפ"ו בסוף ביאורו הארוך) והחזו"א (או"ח ל"ט י"ז) והגר"ח חיים נאה, וזהו דלא כדברי המ"ב (תפ"ו ס"ק א'). ולגבי שיעור הקליפה:

והנה העיר המגן אברהם (סי' תפ"ו) דעל כרחק שיעורא ד'חצי' ביצה הוא לאו דוקא, והכזית בודאי קטן יותר מזה, שהרי עולה מסוגיא מפורשת בגמרא שהוא פחות (דבכריתות יד. איתא שבכותבת יש כשני זיתים, והרי הכותבת קטנה מהביצה כמבואר בהלכות יוה"כ). ולכן מסיק המ"א וז"ל: "א"כ זית עכ"פ פחות מחצי ביצה. אלא לא דק, ולחומרא לא דק. אבל לענין שאר מילי צריך לדקדק בדבר".

בכמה הוא פחות?

הבה נעיין ונראה, שניתן לענות על שאלה זו בדקדוק רב! הגר"א (שם) כותב להדיא ששליש ביצה של הרמב"ם (עם הקליפה) שוה לחצי ביצה של השו"ע (בלי הקליפה), ואין ביניהם מחלוקת. והנה גודל שליש ביצה ידוע בבירור, שהוא 17 סמ"ק, וממילא גם שיעור השו"ע ידוע. גם במג"א מתבאר כיוון דומה.

המג"א הקשה קו' נוספת (מלבד הא דכותבת כנ"ל), דגם השו"ע בהל' עירובין כתב כמו הרמב"ם דגרוגרת הוי שליש ביצה, והזית קטן מגרוגרת. ועל כך הוא מיישב ש"לא דק", ר"ל דשיעור חצי ביצה הוא לאו דוקא, אבל שליש ביצה עם הקליפה הוא אכן דוקא. וכן הסכים עמו הנודע ביהודה (בשו"ת קמא או"ח ל"ח) ז.

נמצא שלפי כולם – המג"א הנו"ב והגר"א – הוי גם להשו"ע שליש ביצה (עם הקליפה) דוקא, רק נחלקו כיצד לפרש מש"כ חצי ביצה (בלי הקליפה), דלגר"א

הפוסקים כולם (מהרי"ל, של"ה, מג"א, נו"ב, גר"א. הובאו ב"מדות ושיעורי תורה" עמוד רלט), פה אחד, כתבו כי גודל ביצה ללא קליפתה קטן ברבע (25%) מגודלה עם קליפתה – דבר שיקבע את שיעור 'כזית' להיות פחות מ-20 סמ"ק. ואף אם נחשוש למציאות הביצים המצויות בינינו, שללא קליפתן קטנות הן רק בכ-10%, עדיין לא יעלה שיעור ה'כזית' על 22.5 סמ"ק.

וכל זאת, אם נשער 'חצי ביצה' כפשוטו. אמנם, בהמשך דברינו בסמוך נדקדק בכך, ויתברר מדברי הפוסקים ד'חצי' – לאו דוקא, ובאמת הכזית פחות מחצי ביצה.

ל. הנודע ביהודה מסביר מדוע מעיקרא אין סיבה להניח ש'חצי' הוא דוקא: מקור השיעור ד'חצי' ביצה הוא מהשוואת הנאמר ביומא פ. "אין בית הבליעה מחזיק יותר מביצת תרנגולת", לנאמר בכריתות יד. "דאין בית הבליעה מחזיק יותר משני זיתים". והנה בכריתות איירי הגמרא למצוא כמה חטאות אפשר להתחייב באכילה אחת, וקאמר שאין לחייב חטאת נוספת ע"י שבולע עוד כזית כיון ש"אין בית הבליעה מחזיק יותר משני זיתים". וא"כ מוכרח בגמרא רק שאין ג' זיתים באכילה אחת, אבל לעולם יתכן שיש כמעט ג' זיתים. וממילא אין להוכיח אלא שהכזית הוא יותר משליש ביצה (בלי הקליפה), אבל אין הוכחה שהוא חצי ממש.

חלק א: שיעור כזית _____ כא

זהו אותו שיעור ממש (וכן מצינו שכתבו פוסקים רבים^{לא} מאד לנכות 25% עבור הקליפה, אף שאין זה כך במציאות שלנו), ואילו למג"א זהו אמנם שיעור גדול יותר, אבל לא נכתב על צד הדיוק, כי הדיוק הוא רק שליש ביצה וכן"ל.

והנה נמצא שלפי שלושת הרועים הנ"ל אין לנו לנקוט לפי השו"ע יותר משיעור 17 סמ"ק (ולרווחא דמילתא נקטנו מספר עגול – 20 סמ"ק).

[עם כל זה, לענין מצות מצה דאורייתא נקטנו שיעור גדול במעט – 22.5 סמ"ק, כדי לחוש לשיעורא דחצי ביצה כפשוטה, היינו גם אם לא נניח כדברי שלושת הרועים הנ"ל].

הנה, נמצינו למדים כי אין שיטה בראשונים – והשו"ע בכללם - הסותרת את השיעור המוצע ל'כזית'. לפיכך, הצד הנוקט שיעור גדול יותר – אינו אלא על סמך דעת חלק מהאחרונים, ואמרוה דרך השערה, ופעמים שנאמרה דרך חומרא, אך אינה מוכחת.

וצרף לכך את אשר יובא בפרק הבא, כי שיעור קטן זה מתאים הוא מכמה וכמה צדדים גם לראיות מהמציאות, וזאת בנוסף למובא לעיל בפרק ב' מספר הוכחות מדברי הראשונים והפוסקים.

לא. מהרי"ל, של"ה וכו', הובאו בהערה לעיל.

פרק ד': ראיות מהמציאות

(א) פרי הזית:

הנה תחילת הבירור בענין שיעור הכזית, ראוי שיהיה במבט על ה'זית' כפשוטו – פרי הזית המצוי בכל מקום.

בזמן חז"ל, היה שיעור הכזית ההלכתי - כגודל הזית המצוי להם, כפשוטו, כזה שגדל היה על העצים ונעשה ממנו שמן או נאכל. כך מפורש בחז"ל, ואין בזה חולק. ותניא להדיא בתוספתא (מסכת נזיר פרק ד): "וכמה שיעורו בכזית ... כיצד הוא עושה מביא כוס מלא יין ומביא זית איגורו ונותן לתוכו ושופע אם שתה כיוצא בהן חייב ואם לאו פטור". וכן בגמרא במסכת ברכות (לח:-לט.) מפורש כן בסוגיא, דכאשר רבי יוחנן אכל זית אחד היה בזה שיעור כזית.

זיתים המצויים בינינו – שיעורם הממוצע לזית בינוני עולה עד כדי 5 סמ"ק (ופעמים מעט יותר)^{לב}. ואף שמצויים זיתים גדולים יותר אין הדין לשער בהם, דהלא גם בזמן חז"ל מצויים היו זיתים גדולים, ואעפ"כ תנן (כלים פי"ז מ"ח) זית שאמרו לא גדול ולא קטן, אלא בינוני.

ולמרות שלפי מידה זו של הזיתים בימינו ניתן היה לשער את ה'כזית' אף בשיעור זה – הקטן בהרבה מהשיעור המוצע, הולכים אנו בזה בעקבות דברי מרן הקה"י זצ"ל שכתב לשער את הזית המצוי לענין השיעור 'לכל היותר כשליש ביצה' (שהוא 17 סמ"ק). ונראה שאין כוונתו שעפ"י מדידת זיתים כך עלה שיעורם, אלא נקט בדרך הפלגה – הואיל ואף שיעור זה (של 17 סמ"ק) הוא שיעור קטן טובא מהשיעורים המפורסמים, ועוד, ששיעור זה הוא קטן דיו עד כדי שאין ספק שאכילה רגילה היא בכמות גדולה יותר.

נ.ב. שמעתי טועים, הטוענים כלפי שיעורא דכגודל הזית המציאותי, שסוף סוף יש גם זיתים גדולים כהיום. ולא שמו אל לבם שהשיעור ניתן ביחס לזיתים בינוניים ולא ביחס לגדולים, כמפורש במשנה. אך עכ"פ, בכך ש'מרחיבים' אנו את השיעור ל-17 סמ"ק, הרי מתאים השיעור אף לדבריהם.

בנוסף להוכחה בסיסית זו, ראיות נוספות יש מהשוואת הסוגיות למציאות, וביניהן:

לב. ראה בנספח ב', שם ביררנו ענין זה.

חלק א: שיעור כזית כג

(ב) **קמיצה:** הנה עבודת הקמיצה שעושים בקרבן מנחה, מבואר בגמ' (מנחות י"א) שחופה ג' אצבעות עד שמגיע על פס ידו, וקיי"ל (רמב"ם מעשה הקרבנות פי"ג הי"ד) דאין קומץ פחות משני זיתים. והנה, קומץ רגיל בזמננו לא יכיל אפילו 40 סמ"ק^ל, ומוכח שהכזית פחות מ-20 סמ"ק.

ראיה גדולה היא זו!

ואין דחייה לראיה זו, אלא א"כ נניח שבזמן שהיה בהמ"ק קיים היו ידי הכהנים גדולות יותר, והיה בית קיבול יד הכהן יותר מידיים רגילות שלנו ונתקטנו הידיים כעת^{לד}. [-עפ"י מרן הקה"י בשש"ת סי' א' סק"ז].

קמיצה מכילה לפחות פעמיים כזית

(ג) **שמנונית שעל הסכין:** שיעור התבשיל עבור עירוב תבשילין הוא כזית, ומבואר בגמ' (ביצה טז.) ש"שמנונית שעל גבי הסכין גוררו וסומך עליו משום עירובי תבשילין והני מילי דאית בהו כזית".

והנה קשה לקבוע שיעור מדויק לכמות השומן שנדבק לסכין כרגיל, אבל נראה שבדרך כלל הוא מתאים לגודל זית שבזמננו, ודחוק טובא להניח כשיעורי הזית הגדולים, שאינו מצוי כלל וכלל שידבקו כמויות שומן שכאלה על הסכין. (שמעת מפי הרב מ.מ. קארפ שליט"א).

(ד) **בית הבליעה:** מבואר בגמ' (כריתות יד.) שבית הבליעה הממוצע של אדם מחזיק (לפחות) כשני זיתים.

לג. צורה נוחה למדידה - קח 40 סמ"ק מים (אפשר למדוד בבקבוק תינוקות) והטל אותן לשקית פלסטיק, וקמוץ את השקית.

לד. נב. אך גם דחייה זו לא תצדק אם נניח שהידיים שלהם היו גדולות יותר וגם רחבות יותר ביחס זהה לשלנו. ורק נוכל לקיים דחייה זו, אם נניח שהיו האצבעות שלהם דקות כמו שלנו, אבל ארוכות (הרבה) יותר. והדוחק מבואר.

קשה לקבוע כמות מדויקת לקיבולת בית הבליעה, אבל עכ"פ כבר העירו אחרונים רבים לה' דדבר רחוק הוא שבית הבליעה של אדם בינוני יחזיק כפליים משיעור הגדול של הכזית.

אלא א"כ נדחה (כפי שצייד החזו"א סק"י), שההבנה של 'בליעה אחת' היא דלא כהבנת האחרונים, וכל הנבלע בפעם אחת נקרא "בת אחת", ובבליעה נמשכת אפשר לבלוע כמות זו לי.

ה) קרישת הרביעית: בגמרא במסכת שבת (עז). מבואר שיין ודם בשיעור רביעית, כאשר נקרשים הוי גודלן כזית (עיי"ש בסוגיא, כי קיצרתי).

אם נשער את כמות המוצקים הנשארים בדם כשנקרש, יעלה בידינו שיעור שהוא פחות משיעור 17 סמ"ק (ראה תחומין כרך י', עמוד 434. וראה בחוברת אור תורה כסלו תשס"ד ואייר תשס"ד לז).

לצלם עמוד תקמג מאור תורה

לה. הגרא"ז מרגליות (ראש אפרים ח"ג סט"ז), מנחת ברוך סי' ע"ה ענף ב', חת"ס שו"ת או"ח קכ"ז. לו. ויש להעיר, שגם לפי הבנה זו יש כאן עכ"פ הוכחה שמדובר בכמות שיכול אדם למלא בה את פיו בכשני זיתים בבת אחת. ויקשה מאד למשערים בפסח בשיעורים גדולים טובא של אכילת מצה, כי הרי שני כזיתים משיעורים כאלו – אינם נכנסים כלל לפה בבת אחת, לא ק"ו שאין נבלעין בבליעה אחת, וא"כ מוכח שאין זה השיעור. לז. ראה דף מצולם מחוברת "אור תורה", בסמוך. לפי הניסוי המתואר שם, קרישת הדם היא לשיעור של 18.5%. לפי זה, לכשננקוט רביעית בשיעור 75 סמ"ק, יקרוש דם בשיעור רביעית לכדי כ-14 סמ"ק.

פרק ה':

כזית - כגודל זית שבימין

בשולחן ערוך (תפ"ו) מובא שהכזית י"א שהוא כחצי ביצה. ועל כך רבו הדיונים מהו שיעור הביצה, וממילא מהו שיעור הכזית.

אך יש לציין צד נוסף: יתכן שהכזית אינו תלוי בביצה כלל. השיעור נקבע אך ורק לפי הזית המצוי בינינו, וזהו שיעורו. וכדעת הגר"ח מוולאזין שהובאה בתחילת פרק א'. כשיטה זו סבר החזו"א מעיקר הדין. ולכן, אף שלפי החזו"א הסובר שהביצים בזמן חז"ל היו פי שניים בגודלן, אזי גם הכזית הוא ממילא גדול פי שניים – אך זהו רק אם אנו משערין את הכזית בהשוואה לביצה. אך כיון שלדעתו אין עיקר השיעור קשור לביצה כלל, ממילא אע"פ שהביצה היתה גדולה, שיעור הכזית קטן טובא – כגודל זית כפשוטו. וזהו השיעור מעיקר הדין ל"ח.

לח. ישאל השואל, אם כן מדוע כה מצוי הוא שיעורא דחצי ביצה בספרי הפוסקים, ולא כתבו בכל מקום שהשיעור הוא כגודל 'זית' ותו לא? תשובת שאלה זו אינה בתחום הלימוד, אלא בתחום המציאות: המציאות היא, שלא היו זיתים מצויים ביניהם, שכן פרי זה אינו גדל בארצות צפון. לפיכך, לא יכלו הפוסקים לציין שיש לאכול שיעור כגודל 'זית', כי לא היה פרי זה מוכר לאנשים כלל, ולא היה שום אופן מעשי לציין את שיעור הכזית, אלא בהשוואה לביצה. וכן שמעתי מהרב חיים בניהו שליט"א (מחב"ס "מדות ושיעורי תורה") שבירר, שכל הראשונים שכתבו שיעורא דחצי ביצה [עד השו"ע – ולא עד בכלל] היו במקומות שאין הזיתים מצויים, ואילו הראשונים שהיו במקומות שהזיתים מצויים – לא כתבו 'חצי ביצה' כלל, אלא רק 'זית' – ותו לא. וכן משמע גם בדברי תלמיד מהר"ם רוטנברג שהובא לעיל בפרק ב', שתלה את כל השיטה של 'כחצי ביצה' בכך שלא היה הזית מצוי ביניהם ולא ראוהו.

וראיה לענין זה יש לי להביא מדברי החת"ס (שו"ת או"ח קכ"ז). שם כתב שהביצה בזמן חז"ל היתה כפולה בגודלה (כשיטת הצ"ח), ואעפ"כ את הכזית יש לשער בכחצי ביצה של זמנינו, עכ"ד. והנה קשה טובא לכאורה, דממ"נ: אם לא הולכים לפי זמן חז"ל בזה אלא לפי זמנינו, מדוע לא יפסוק ללכת לפי זית שבזמנינו? ומה ענין יש בכחצי ביצה של זמנינו, אתמהא? והתשובה ברורה – כי לא היו זיתים מצויים שם ולא יכול היה לציין אותם כמקור לשיעורין, וכנ"ל. ודו"ק. [יצוין, ששמעתי מפי האדמו"ר מערלוי שליט"א, שבמשך כל ימי מגוריו בהונגריה לא ראה כלל את פרי הזית. וכן שמעתי גם מסבי ע"ה, יליד הונגריה, שלא ראה את פרי הזית כל ימי היותו שם].

מִרְנֵן הַקִּהִלּוֹת יַעֲקֹב (בִּסּוּף "שִׁיעוּרֵינִי שֶׁל תּוֹרָה") כֹּתֵב שְׁתֵּי סִיבּוֹת לִנְקוּט כַּצַּד זֶה. כָּל אַחַת מֵהֶן הִיא נִימוּק חֶזֶק בַּפְּנִי עֲצֻמוֹ, שֶׁעַל פִּיו יֵשׁ לִנְקוּט כַּצַּד זֶה.

סִיבָה רִאשׁוֹנָה: זֶה מֵהוּתוֹ שֶׁל 'שִׁיעוּר', שִׁיחָא כְּגוּדֵל זֵית הַמִּצּוֹי בִּימִיךְ. וְסִבְרָא גְדוּלָּה הִיא זֶה, כִּי אֵיךְ יִהְיֶה תִּלּוּי הַשִּׁיעוּר בְּזֵית שְׁאִינוֹ בִּימִיךְ וְאֵין בִּידֶךְ דֶּרֶךְ לַמְדוּד זֹאת? וְכִי כִּדִּי לִבְרֹר אֶת הַשִּׁיעוּר יֵשׁ עַל הָאָדָם לַמִּצּוֹא זֵית שֶׁשֶּׂרֶד מִתְקוּפֶת מִתֵּן תּוֹרָה? וְכֵן כֹּתֵב הַחֲזוֹ"א: "לִמְדָנוּ דְּכָל מְקוֹם מִשְׁעָר בִּפְרִירוֹת מְקוֹמוֹ וְכָל דּוֹר בְּזִמְנֵנוּ, דָּאִם צָרִיךְ בִּיצָה שְׁבִימִי מִשֶּׁה וּפְרִירוֹת שֶׁל מִתֵּן תּוֹרָה אֲכַתִּי נָפַל שִׁיעוּרָא בְּבִירָא", עַכ"ל (או"ח ל"ט סק"ו). וְעַל כִּרְחֹךְ, הַהֲלָכָה לַמִּשְׁה מְסִינִי הִיא לַמְדוּד בְּזֵית הַמִּצּוֹי בִּידֶךְ, וְכֵן נִמְסָרָה לָנוּ הַהֲלָכָה שֶׁל מִדִּידַת הַ"שִּׁיעוּר".

וְכֵן מְבֹאָר בְּתִשְׁבּוּבוֹת הַגְּאוּנִים (הֶרֶכְבִּי ס' רס"ח) וְז"ל: וְשִׁשְׁאֲלַתֶּם כִּמָּה שִׁיעוּר גְּרוּגֶרֶת (אוּלִי צ"ל כּוֹתֵבֶת) הַגְּסָה וְכו' וְכֵן זֵית וְכו'. הִרִי אֵלּוֹ שִׁיעוּרִים, וְאֵיךְ יִהְיֶה שִׁיעוּר לַשִּׁיעוּר. וְאִם תֹּאמַר בְּמִשְׁקַל, לֹא פִירְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ בְּמִשְׁקַל וְלֹא דִקְדַּק הַקַּב"ה עִמָּנוּ בְּמִשְׁקַל. וְכָל אֶחָד וְאֶחָד בַּעֲשׂוֹתוֹ לִפִּי דַעְתּוֹ הִרִי יָצָא יְדֵי חוֹבָתוֹ. וְאֵין צָרִיךְ לַלְמוּד שִׁיעוּר, מֵאַחֵר דִּתֵּנָן רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר וְכו' אֵלּא הַכֹּל לִפִּי דַעְתּוֹ שֶׁל רּוֹאֵה, עַכ"ל. וְעִי' בַּהֲעֵרָה לֵט.

לִפִּי נִימוּק זֶה, הִרִי שֶׁגַם הַתּוֹס', שֶׁלִּמְדוֹ מִסּוּגִיַּת הַגְּמָרָא שֶׁהַכְּזִית כַּחֲצִי בִיצָה (וְהֵם הַמְקוּר לַפִּסְקוֹ שֶׁל הַשּׁו"ע בְּסִי' תפ"ו), יוֹדוּ שֶׁמ"מ אֵין זֶה הַהוֹרָאָה לַמַּעֲשֶׂה; הַהוֹרָאָה שֶׁלָּנוּ הִיא לִפִּי הַזֵּית שֶׁלָּנוּ, לֵאלּא נִפְקָ"מ מֵהוּ הַזֵּית שֶׁהִיא בְּזִמְנֵן חֲז"ל, אִם הִיא גּוֹדֵל זֶה אוֹ אַחֵר.

סִיבָה שְׁנִיָּה: מוֹסִיף הַקָּה"י סִיבָה שְׁנִיָּה לַשֶּׁעַר בְּזֵית הַמִּצּוֹי: הֲלֹא רֹב הָרִאשׁוֹנִים לֹא ס"ל כַּהֲשִׁיטָה דְּכִזִּית כַּחֲצִי בִיצָה. וְאֵךְ זֹאת יִדּוּעַ לָנוּ בַּדַּעְתָּם, שֶׁהַכְּזִית פְּחוֹת מִשְׁלִישׁ בִּיצָה [כִּי הַגְּרוּגֶרֶת לַדַּעְתָּם שְׁלִישׁ בִּיצָה, וְכִבֵּר יִדְעָנוּ מֵהַגַּמ' שֶׁהַזֵּית קֶטֶן מֵהַגְּרוּגֶרֶת]. וְהֵנָּה לַדְּבָרֵיהֶם אֵין לָנוּ שׁוּם רֹאִיָּה כָּלֵל מֵהוּ גּוֹדֵל הַזֵּית שֶׁהִיא בְּזִמְנֵן חֲז"ל, וְיִתְכַּן

לֵט. וְכֹתֵב הַרֵב חַיִּים בְּנִישׁ שְׁלִיט"א, מַחְבֵּר סֵפֶר "מִדּוֹת וְשִׁיעוּרֵי תּוֹרָה": "רָאָה בְּסִפְרָנוּ מִדּוֹת וְשִׁיעוּרֵי תּוֹרָה פֶּרֶק ב' סְעִיפִים הִיוּ, דְּרֹבָם כְּכֹלָם שֶׁל הָאֲחֵרוֹנִים סוֹבְרִים דְּכָל הַשִּׁיעוּרִים נִקְבְּעִים בַּהֲתָאָם לַפִּירוֹת וְלַבִּיצִים שְׁבַכֵּל דּוֹר" (קוֹבֶץ בֵּית אֶהֱרָן וְיִשְׂרָאֵל כִּסְלוֹ תשנ"ד עִמּוּד קיג). בַּהֲמִשְׁךְ סִפְרָנוּ, בִּירְרָנוּ עֲנִין זֶה בְּאַרְיָכוֹת, רָאָה פֶּרֶק: "שִׁיעוּר הַכְּזִית: הָאִם מִשְׁעָרִים בְּגוֹדֵל הַזֵּיתִים שֶׁהִיוּ בִּימֵי מִשֶּׁה רַבִּינוּ, אוֹ בְּגוֹדֵל הַזֵּיתִים שֶׁל הַיּוֹם?".

שהוא קטן בהרבה משליש ביצה. וא"כ מהכ"ת שאירע שינוי כלשהו בגודלו, ומדוע ומהכ"ת לחוש שאירע שינוי, בזמן שאין לכך שום מקור או הוכחה כלל, ואדרבה – היה מסתבר שהכל נשאר כפי שהיה ובחזקתו קאי ללא שום שינוי. וא"כ אין שום מקור לומר שהשיעור שונה מאשר זית המצוי בימינו ממש. עכ"ד הקה"י שם. עוד יצוין, שלפי חשבון הענין יש להוכיח, שאם ננקוט (כהצל"ח) שהביצים היו פי שניים, אזי מוכרחים גם לנקוט שהקובע את שיעור הכזית הוא הפרי המציאותי, ולא ההשוואה לביצה. וממילא, אין לחוש לשיעור של כחצי ביצה שהיא כפולה בגודלה. והואיל והחשבון בזה מורכב, כתבתיו רק בהערה מ.

מ. הצעה בחשבון הסוגיא – טעם לכך שלא יתכן שהכזית הוא כגודל חצי ביצה 'גדולה' הדברים הכתובים כאן – בשם אומרם אני מוסר אותם, ושמעתים מפי הג"ר צבי ובר שליט"א, (רב דק"ק קמניץ בשכונת נוה יעקב בירושלים, וחבר הבד"צ של שארית ישראל). ותוכן דבריו, שעל פי חשבון הסוגיא עולה, שלפי הצד שהביצים של חז"ל כפולות בגודלן, אזי מוכרחים בע"כ לשער לפי הזית המצוי בכל דור, וללא קשר כלל לגודל הביצה [במילים אחרות: אין טעם לשער בכחצי ביצה בגודל כפול משלנו].

והיינו: דברמב"ם (עירובין פ"א ה"ב) מבואר שמשקל רביעית מים הוא 17.5 דינרים, ושממשקל הכסף שצריך לקיום מצות פדיון הבן הוא 20 דינרים (5 שקלים, כל שקל 4 דינרים) נמצא משקל פדיון הבן כבד ממשקל הרביעית בכ-15%. ואם ננקוט שהרביעית קרוב ל-150 גרם מים (כיון שהביצים כפולות) א"כ יהא משקל פדיון הבן ע"כ קרוב ל-170 גרם. וקשה טובא, שנהגו בכל תפוצות ישראל מדור דור ועל דעת כל הפוסקים, שפדיון הבן 70-100 גרם בלבד? החזו"א (אגרות, קצ"ד) נתקשה בזה מאד, וחיפש מכה קושיא זו, שכמו ששיעור הכזית נקבע לפי הזית שבדור, כך גם שיעור הכסף נקבע לפי משקל גרעיני השעורה שבדור (דמצינו שהגאונים ציינו את משקל הכסף ביחס למשקל גרעיני השעורה) עכ"ד החזו"א.

והנה זה פשוט שפרי הזית המציאותי קובע את שיעור הכזית, הרבה יותר מאשר גרעין השעורה קובע את משקל הכסף, וקל וחומר הם הדברים. לכך, אם נניח שהשעורה שבכל דור קובעת את ערך מצות פדיון הבן, ברור שנימא גם שהזית שבכל דור קובע את שיעור הכזית. וא"כ, אין שום צד לשער כזית ביחס לביצים כפולות בגודלן (ולומר שהכזית הוא כגודל ביצה שלימה דידן); אם הביצים כפולות - הרי שהזית לא נמדד כלל ביחס לביצה אלא ביחס לזית המצוי. כלומר, אם הביצים אכן כפולות, הרי תקשי טובא מכח המנהג בפדיון הבן, ואין מנוס מלומר (כדברי החזו"א) שהקביעות היא אך ורק לפי ה'שיעור' שניתן, למדוד בגרעיני השעורים, ללא התחשבות בשום פרט אחר. וא"כ גם הכזית יתחשב לפי ה'שיעור' שלו, שהוא פרי הזית, ללא התחשבות בגודל הביצה, וכנ"ל. ולכן, אם הביצים כפולות - הרי שהזית לא נמדד כלל ביחס לביצה אלא ביחס לזית המצוי.

וזה דלא כהצל"ח, ששיער את הכזית ביחס לביצים הכפולות בגודלן.

פרק ו':

שיעור הכזית - נפח או משקל?

מן הסוגיות שמצינו שאנשים מתחבטים בהם בענין שיעור הכזית הוא האם השיעור הוא בנפח או במשקל. בעקבות אי הבהירות בזה, נוצר מצב שלפעמים מצינו שהסוברים להכפיל את גודל הביצה, נוקטים שיעור כזית מזה קטן יותר מאלו הסוברים שלא להכפיל! ובמילים אחרות - הסוברים לשער בביצה של זמנינו היו צריכים לכאורה לנקוט שיעור קטן בכזית, אלא מפני שחלק מהם נקטו שיעור במשקל, שיעור הכזית שעלה בידם בפועל נעשה גדול בהרבה. ומחוייבים אנו לברר נושא זה, בפרט לפי שהבירור יוביל אותנו למסקנה חד משמעית: שאם משערים במשקל, אזי יעלה בידינו שיעור שהוא גדול בהרבה מן השיעור האמיתי. ואף שצויין משקל ע"י פוסקים רבים - היישום המעשי שלו לגבי מזה ומאכלים רבים אינו מעלה שיעור נכון.

או, במילים פשוטות וברורות: השיעור במשקל הוא טעות.

והואיל ושיעור זה שעל פי משקל (כזית = 30 גרם מזה...) נפוץ מאד, נתחקה אחר מקורו ושורשו.

תחילת דרכינו, נקדים יסוד חשוב: כולם מסכימים, שהשיעור בעיקרו תלוי בנפח בלבד, ללא קשר למשקל. וכך הוא לשון תשובות הגאונים (הרכבי סי' רס"ח): "וששאלתם כמה שיעור ... זית וכו' הרי אלו שיעורים ואיך יהי' שיעור לשיעור. ואם תאמר במשקל, לא פירשו רבותינו במשקל ולא דקדק הקב"ה עמנו במשקל". עכ"ל.

וכן מוכח גם בשיטת הסוברים שהכזית כחצי ביצה (תוס', שו"ע) שלמדו זאת מהכמות שמחזיק בית הבליעה (כמובא לעיל) והרי זה מגדיר כמות של נפח בלבד, ולא קשור למשקל. וכן תנן (עוקצין פ"ב) "פת ספוגנית משתערת כמות שהיא" כלומר שאע"פ שהיא רכה ועשויה כספוג אין צריך למעכה, ובמשנה ברורה סו"ס תפ"ו ציטט משנה זו לענין כזית דמעה, וכן הוא במגן אברהם ובגר"ז. הרי מבואר מזה שהשיעור הוא בנפח.

ומדוע בכל אופן היו פוסקים שנתנו שיעור במשקל? אין זה אלא משום שאחר שידוע היחס במאכל מסויים בין נפחו למשקלו, אפשר לציין את המשקל בתור אופן וסימן לברר את הנפח. ונצטט את לשונו של הגר"ח נאה בספרו שיעורי תורה (סי' א' ס"א, ובהערה שם):

"ידוע ומפורסם בספרי הפוסקים ראשונים ואחרונים שכל שיעורי התורה כגון שיעור חלה, רביעית, כביצה, כזית וכו' אינם נחשבים במשקל רק עפ"י מדת הגודל בכמות כמפורש ברמב"ם וכו', וראיות ברורות לזה וכו' ואין להאריך בדבר פשוט כזה ברמב"ם ובכל הפוסקים. וכתבתי לאפוקי ממש"כ בספר כף החיים על שו"ע (קסח אות מ"ו) דהשיעורים הם במשקל ולא בכמות. ומה שכתבו הפוסקים האחרונים שהביא שם לשער במשקל, היינו בדברים שכבר עמדו על הכמות ואח"כ שיערו משקלו, כגון מים ויין ופת וכו', אבל אין זה כלל על הדברים שלא נתבאר שיעור משקלם בפוסקים", ע"כ לשונו.

חשיבות מיוחדת יש בהבאת דברים אלו מספרו של הגר"ח חיים נאה, ובהדגשה שממנו הוא שנכתבו דברים אלו. שכן, הוא המקור שממנו נבע ונתגלגל הדבר שנתפרסם שיעור עפ"י משקל וגרם (כפי שיובא להלן), והרי בדבריו מפורש שהעיקר הוא הנפח בלבד.

יצוין, שאין בזה שום מחלוקת בין העדות, וגם לספרדים (שמצוי יותר ביניהם שיצינו למשקל) אין הקביעה אלא עפ"י נפח.

וכן כתב הגר"ר בן ציון אבא-שאול זצ"ל בשו"ת אור לציון חלק א' עמ' קכ"ד וז"ל: "וכל שיעורי כזית הם מידת נפח ולא מידת משקל, כמבואר בדברי הרמב"ם בפירוש המשנה במסכת חלה פרק ב' משנה ו' ובמסכת עדיות פרק א' משנה ב', וכן כתב בפרק ה' מהלכות חמץ ומצה הלכה י"ב, וכן כתב מרן בשו"ע בסימן תנ"ו, ע"ש. וא"כ כל דבר שמשערים אותו במידת נפח של כזית ישתנה משקלו לפי משקלו הטבעי וכו'. ויש דברים שבמעט משקל יש נפח גדול מאוד, כגון פופקורן, שבפחות מחמשה גרם יש נפח של עשרים ושמונה גרם מים, וכן בפחות מעשר גרם חיטה תפוחה (שלווה) יש כזית, וכן פרכיות אורז ובמבה (העשוי מתירס וחמאת בוטנים) נפחם גדול ביחס למשקלם, ולכן יש לשער כל מאכל בפני עצמו, וכל שיש בו נפח של עשרים ושמונה גרם מים יש לברך עליו ברכה אחרונה", עכ"ל.

וכן שמעתי מפי הגר"ר עובדיה יוסף שליט"א, דהנפח הוא העיקר, ורק ציינו משקל כסימן לדבר כדי להקל על המון העם, וכן כתב יסוד זה בספרו חזון עובדיה (ח"ב

עמ' תקי"ח) ואייתי לה משמיה דפתח הדביר. וכן הוא בספרו XXX. וכן הביא משמו בנו הג"ר דוד יוסף שליט"א, רבה של הר נוף וראש בית המדרש "יחווה דעת", במכתב שנמצא בתחילת ספר זה.

הנה מצינו בין כמה פוסקים ספרדים קדמונים שצינו מדת משקל לשיעור כזית מצה, והמשקל - כפי משקל חצי ביצה מים, והרי המצה קלה בהרבה מן המים? וצ"ל כפי שכתב ה"מדות ושיעורי תורה" (עמ' רע"ו) דמצה שבימיהם כבידה יותר ושקלה כמשקל המים, וכך נראה מכמה אחרונים ספרדים (עיי"ש), ויתכן דהיינו מחמת שלא הרבו להתעסק בעיסה כנהוג בימינו. אבל במצה שלנו אין ספק שהדבר רחוק מהמציאות ומשקלה פחות הרבה ממשקל המים, עכ"ד.

וא"כ אף לדבריהם הרי שבזמנינו אין לשער במשקל אלא בנפח בלבד. [ואם לא נימא כן, הרי שדבריהם יוצרים חומרא ושינוי, ושיעורם גדול יותר מאשר השיעור בנפח שהוא האמיתי, וכמובן לא יתכן לשנות את ההלכה!].

ומכאן נעבור לדון בדברי הגר"ח נאה עצמו. הגר"ח נ מודה בודאי שהשיעור תלוי בנפח (וכנ"ל), אלא דהוקשה לו כיצד יתכן לצרף חללים קטנים, והרי חללים גדולים לכו"ע אין לצרף, ומי מודיעני מה כן לצרף ומה לא? מחמת קושיא זו הוא חידש (שיעורי תורה עמ' קפ"ב) שאין מצטרפין אלא חללים שאינם נראים כלל לעין, אלא במקרוסקופ בלבד (והם נקבים טבעיים המצויים בחי ובצומח וקרויים פאָרען pores), אבל חללים הנראים לעין יש למעך. והוסיף שכאשר ממעכים "בדוחק עצום" עולה משקל הפת כמו המים, וממילא אפשר להשתמש גם במשקל המים כדי לציין כזית, עכ"ד. מכאן ואילך הוא נהג לציין כזית במשקל (ולא בנפח כפי שנהג מקודם), ובעקבות זאת יוכל הקורא לראות שבהגדות של פסח ובחלק ממדריכי הכשרות כתבו לקחת 30 גרם מצה, וכן על הקופסאות של מצת מכונה נדפס ש-30 גרם (בערך מצה אחת שלימה!) הוא כזית. והנה נתברר לנו שבמציאות מצה שוקלת רק כמחצית ממשקל המים (ראה להלן בפרק הבא) ולפי"ז החלפת השיעור מנפח למשקל יצרה שינוי גדול בדין, וכמות המצה הוכפלה - שלא בצדק מא.

ובספרו השני של הגר"ח נ, שיעורי ציון (עמ' י"ח), הוא עצמו מודה שאע"פ שהוא חידש הלכה על סמך התירוף שלו לקושיא במשנה, מ"מ רחוק התירוף מלהיות

מא. וזאת מלבד מה שנקטו השיעור במספר "30" גרם כדי שיהיה מספר עגול, ואף לשיטתם צריך להיות דקדוקו של השיעור קטן יותר, וכבר דקדקנו בשיעורו לעיל בפרק ג'.

מבורר אף בעיני עצמו, ואדרבה – הוא עצמו מציין שאין משמעות המשנה כדבריו, ולא כך פירשוה הגאונים והראשונים(!). וכתב: "וצריכה נגר ובר נגר דיפרקינה" "ומי שלבו רחב יבאר יותר ונקבל האמת ממי שאמרו" מב (ואעפ"כ משנתו לא זה ממקומה, ונשארה 'הלכה' – שהרי זה רק להחמיר...). אחרים יצאו חוצץ נגד חידושו, וראה לדוגמא את דבריו של הגאון ר' יונה מרצבך זצ"ל (עלה יונה קמ"א) שכתב לרב אליהו וייספיש שליט"א וז"ל: "ברור כשמש וכבר צווחו ככרוכיא על הרא"ח נאה בזה שאי אפשר ללכת אחרי המשקל אלא אחרי המידה בלבד. ואף אין צל של ספק שראיית כ"ת וראיות של החזו"א זצ"ל ושל הרב קנייבסקי [=הקה"י] נ"י מכריחות שאין למעך את החללים הטבעיים, ולחם סופגנים נמדד כמו שהוא. ורק חללי אויר כמו שיש במצות במקום שנפוחות יש למעכם" עכ"ל. וכן הם דברי הג"ר צבי פסח פראנק (במכתב לרב וייספיש שליט"א, הובא בספרו 'חג האסיף' עמוד שטז): "לדעתי דברי הר"ח נאה ז"ל הם דברי שגגה בזה שאומר למעך ולכוון הרבה, ודברי מע"כ נכוחים מאד דנקבים שדרכם להיות תמיד כן משתערים כמות שהם", עכ"ל.

עם כל זה, משנת ר"ח נאה לא זהה ממקומה במדריכי כשרות ובהגדות של פסח ובקופסאות של מצת מכונה, ולפי מה שכתבנו היה מן הראוי לתקן ענין זה [או - לכל הפחות! - לציין גם את השיעור שהוזכר בספרנו זה].

חללים שבמאכל

במשנה בעוקצין (פ"ב מ"ח) שנינו: "פת ספוגנית (פי' הרא"ש: הוא פת החלול מבפנים כמין ספוג) משתערת כמות שהיא. אם יש בה חלל ממעך את חללה". הרי שחללים רגילים של פת מצטרפים לשיעור, אבל אין מצטרפים חללים גדולים שאינם רגילים, וצריך למעכם.

ובשו"ת זרע אמת (ח"א סי' כ"ט) חידש לומר דהא דמצרפים חללים רגילים של פת הוא רק חומרא מדרבנן לענין טומאה (שזהו הנידון שם בעוקצין) ודינו כנתפח, אבל לענין ברכה אחרונה שתלוי בהנאה שלו הרי סוף סוף לא נהנה מהחללים ולכן אין לצרף אותם לשיעור, עכ"ד.

מב. ובספר 'סדר הערוך' (פרק ע"ט הערה 32) כתב שהגר"ח נאה אמר לגרש"ז אויערבאך זצ"ל "שיש לשיעור בכזית מצה לפי נפח ולא לפי משקל, דלא כמו שכתב בספרו", ומשמע שאף הוא חזר בו משיטתו.

ומיהו רבים חולקים על דברי ה"זרע אמת" וסוברים ש"פת ספוגנית משתערת כמות שהיא" מעיקר הדין, ולא הוי כנתפח מ^ג.

לענין הלכה בדברי המ"ב מצאנו, שבסי' ר"י סק"א הביא את הזרע אמת, ובסי' תפ"ו (שעה"צ סק"ז) כתב שפשוט דהפת משתערת כמות שהיא אף לענין ברכת המזון (וכבר העירו שדבריו נראים כסותרים מ^ד).

והנה מצינו כמה אחרונים שהעתיקו כהזרע אמת, אמנם רבים כתבו לעיקר לכלול את החללים הטבעיים: בשונה הלכות (תפ"ו) הביא דעת החזו"א לכלול את החללים הטבעיים לענין ברכה אחרונה, וכן בבירור הלכה (תע"ה) כתב שסברא זו מכריעה יותר. גם דעת הגרש"ז אויערבאך זצ"ל ויבלט"א הגרי"ש אלישיב שליט"א כן היא (כפי שמסר בשמם מחב"ס וזאת הברכה). לפי סברא זו, אין למעך כלל את החללים הרגילים, כגון המצויים בפת ובעוגת טורט וכיו"ב, ורק את החללים הגדולים שבהם אין להחשיב במדידת השיעור. מאידך, מי שירצה להחמיר כהזרע אמת – אינו מן המתמיהים, שהרי יש שהעתיקו כן.

ברם יש לעמוד על הבהרה נחוצה בענין זה: גם אם ננקוט כהזרע אמת הנ"ל, אין זאת אומרת אלא שיש למעך את החללים – אבל אין זאת אומרת כלל שיש למדוד לפי משקל! אפילו אחר מיעוץ החללים, עדיין יש מאכלים רבים שמשקלם הסגולי קל בהרבה מזה של מים, והמשער במשקל יבוא לכלל טעות בשיעור האמיתי שהוא אך ורק בנפח מ^ה. ופשוט.

אחרי שעלה בידינו שיש לשער בנפח, נתקלים אנו בבעיה בבואינו לשער את נפח המצה, שכן צורת המצה אינה מאפשרת מדידה בקלות. העובי של המצה אינו אחיד, וממילא אין דרך קלה לקבוע כמה הוא הנפח של המצה. על כך, בפרק הבא.

מ^ג. וטעמם פשוט, דדין ברכת המזון לא נאמר על 'חטים' או 'קמח' אלא על 'פת', וא"כ אין שום נפק"מ מהי כמות החטים, דכיון שהדין נאמר על 'פת' הרי שמדידת השיעור היא גם כן על 'פת' כפי שהוא, עם החללים הטבעיים. ובהסבר זה נדחו הראיות שהביא הזרע אמת לשיטתו, עיין בדבריו.

מ^ד. וראה בספר "קודש הילולים" סו"ס ל"א, וכן בספר "וזאת הברכה" בהערה שבסוף "קונטרס שיעורי אכילה", שהעלו תירוצים על סתירה זו. אך דבריהם אינם מתיישבים בריוח למעיין. מ^ה. ויש שטעו בזה, וכתבו שכיון שצריך למעך חללים – הרי שמשערים במשקל. וטעות היא בידם, כי ערבבו שני מושגים שונים, וכמבואר.

פרק ז':

שיעור המצה

כמות המצה בליל הסדר - בהלכה

המאכל שנפוץ ביותר הדיון אודות שיעורו הוא, כמובן, מצה. וזאת מכמה סיבות. חדא, שמצות הכזית בליל פסח היא מדאורייתא. ועוד, שאכילתה קשה יותר מלחם רגיל, ועוד - שיש אנשים המוגבלים ביכולת אכילתם וצריכים לדעת כמה הוא המינימום בו יוצאים ידי חובה.

נוסף על זאת, הרי אנשים אינם יודעים מהו השיעור המדוקדק, ומחמירים לאכול עד שיצא הספק מן הלב שלהם. פעמים שיציאה זו מכל ספק גורמת לאכול שיעורים מופלגים, עד שהאכילה הופכת למשימה קשה ולמעמסה. יש בזה חומרא דאתי לידי קולא, כי מצוי מאד שעי"ז מושבתת או מתמעטת שמחת החג – או, עכ"פ, שמחת קיום מצות אכילת מצה (וראה עוד להלן בפרק "סיפורים מן החיים").

קודם שנעסוק במידות הכזית, נברר כמה כזיתים מצה אדם צריך לאכול.

שלוש פעמים בליל הסדר יש מצות אכילת מצה:

מוציא מצה

כורך

אפיקומן

מוציא מצה

מן התורה – אין חובה אלא בכזית אחד ("מצות עשה מן התורה לאכול מצה בליל חמשה עשר... ומשאכל כזית יצא ידי חובתו", ל' הרמב"ם הל' חמץ ומצה ריש פ"ו). כל מה שיתר על כן הוא מדרבנן.

והנה באכילת 'מוציא מצה' כתב השו"ע (תע"ה, א'): "יבצע מהשלימה העליונה ומהפרוסה, משתיהן ביחד... ויאכלם בהסיבה ביחד כזית מכל אחד" – סך הכל שני כזיתים. והטעם, משום ספק על איזו מצה קאי הברכה של "על אכילת מצה".

כמובן, כמות של שני כזיתים הוא פי שתיים יותר מאשר כזית אחד.

אך נראה, שבמציאות אינו כן; אין בדין 'שני כזיתים' של השו"ע, תוספת מעשית בכמות יותר משיעור ה'כזית' האחד שאנו אוכלים לקיום המצוה דאורייתא! הבה נבאר.

'שני כזיתים' - נכללים (באופן מעשי) ב'כזית אחד'

במבט פשוט, המקיים את פסקו של השו"ע לאכול כמות שני כזיתים באכילת מצת מצוה – יאכל פי שתיים בכמות ממי שאוכל רק כזית אחד. אך הבה נברר דבר זה, ונמצא כי אין הדבר כך במציאות. ולא עוד, אלא שלכאורה לא יהיה צורך בשום תוספת מעשית של עוד מצה כלל.

דהנה באכילת 'מוציא מצה' כתב השו"ע (תע"ה, א') לקחת כזית מהמצה השלימה העליונה וכן כזית מן הפרוסה – סך הכל שני כזיתים. והטעם (כמ"ש המשנה ברורה^{מו}), כדי לאכול כזית מהמצה עליה בירכו "על אכילת מצה", אלא דיש ספק על איזו מצה קאי הברכה, ולכן צריך כזית מכל מצה.

אמנם בביאור הלכה שם תמה שאין מקור להצריך יותר מכזית אחד, ובלשונו: "בעיקר הדבר תמוה מאד... ולא מצינו זה בשום מקום...", ומסיק "וכ"ש לפי פשרת הפוסקים וכפי פסק המחבר שאוחז בשתייהם ומכוין בב' הברכות על שתייהם ביחד מכש"כ דאין צריך רק כזית אחד משתייהם... וצ"ע".

ביאור הלכה סימן תעה ד"ה כזית

כזית מכל אחד - עיין מ"ב בטעם דבר זה והוא מדברי המפרשים. אכן בעיקר הדבר תמוה מאד דלפי כל זה נפק לן דבר חדש דבלילה ראשונה צריך לאכול ב' כזית ולא מצינו זה בשום מקום וכל הני פוסקים דסברי דצריך ג' מצות לסדר לא הזכירו זה זולת הרא"ש והמרדכי ובש"ס לא נזכר אלא כזית השמש שאכל כזית ואף שאפשר לדחוק דעיקר שיעורא הוא בכזית ובדיעבד יוצאין בו מ"מ כל כי האי מילתא הוי ליה לתלמוד לפרושי ובאמת אף להני דמצריכים ג' מצות הוא רק

מו. ז"ל המ"ב: "כזית מכל אחד - מן הפרוסה בודאי צריך כזית דהא מברכין על אכילת מצה ואין אכילה פחותה מכזית אבל פרוסת המוציא הלא קי"ל דהמוציא מברכין אפילו על פחות מכזית וכנ"ל בסימן ר"י. אלא משום דיש פוסקין שסוברין דברכת המוציא קאי על הפרוסה וברכת על אכילת מצה קאי על השלמה לכך צריך מכל אחת כזית".

חלק א: שיעור כזית _____ לה

משום לחם משנה וגם הא דהצריכו לכוין בברכה ראשונה על מצה אחת ובברכה ב' על מצה שניה הוא משום שאז יהיו המצות חבילות חבילות אבל גם לדידהו שתי המצות הם דבר אחד וכמו בשבת לחם משנה ומעיקר הדין יכול לאכול איזה שירצה רק משום דעל כל אחד מהמצות כוון בברכה טוב שיטעום מכל אחד אבל בודאי די בכזית אחד בצירוף משתיהם וכ"ש לפי פשרת הפוסקים וכפי פסק המחבר שאוחז בשתיהם ומכוין בב' הברכות על שתיהם ביחד מכש"כ דאין צריך רק כזית אחד משתיהם גם ר' ירוחם שהעתיק ג"כ באחרונה דעת רבו הרא"ש לא הזכיר רק שאוכל משתיהם אבל ב' כזית לא הזכיר וצ"ע:

ועיין גם בספר ארחות רבנו (ח"ב עמ' ס"ט) שכתב: "מה שמובא בשו"ע שצריך לאכול כזית מכל אחד דהיינו כזית מהשלימה וכזית מהפרוסה, אמר לי מו"ר [הקהילות יעקב] צוק"ל שזה חומרא גדולה וכמבואר שם בביאור הלכה, וכמדומה לו שמרן החזו"א צוק"ל אכל רק כזית אחד... חילק מו"ר [הקהילות יעקב, למסובים אצלו בסדר] רק כזית מצה אחד לכל אחד ולא שני כזיתים... אמר לי הגאון רבי חיים קניבסקי שליט"א שמרן החזו"א צ"ל אכל רק כזית מצה אחד, ואמר מרן דאין הלכה כרא"ש שמצריך שני כזיתים".

נמצא, שנוכל להציע כך:

א] יסוד גדול יש בהלכה להניח שאין צורך כלל באכילת שני כזיתים, וכדברי רבותינו וכנ"ל.

ב] יש יסוד גדול לומר שהכזית של זמנינו ממש – בערך 5 סמ"ק – הוא הוא השיעור האמיתי^{מז} (וכל מה שיותר מזה הוא משום חומרא של אי ודאות ואי ידיעה).

ג] (יש צד לומר שגם לפי השו"ע – שיעור 'חצי ביצה' לא נאמר מדינא, אלא משום חומרא דמצה^{מח}. ואין זה שייך אלא בחיוב דאורייתא של כזית אחד. וא"כ, השו"ע עצמו היה פוסק שלגבי חיוב 'שני כזיתים' סגי בכזיתים קטנים. ובפרט, שהשו"ע

מז. מהטעמים שהובאו בפרק ה': אי משום שהזית שלנו הוא הקובע את השיעור, אי משום שאין ידוע לנו על שינויים בשיעור הזית מדורות קודמים לפי רוב השיטות.

מח. דברי ה"ויאמר יצחק" – הובאו לעיל בפרק ב'.

מורה לבלוע שני כזיתים בבת אחת, וברור א"כ שמדובר בשיעור כזה שניתן לאדם רגיל מן השורה לעשות כן).

בצירוף נימוקים אלו, יש לצדד שלענין 'שני כזיתים' סגי לסמוך על שיעור של גודל זית של זמנינו.

והנה השיעור הקטן יחסית שמוצע בחיבור זה (20-17 סמ"ק, ולחומרא דמצה – למצוה דאורייתא - הוספנו^{מט} עד 22.5 סמ"ק) הוא כבר גדול בהרבה משיעור שני כזיתים קטנים (של זיתי זמנינו).

ולכן יש לצדד, שכאשר אוכל כזית אחד של מצה לקיום מצוה דאורייתא של אכילת מצה – הרי בזה כבר נכלל ממילא שיעורא ד'שני כזיתים' (של השו"ע) ברווח, ללא צורך להוסיף מאומה. ובודאי לגבי חיוב 'שני זיתים' (שהוא חומרא בעלמא - ושנוי במחלוקת גדולה אם יש בכלל הלכה שכזו, וכנ"ל), אפשר לסמוך על הצדדים שהזית שלנו הוא הוא הקובע.

אלא שיש לקחת לפחות כדי משהו מכל אחת מן המצות – השלימה והפרוסה, כדי לקיים אכילה משתיהן. וכפי שעולה מדברי ה"ביאור הלכה"³. וכן אמר מרן ה"קהילות יעקב" (ארחות רבנו ח"ב עמ' ס"ט).

ובאמת, נראה שהאוכלים כשיעור שני זיתים גדולים, בדרך כלל (במציאות) אינם מוסיפים בכך הידור יותר מאשר באכילת כזית אחד. והיינו, כי ענין אכילת שני כזיתים הוא בגלל הספק על איזו מצה נאמרה הברכה, וא"כ אין מעלת ה'שני זיתים' מתקיימת אלא כאשר לוקח כזית אחד מכל מצה. והנה הלוקחים שיעור גדול אינם יכולים לקיים זאת, כי אין המצה גדולה מספיק כדי לתת חתיכה בשיעור כזית מכל מצה לכל משתתפי הסדר. ולכן המנסים לקיים ענין זה בדרך כלל משלימים את הכמות בלקיחת תוספת ממצה המונחת בצד. אבל הרי בלקיחה ממצה זו, אין כבר את המעלה של אכילה מהמצה שעליה בירכו, וא"כ לא נתקיים כלל ענין אכילת שני כזיתים, ואם כן למה זה אנכי. נמצא, שהחומרא של שיעור כזית גדול, היא - במציאות - אתי לידי קולא, כי היא שוללת את האפשרות של קיום ההלכה של שני הכזיתים המובאת בשו"ע.

מט. לעיל בפרק ג', עיי"ש.

ג. שכתב: "מכש"כ דאין צריך רק כזית אחד משתיהם".

חלק א: שיעור כזית _____ לז

ולכן, את"ל שיש ענין של שני כזיתים, לא יתקיים הענין בפועל ובמציאות אלא אם כן בלקיחת כזית מכל מצה – ואין זה שייך אלא בשיעור קטן.

אפיקומן

בענין אפיקומן, ברמב"ם ובטור ובשו"ע כתבו לאכול רק 'כזית' לאפיקומן, ולא הצריכו שני כזיתים.

אך כתב המ"ב (תע"ז א', בשם 'אחרונים') שלכתחילה טוב לאכול כשני זיתים, אחד זכר לפסח ואחד זכר למצה הנאכלת עמו. אמנם זהו רק לכתחילה, כי בשעת הצורך די באכילת שיעור כזית אחד נא. ועכ"פ גם כאן יש לצדד כדלעיל, שאכילת כזית אחד (17-20 סמ"ק) כבר כולל אכילת שיעור כשני זיתים קטנים (כגודל זית המצוי).

כתב בספר ארחות רבנו (ח"ב עמ' ס"ז): "פסח תשל"ו, אמר לי מו"ר [מרן ה"קהילות יעקב"] צוק"ל שאוכל אפיקומן רק כזית אחד וכשיעור קטן בגודל כף יד בערך בלי האצבעות", עכ"ל
לצלם את המקור, ולצלם גודל כף יד

נפח המצה

אחר שנתברר לנו מהו נפחו של שיעור הכזית במצה, עולה הצורך לברר כיצד ליישם אותו בפועל.

קושי מיוחד יש בהגדרת הנפח של המצה. מדוע?

הנפח עולה מהכפלת האורך והרוחב והעובי של המאכל. אורך ורוחב המצה הוא ברור וקל למדידה; אך מהו העובי שלה?

קשה מאד לענות - העובי אינו אחיד. בכל מצה יש חלקים עבים יותר ודקים יותר; מצות יד שונות הן מאד זו מזו בעוביין; גם מצות מכונה אינן בהכרח זהות.

נא. כתב בספר ארחות רבנו (ח"ב עמ' ס"ז): "פסח תשל"ו, אמר לי מו"ר [מרן ה"קהילות יעקב"] צוק"ל שאוכל אפיקומן רק כזית אחד וכשיעור קטן בגודל כף יד בערך בלי האצבעות", עכ"ל. וכן גם הוראת הגר"ש וואזנר שליט"א, שבשעת הצורך די בכזית אחד (מפי הגרי"מ רובין שליט"א).

כל שינוי קטן בעובי יוצר שינוי גדול בהגדרת נפחה של המצה.
לדוגמא – נניח שיש מצה שעוביה מילימטר אחד, ויש לידה מצה שעוביה 2 מ"מ.
ההבדל בין שני אלה הוא קטן ביותר – רק מילימטר אחד בודד. הבדל זה אינו
זוכה לתשומת לב בצורה טבעית, ואינו נראה לעין אם אין אדם מדקדק ומחפש
למדוד. אך הבדל זה גורם שכאשר ניקח שטח שווה משתי מצות אלו, יעלה בידינו
במצה אחת נפח פי 2 (!) מאשר בשניה.

מרן החזו"א ישב על מדוכה זו, ואחריו מרן הקה"י. הדברים מובאים ב"לוח שיעורי
המצוות" (שבסוף "שיעורין של תורה"), וז"ל:

**"על פי מדידת מרן [החזו"א] זצללה"ה התברר כי בחצי מצה רגילה של מכונית
[מאשין מצה] יש כזית מצה בריוח".**

ובהערה נוסף: **"מדידה זו היתה בערך מלפני כ"ה שנה או פחות מעט, אולם אחר
כמה שנים היתה סיבה שמדדנו עוד הפעם ונתברר שחצי מצה טחונה אינה
ממלאה כלי המחזיק 50 גרם, ויש שם חסרון הניכר, ובע"כ שלא כל המצות שוין
בכמות הקמח שבתוכן, ומאחר שהוא מצוה דאורייתא, ראוי שיהיה הכזית ראשון
בערך שני שלישי מצה כדי לצאת ידי כל הדעות".**

והנה המדידה הנ"ל באה לברר שיעור 50 סמ"ק^{נב}, ולפי המדידה השניה הנ"ל

נב. כך עולה ממכתב שכתב מרן הקה"י (נכתב להג"ר אליהו וייספיש שליט"א ומובא בספרו "חג
האסיף" עמ' של"ט, ומובא בחלקו בספר "מדות ושיעורי תורה" עמ' רע"ח הערה 14), וז"ל:
"בדבר מה שכתבתי בשיעורי המצוות שעל פי מדידת מרן זצלה"ה התברר כי בחצי מצה רגילה
של מכונית [מאשין מצה] יש כזית בריוח, אני הייתי באותו מעמד שטחנו לפני מרן ז"ל (במכונית
שרגילים לטחון בו בשר) מצה וחצי, ואותו קמח היה ממלא כל כוס רביעית שלנו המחזיק 150
גרם מים. נמצא שבחצי מצה יש כבר כמות של ביצה שלנו ויש בו כזית לכל הדיעות שהרי
להמחמירים הוא חצי ביצה בלא קליפה ולחומרת הנו"ב הוא ביצה שלנו שהוא לכל היותר ביצה
של 50 גרם.

אך האמת אגיד כי אחרי פטירת מרן ז"ל טחנו עוד הפעם מצות ע"ד הנ"ל ונכנס בהרביעית
שלנו (היינו המחזיק 150 גרם) כמעט קמח של שתי מצות (פחות מעט), ולפי"ז הוי כזית קרוב
לשני שלישי מצה, ומזה נתברר לנו שאין כל המצות שוות בכמותן, ואם רוצים להחמיר כל הדיעות
יש לאכול ככמות של שני שלישי מצה רגילה של מכונית. אך יכולים לסמוך על שיטת הרמב"ם
ז"ל שהוא עיקר לדינא, שהרי אוכלים אח"כ עוד מצה בתוך כדי אכילת פרס ואכמ"ל".

חלק א: שיעור כזית _____לט

(המחמירה) יוצא שיש שיעור כזה בשני שליש מצת מכונה.

לפי זה, אם נחפש נפח של 22.5 סמ"ק^נ, יהיה זה מצוי בפחות משליש המצה. מסתבר שהמצה אותה הקה"י מדד היתה בגודל רגיל וממוצע, והואיל ומצת מכונה שכזו שוקלת 30-35 גרם בערך, נוכל לקבוע שמשקל של 10-11 גרם מצה תתן לנו שיעור נפח הנ"ל. (ואף שיש מקום להחמיר יותר, נראה לצדד שיש לסמוך על הדברים^נ).

זהו במצות מכונה.

מצות יד הן קשות יותר להגדרה ממוצעת, כי השינויים בהם משמעותיים יותר, יש מצות בגדלים שונים ועוביים שונים ודחיסות שונה^נ.

אך באופן כללי מצת יד היא פחות דחוסה מאשר מצת מכונה^נ, ובודאי שבמשקל של 10 גרם יש את שיעור הנפח המדובר^נ.

וראה ב"ביאורים ועיונים" מה שהוספנו לברר בענין נפח המצה.

למשך ימי החג – על כמות 17-20 סמ"ק יש לברך ברכת המזון^נ.

כבר מילתנו אמורה בפתיחת הספר, וכאן המקום להדגיש זאת שוב, שלא באנו לפסוק הלכה, אלא לברר את הסוגיא כפי העולה בידינו. ואף מה שכתוב בל' של פסק – הכוונה היא רק שזהו הפסק העולה מבירור הסוגיא.

מצת מכונה

מצת יד

נג. כפי שקבענו לעצמנו בחיבור זה לקחת כשיעור זה למצוה כדי לצאת את כל הדיעות.

נד. ראה ב"ביאורים ועיונים" מה שנוסף בירור בזה.

נה. ככל שהמצה אפוייה יותר, יש בה פחות לחות, ואזי באותו משקל יש יותר נפח.

נו. בלפחות 10% (כך העלה רבי דויד יצחקי שליט"א במדידותיו) (במאמרו בקובץ בית אהרן וישראל גליון נ"א – שבט אדר תשנ"ד).

נז. ולא שהשיעור נמסר או נקבע במשקל, שזו טעות (גמורה). אלא, שאם היחס בין הנפח והמשקל יציב, נוכל למסור משקל כאופן לברר מהו נפח המצה שבידך.

נח. ולברכת 'על נטילת ידיים', שצריך לכתחילה כביצה – יהיה זה 3/4 מצת מכונה, שיעור של 45 סמ"ק.

פרק ח':

טעמים של השיעורים הגדולים יותר

סוף סוף, נפוצים בעולם שיעורים גדולים יותר מן המבואר כאן. מן הראוי איפוא, אחר כל אשר כתבנו להציג ולבסס את השיעור הקטן, לבאר גם את "הצד השני של המטבע" - לבאר את השיעורים הגדולים יותר, על מה מתבססים. ואף שמכלל מה שנכתב לעיל יוכל הקורא ללמוד זאת בעצמו, ראויים הדברים להיכתב בפני עצמם.

בעיקר יש להתייחס לשלשה שיעורים שונים: 28 סמ"ק, 33-50 סמ"ק, 30 גרם. נפוץ מאד שיעור 28 סמ"ק נט [ויש שכותבים ביתר דיוק: 28.8 סמ"ק]. זה מתבסס על "חצי ביצה" שכתב השו"ע, בהנחה שהביצה היא כפי ששיער אותה רבי חיים נאה (57.6 סמ"ק), וללא ניכוי הקליפה. [וכבר בא בדברינו לעיל בסוף פרק ג' להעיר שהביצה המדויקת היא 50 סמ"ק; ושיש לנכות עבור הקליפה 25%, או לפחות 10%; ושקביעת 'חצי' הוא לאו דוקא, כי השיעור האמיתי המדוקדק הוא בודאי פחות מחצי, אלא הוא כשליש ביצה עם הקליפה, עיי"ש].

שיעור 50 סמ"ק לכזית הוא שיעור דחצי ביצה, בהנחה שהביצים נתקטנו והביצה של חז"ל היתה 100 סמ"ק. דעתו של המשנה ברורה היא להחמיר על שיעור גדול זה לכזית דאורייתא של מצה, וכתבנו פרק מיוחד על כך להלן ב"ביאורים ועיונים", עיי"ש.

החזו"א כתב שיעור זה בענין אכילת מצה, וכן הקה"י בלוח שיעורי המצוות כתב שלצאת כל השיטות יש לאכול כשיעור הזה. אך החזו"א הוסיף שאפשר לסמוך גם על שיטת הסוברים דהכזית פחות משליש ביצה, שהיא שיטת רוב הראשונים, ולפי"ז הכזית פחות משיעור 33 סמ"ק, וכן צוין שיעור זה ע"י הקה"י שם בענין שיעור אכילה לברכת המזון. וכמובן שכל זה הוא לשיטתם דס"ל שקטנו הביצים (כי לפי הדיעות שהביצים לא התקטנו, יהיה רק חצי מהשיעור הנ"ל). וכבר הבאנו

נט. בדרך זו נקט בספרו של הרב פנחס באדנער שליט"א אודות שיעור הכזית (תורגם לאחרונה מאנגלית).

חלק א: שיעור כזית _____ מא

שהחזו"א עצמו סבר שאין זה שיעור הכזית מעיקר הדין, אלא כתבו לחומרא אליבא דהדיעות המשוות את הזית לביצה, אבל מעיקר הדין אינו אלא כגודל זית שבימינו, כפשוטו.

שיעור 30 גרם הוא בהנחה שהשיעור נמדד לפי משקל (ונקטו מספר 30 שהוא 'עגול', אם כי אינו מדוקדק), וכבר ייחדנו פרק שלם להציע את הבעיה שבשיעור זה.

נספח א':

שיטת הרמב"ם בכזית

(שייך לפרק ב', כפי שצוין שם בשיטת הרמב"ם)

ידוע לכל מתעסק בסוגיית מידות ושיעורי תורה, שרבים שקלו וטרו בדבריו של הרמב"ם, משום שדעתו נחשבת כמכרעת בסוגיא זו, ועל פיה נקבעת ההלכה. בנידון שיעור הכזית לא מצינו שמסר הרמב"ם שיעור מפורש.

נאמרו בדעתו ז"ל כמה אופנים בשיעור הכזית, ונביא את הדברים בקצרה, ובפרט שיש לענ"ד להוסיף בזה הערה נכבדה.

דהנה, על מש"כ השו"ע בסי' תפ"ו דהכזית כחצי ביצה, העיר המ"ב דלשיטת הרמב"ם הוי כשליש ביצה.

וכבר ידוע שנחלקו השיטות אם הביצה נתקטנה או לא, לפיכך לפי השיטה שלא נתקטנו הביצים – הוי כשליש ביצה דזמנינו, ולפי דעת הצ"ח דנתקטנו הביצים במחצה – הוי כשני שליש מביצה דזמנינו, וכן הביא מרן החזו"א זללה"ה בקונטרס השיעורים סקי"ז.

ויש לציין בזה, את הערתו של מרן בעל ה"קהלות יעקב" (בסוף "שיעורין של תורה"). דהנה הרמב"ם מעולם לא נתן במפורש שיעור לכזית. ורק שמפסקו של הרמב"ם בענין עירובין עולה שגודלה של גרוגרת (והיא תאנה יבשה) הוא כשליש ביצה, וכבר ידוע מסוגיית הגמרא שהכזית קטן מגרוגרת. וממילא ברור שאינו מדויק לומר (כפי הקריאה הפשוטה של דברי המ"ב) שהשיעור כשליש ביצה, אלא לאו דוקא קאמר^ס, ורק הכוונה היא שזה בודאי פחות משיעור זה. והוסיף שם הקה"י עוד, דלפי"ז י"ל "לשיטת הרמב"ם ז"ל ודעימיה אין לנו שום הוכחה מן הגמרא על שיעור הכזית^{סא}, ... יכולים לשער בכזית בינוני של זמנינו מכיון שאין לנו ראיה שנתקטנו הזיתים מבזמן חז"ל ... ולא חיישינן שנתקטנו".

ס. וכבר מצינו כעין זה בסוגיין גופא, שהמג"א כתב דמש"כ השו"ע דהכזית כחצי ביצה הוא לאו דוקא, ולחומרא קאמר.

סא. ר"ל לאפוקי דעת הסוברים כחצי ביצה, דאליבא דשיטתם בנוי דבר זה על סוגיית הגמרא.

ונראה להוסיף על דבריו ז"ל, שאכן מסתבר דאין הכזית ממש קרוב לשליש ביצה להרמב"ם, אלא ע"כ פחות. שהרי מצינו בראשונים אחרים שיעורים קטנים יותר, דלרשב"א מוכח שהכזית פחות מרבע ביצה, ולריטב"א מצינו עוד דהוי קטן טפי וכפי שהובא כל זה למעלה בפרק ב'. וכיון דלהרמב"ם יש הוכחה דהוי פחות מהגורגרת שהיא שליש ביצה [רק אין ידוע בכמה הוא פחות], א"כ מדוע ליצור מחלוקת בין הרשב"א להרמב"ם כשאין לזה שום ראיה כלל, אדרבה מסתבר טפי שיסכים הרמב"ם עם דברי הראשונים האחרים, ואפוי פלוגתא ל"ל, ובמקום שאין ראיה על כך שקיימת מחלוקת אין להניח שיש מחלוקת אלא אדרבה, יש להניח שמסכימים זה עם זה.

והנה, נראה להציע ראיה בשיטת הרמב"ם כפי הצד שצייד מרן הקה"י ז"ל דאמנם יש לנקוט דהשיעור הוא כגודל זית דזמנינו - כפשוטו ממש [והובאו הדברים במאמר מכותב השורות שפורסם בירחון "מוריה", תשרי תשנ"ד]. והיינו: שהרי מפורש כתב שהשיעור הוא 'כזית', ומה משמעות לזה – אם לא כפשוטו ממש? איך יש לקורא את הוראתו של הרמב"ם להבין את דבריו שהשיעור הוא "כזית", אם לא כפשוטה של מילה, כגודל זית! ולהציג את הדברים בלשון מליצית: רב קהילה בקהיר שבא להורות הלכה למעשה בהסתמך על הרמב"ם, מה הלכה יורה כשכותב הרמב"ם שיעור 'כזית' ללא הנחיות נוספות? מה רצה הרמב"ם שאותו רב יבין ויפסוק?

ולתוספת וחזוק הראיה: שמזה גופא שלא כתב הרמב"ם שיעור, מוכרח בדברי הרמב"ם לנקוט שיעורא דגודל זית ממש. והיינו, דהרמב"ם דייקן גדול בשיעורים היה וטרח בכל שיעור שהוא הלכה למעשה [האגודל, הרביעית, השקל, עשירית האיפה] להעמיד אותנו על דקדוקם של השיעורים. את כולם ציין הרמב"ם בהשוואה לדברים ששיעורם היה מפורסם וידוע, לזוזי מצרים או לגרעיני שעורה, כדי להורות הלכה ברורה לשומעי דברו. ובהגיעו לשיעור הכזית - השיעור השכיח ביותר - כתב סתם שהשיעור כזית. ואם כוונתו היתה שנמדוד חצי ביצה או שליש ביצה או כל שיעור אחר, היה לו לפרט ולפרש! ולכן נראה, שסובר ששיעור כזית הוא כגודל זית ותו לא, וכפי שמובן לכל הקורא את דבריו כפשוטן. ודו"ק.

נספח ב':

גודלו של פרי הזית בזמנינו

הואיל ולפי שיטות רבות, שיעור הכזית תלוי בזית המצוי שבדור – נציע בירור אודות גודלו של הזית המצוי. והנה במשנה (מסכת כלים פ"ז מ"ח) שנינו:

"כִּזִּית שְׁאֵמְרוּ, לֹא גָדוֹל וְלֹא קָטָן אֶלָּא בִּינוֹנִי, זֶה אֲגוּרִי".

וכמה דברים למדנו ממשנה זו.

ראשית, שהשיעור הוא (עכ"פ בזמן חז"ל) לפי הזית המצוי והמציאות. (וכן תניא להדיא בתוספתא (מסכת נזיר פרק ד): "וכמה שיעורו בכזית ... כיצד הוא עושה מביא כוס מלא יין ומביא זית איגורו ונותן לתוכו ושופע אם שתה כיוצא בהן חייב ואם לאו פטור").

ועוד למדנו, שיש לשער בזית שאינו הגדול ביותר, ולא הקטן ביותר, אלא הבינוני. ועוד למדנו בכוונת 'בינוני', שאין המדובר בבינוני שמבין הזיתים שעל עץ אחד או מסוג אחד, אלא מדובר על הבינוני שבזנים השונים. יש זן גדול, ויש זן קטן, ויש זן בינוני ששמו אגורי – ובו יש לשער.

וזן זה הקרוי "אגורי" – איתא בגמרא במסכת ברכות (לט.): "ולמה נקרא שמו אגורי ששמנו אגור בתוכו".

אחר הבירור ממקורות חז"ל כנ"ל, נציע את גודל הזית במציאות. הדברים מבוססים על ספרות של משרד החקלאות (פירות הארץ, א' גור וז' רפפורט, משרד החקלאות ת"א תשט. הזית, א' גור פ' שפיגל וח' גרשט, משרד החקלאות ת"א תש"ך. וכן במאמר של ד"ר י' כסלו, פרופסור לבוטניקה בבר-אילן, תחומין כרך י'. ומאמר של רבי חיים בניש, קובץ בית אהרן וישראל כסלו תשנ"ד).

יש שלשה זנים מקומיים עיקריים בארץ ישראל. משך חיי העץ עשוי להגיע למאות שנים ואולי יותר, ולכן יש עכ"פ יסוד להניח שזנים אלו הם שהיו בימי קדם.

הזן הנפוץ ביותר בזני הארץ הוא הזן בגודל הבינוני, הקרוי "סורי". כמות השמן

חלק א: שיעור כזית _____ מה

בציפה שלו היא הגדולה ביותר, 33%-40%.

בשתי תכונות אלו, נראה שיש הקבלה מליאה לדברי חז"ל, "לא (זן) גדול ולא קטן אלא (זן) בינוני – זה אגורי (ששמנו אגור בתוכו)".

[ועוד יצויין: בירושלמי שביעית (פ"א ה"ג) איתא על הזית "כל אילניא עבדין שנה פרא שנה", כלומר – עושים שנה ומדלגים שנה. תכונה זו מצויה בזית הסורי: "הסורי נושא פירותיו לסירוגין, שנה ירבה ושנה ימעט" – ספר הזית עמוד 6]

זית סורי ממוצע הוא 2.5-3.5 סמ"ק, וזיתים מבוררים הם עד 5 סמ"ק, ובמטעי שלחין מגיע נפחו עד 7.5 סמ"ק.

הזן הגדול של הזית קרוי נאבלי, כמות השמן בציפה שלו 27-33%, וגודלו הממוצע 5-6 סמ"ק.

הזית המצוי הרבה מזן 'מאנזאנילו' אינו מקומי אלא מיובא מספרד, וגודלו כגודל הנאבלי: 5-6 סמ"ק.

יש עוד זנים שאינם מקומיים אלא מיובאים מאיטליה ומספרד: נובו דה פיצונה, קורטל, סנטה קטלינה, קוין. נפחם כ-10 סמ"ק ויכולים להגיע עד כדי 15 סמ"ק. אלה בודאי אינם "אגורי", כי כמעט אין בהם שמן (6-8% בלבד), ומשמשים להפריית זנים אחרים ומעט לאכילה.

שם הזן	פרטים	גודל במ"מ גובה וקוטר	משקל בגרמים	צורתו	יחס גלעין לכלל הפרי	כמות השמן בציפה	יעוד
נאבלי	על שם המקום "בית נאבאלה" בשפלת לוד	28 - 26 X 20 - 19	6 - 5	כשקד עגלגל-מאורך, לא סימטרי בצלעותיו, כדורי בבסיסו, רחב באמצעו ומחודד מעט בקדקדו	1 : 4-6 (ממוצע 5.5 : 1)	33%-27%	לשמן ולכבש ירוק
סורי	הנפוץ בזני הארץ, נקרא על שם סוריה	24 - 21 X 18 - 13	3.5 - 2.5 הסורי המבורר מגיע עד-5	מאורך וסימטרי כד (כחה) בבסיסו וחד בקדקדו	1 : 4	40%-33%	לשמן ולכבש ירוק או שחור
מאליסי	נקרא על שם פריו הקטן. (מאליס בערבית = קטן)	20 - 16 X 14 - 6	2 - 1.5	מאורך וסימטרי מחודד בשני קצותיו	1 : 2.7	22%-18%	לשמן בלבד

זני זיתים מקומיים בארץ ישראל

הטבלא מסודרת בהתאם לגודל - מהגדול לקטן. המשקל הסגולי של הזית קרוב ל-1:1 (עד 3-4% פחות).

הבה נמדוד כזית - תמונות להמחשה

אחרי הבירורים בסוגיות, והצגת המספרים השונים הקשורים לשיעורי הכזית, עדיין לא הושלמה המלאכה, עד שנראה בצורה מוחשית את הגודל והכמות עליהם מדובר. אין משמעות המספרים ברורה לאדם שלא התעסק בהם, ולפיכך יש צורך להציג את העניינים בתמונות מעשיות. הנה, נתחיל בקרקרים – מאכל מצוי. חבילת קרקרים שכזו מצויה בכל מכולת.

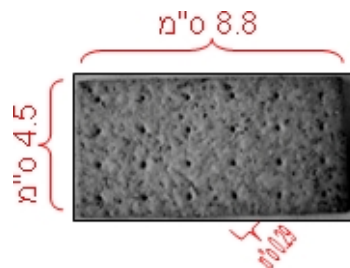

חבילת קרקרים מצויה. Standard package of crackers

כזית "קרקר"

מעלה גדולה יש לעניננו לסוג קרקרים שכזה. הרי השיעור הוא בנפח, וזה נמדד על ידי הכפלה: אורך כפול רוחב כפול גובה. קרקרים אלו הם מרובעים ומאד ישרים, ולכן קל למדוד אותם. ועוד, שאף שבדרך כלל קצת קשה למדוד עובי של דבר כה דק, הרי כאן אפשר להניח קרקרים רבים אחד על השני ולמדוד הרבה בבת אחת, וזה ממעט את טווח הטעות.

מדידה העלתה בידינו, שכל קרקר - אורכו 8.8 ס"מ ורוחבו 4.5 ס"מ, ועביו 0.29 ס"מ.

אורך הקרקר 8.8 ס"מ, רוחבו 4.5 ס"מ, ועביו 0.29 ס"מ. בכך ניתן לברר שנפחו כ-11 סמ"ק.

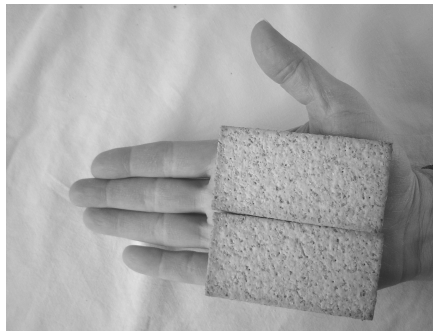
By measuring the length, width and thickness, we can determine that the volume of each cracker is about 11 c.c.

חלק א: שיעור כזית _____ מז

א"כ, נפח כל קרקר יותר מ-11 סמ"ק.

לפי זה, שני קרקרים הם יותר מ-22 סמ"ק, ואפשר לברך עליהם ברכת על המחיה ברווח סב.

(שני קרקרים – מכסים בערך את כף היד) סג.

כשהקרקרים מכסים את כף היד (כ-12 גרם) -

אפשר לברך 'על המחיה' בשופי.

thin crackers (about 12 grams) cover the palm of a hand

That is more than sufficient for an 'על המחיה'.

והנה, אף ששיעור הכזית מוגדר רק על ידי נפח ולא על ידי משקל, מ"מ בדברים שהמשקל הסגולי שלהם ידוע – אפשר להשתמש במשקל כדי לציין את הנפח.

משקל כל קרקר הוא כמעט 6 גרם (כי המשקל המודפס על החבילה הוא 250 גרם, ובאמת הוא מעט יותר, ויש בחבילה 43 קרקרים). ולמדנו שבקרקר – או במאכל שמשקלו הסגולי דומה – אפשר לציין את הכזית גם במשקל. כמובן, מודגש בזאת, שהמשקל אינו השיעור, אלא רק דרך שעל ידו ניתן לברר את השיעור.

סב. ראה בספר 'הלכות חג בחג' על פסח (להגרמ"מ קארפ שליט"א, עמוד ש"ט) שכתב: "ושמעתי ממרן [הקהילות יעקב] זצ"ל לפי זה (שהכזית משתער בכל דור כמות שהוא) שאפשר לברך ברכה אחרונה על קצת יותר מבסקויט אחד ועכ"פ שנים", עכ"ל.

[נ.ב. כמובן, יש בסקויטים בגודל שונה].

סג. בספר 'ארחות רבנו' (ח"ב עמ' סח) איתא שמרן החזו"א חילק כזיתי מצה לבני ביתו כגודל כף יד גדולה בלי האצבעות, מפני שסבר דמשערים בכזית בינוני של זמנינו. [מדידה העלתה בזה שיעור של כ-17 סמ"ק ומעט יותר - רבי חיים בניש שליט"א, קובץ בית אהרן וישראל כסלו תשנ"ד].

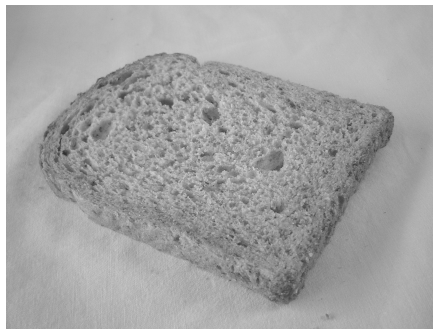
כזית לחם

פרוסת לחם: מה שיעורה? הבה נמדוד!

פרוסת הלחם שבתמונה, נלקחה מאמצע ככר פרוס של לחם מלא. מדותיה: רוחב 9.7 ס"מ, אורך 11 ס"מ, עובי 1.1 ס"מ. לאחר ניכוי הפינות העליונות (שנתעגלו) וכמה כיסי אויר גדולים, נוכל להסיק שיש בפרוסה בערך 100 סמ"ק.

א"כ, על רבע פרוסה ניתן לברך ברכת המזון ברווח.

עבור ברכת "על נטילת ידיים" צריך גודל כביצה^{סד} (שולחן ערוך סימן קנח). גודל זה יש בחצי פרוסת לחם.

בפרוסת לחם זו יש כ-100 סמ"ק. על רבע פרוסה אפשר לברך ברהמ"ז ברווח. עבור ברכת 'על נטילת ידיים' צריך שיעור כביצה - כחצי פרוסה.

On a quarter of a slice of bread, one may say 'ברכת המזון'.

The quantity for saying 'על נטילת ידיים' is half a slice.

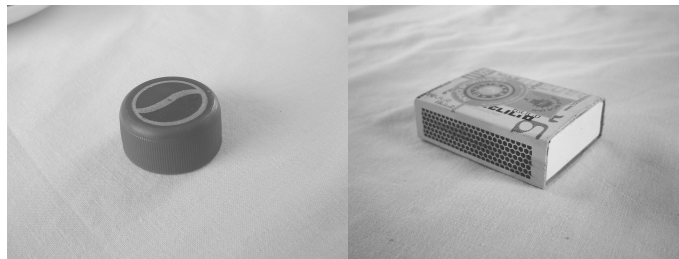
סד. פשוט שהכוונה לביצה ללא קליפתה, שהיא הביצה של טומאת אוכלין.

ביצים שלנו ללא קליפתן – כ-45 סמ"ק.

ונראה שגם לפי מרן החזו"א, שהלך בשיטה שביצים בזמן חז"ל היו גדולות משל היום, יסבור ששיעור נטילת ידיים – ששיעורו נקבע 'כביצה' – יהיה תלוי בביצים של היום ולא של פעם, כמו כל השיעורים שהן לפי הפירות של הדור, כמבואר לעיל בפרק ו'. [וכתבנו פרק מיוחד על ענין זה להלן בביאורים ועיונים].

נפח קופסת גפרורים מצויה ופקק בקבוק סודה

יש המשווים את הכזית לנפח קופסת גפרורים, ובעיני רבים זה נתפס כקולא. לפי המבואר בחיבור זה, אדרבה, זהו שיעור גדול באופן משמעותי יותר מן הכזית. קופסת גפרורים המצויה בארץ ישראל כהיום, נפחה במוצע 25-30 סמ"ק. פקק בקבוק סודה, נפחו בערך 10 סמ"ק.

קופסת גפרורים היא כ-25 - 30 סמ"ק. נפח הפקק הוא כ-10 סמ"ק.

שיעור כגודל זית המצוי

לפי החזו"א, ועוד שיטות רבות שהובאו לעיל בפרק ב', שיעור הכזית הוא כפשוטו – כגודל זית. זית ממש, כזה שגדל על העצים שלנו ומוגש לאכילה בחתונות. והנה זית זה קטן טובא. זית ממוצע הוא בגודל עד 5 סמ"ק (או מעט פחות או מעט יותר).

עכ"ז, בחיבורנו זה נקטנו בשיפוליה גלימתו של מרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א, ולמעלה בקודש מאביו מרן הקה"י זצללה"ה, והחזו"א זצללה"ה, שכתבו שהוא לכל היותר כגודל שליש ביצה של זמנינו, דהיינו כ-17 סמ"ק. ולא כתבו כן כדי לקבוע שהשיעור הוא כה גדול, אלא – כלשונם – שזהו השיעור "לכל היותר". דהואיל וזהו בלא"ה שיעור קטן טובא, אין צורך לחקור ולדקדק יתר על המידה בבירור שיעור מדוקדק של זית.

ואכן כך הוא בכל המאכלים – ועכ"ז דומני שבמצה יש מקום לברר אודות גודל הזית כפשוטו.

זית ממוצע בזמננו הוא בערך עד 5 סמ"ק, ויש זיתים שהם גדולים ממש והם כ-7 סמ"ק. כדי להמנע מהתעסקות בדקדוק במספרים אלו, ננקוט שיעור 7 סמ"ק, שהוא בודאי גדול מן הממוצע.

והנה ריבוע של 6 ס"מ על 6 ס"מ (בעובי 2 מ"מ) הוא יותר מ-7 סמ"ק.

האם התבלינים שבעוגה מצטרפים לשיעור הכזית?

שאלה:

האוכל עוגה, העשויה מעיסה בה מערבין דגן עם תבלין וסוכר ושוקולד וכיו"ב, כיצד משערין כזית לברכת על המחיה? האם משערין כזית מהעוגה, או שמא צריך כזית מהדגן?

והאם יש בזה הבדל בין תוספות הנבללות והן חלק מהעיסה וכנ"ל, לבין תוספות שהן עומדות בפני עצמן כגון המילוי של עוגת גבינה או שטרודל, הריבה של אוזני המן, שכבת השוקולד שבופלה, וכיו"ב?

תשובה:

תוספות שמערבין אותן ונהיות חלק מן העיסה: מנהג העולם (כמובא במ"ב) לצרף אותם לשיעור הכזית. ומיהו תלויה שאלה זו במחלוקת הפוסקים, לכן כותב המ"ב ש"לכתחלה טוב ליזהר לשער שיהיה בהקמח שיעור כזית".

תוספות שהן עומדות בפני עצמן כגון המילוי של עוגת גבינה או שטרודל, הריבה של אוזני המן, שכבת השוקולד שבופלה, וכיו"ב: אינן מצטרפות לכזית לברכת על המחיה.

ומיהו, מצרפים את הקמח לכזית לברכת "בורא נפשות". ולכן, האוכל וופלה (לדוגמא), אם אין בקמח כזית, אבל יחד עם המילוי יש סך הכל כזית, מברך ברכת "בורא נפשות".

נימוק:

כותב ה"משנה ברורה" (סימן ר"ח ס"ק מ"ח): "היה בהקמח כשיעור (כזית בכדי אכילת פרס) והוא לא אכל עד שיעור כזית (כלומר, הוא לא אכל כל כך שיהיה באכילתו כזית מהדגן) דאף דבתחלה מברך "בורא מיני מזונות" וכנ"ל בס"ב (דכל שיש בו מחמשת המינים ברכתו בורא מיני מזונות) אבל על המחיה אינו יכול לברך אלא על שיעור כזית דגן וע"כ מברך רק ברכת בנ"ר בשביל יתר המינים המעורבים בתבשיל זה.

ומ"מ לענין פת כיסנין שמעורב בתבלין הרבה [כגון צוקע"ר לעק"ך] נוהגין העולם לברך עליו לבסוף על המחיה כשיש בו כזית אף שבמין דגן לבדו שנמצא בו אין

בו שיעור כזית, ואולי שטעמם מפני שהתבלין בא להכשיר את האוכל מצטרף עם האוכל גופא לשיעור וכדאיתא כעין זה במ"א סימן ר"י. ולכתחלה טוב ליזהר לשער שיהיה בהקמח שיעור כזית".

מדבריו למדנו שהמנהג הוא לברך "על המחיה" על כזית מהעוגה, אף שלא אכל כזית דגן. אך מחלוקת היא, ולכתחילה יש ליזהר שיהא בה כזית דגן.

וראה בדברי החזו"א (סימן כ"ו סק"ח) שכותב: "נראה דמצרפין בשמים ותבלינים לכזית דבטלים לעיסה סה". מאידך, באגרות משה (או"ח א ע"א) כותב שמסברא נראה יותר שאינו מצטרף. ומסיק שם שאין לעשות נגד המנהג המובא במ"ב שמברכין על המחיה, לכן צריך לעשות כמו שכתב המ"ב לאכול עוד עד שידע שאכל כזית מהדגן.

ולענין תוספות שהן עומדות בפני עצמן, כתבו הפוסקים שאינו מצטרף לכזית: כ"כ הערוך השולחן (רב י), וכן החזו"א (שם), ונראה כך גם במ"ב (כנ"ל, שהסברא לצרף היא רק משום שבא להכשיר האוכל), וכ"כ הגרש"ז אויערבאך זצ"ל (מנחת שלמה צא ד). ומיהו אם אכל פחות מכזית דגן, ועם המילוי יחד יש כזית, מצטרפים יחד לברך בורא נפשות – כן מבואר במ"ב הנ"ל, ובמנחת שלמה שם.

תשל"ז, בנוכחותי אמר מו"ר [הקהלות יעקב] לשואל אחד שנוהגים לצאת בכזית מצה בגודל כרביעית ואף חמישית מצת יד בינונית וגם בפחות מזה, מו"ר הראה לו וראיתי בעיני וזה היה קטן.

ארחות רבנו ח"ב עמ' ס"ח

סה. הסברא לצרף, מבאר בספר עדות ביעקב (סי' קל"ט אות ה'): דהנה חקר החזו"א (סו"ס כ"ז) אם הא דברכת העיקר פוטר את הטפילה, האם הוא משום שהטפל א"צ ברכה, או משום שברכת העיקר היא ברכתו. והביא ראיה: דהנה האוכל פירות גינזור והלב נחלש מפני המתקנות, ובא לאכול מליח כדי להשיב את לבו, ואוכל גם פת כדי שלא יזיקנו המליחות, מבואר במשנה שמברך על המליח ופוטר את הפת.

והקשו התוס' (ברכות מד. ד"ה באוכלי) שיהיה המליח טפל לפירות ולא יברכו עליו? ותירץ, שבשעה שאכל את הפירות לא ידע שיחלש לבו מחמת המתקנות ולא היה שם עדיין מליח ופת, עכ"ד. והקשה החזו"א דמה בכך שלא היה שם, סו"ס הוא טפל, וא"צ ברכה על טפל. אלא מוכח שהטפל ג"כ צריך ברכה, אלא שברכת העיקר פוטרתו, ולכן כשלא היה טפל שם בשעת הברכה לא היה דעתו עליוה ולא מפטר, עכ"ד החזו"א (וכ"כ עוד אחרונים נוספים). לפי"ז הוי הסברא כאן, דברכת הטפל היא כברכת העיקר, וגם עליו יש לברך ברכת על המחיה.

חלק ב

בירורים

אכילת מצה לזקן וחולה.
"סיפורים מן החיים" - גודל נחיצות בירור השיעור

1. בירור נפח המצה
2. בירור השיעור – לימוד מ'קיצורים' לעומת לימוד מעמיק
3. בשיטת ה"משנה ברורה" בשיעור הכזית
4. מבוכה בשיעור ה"חזון איש"
5. מהו ה"ספק" שיש להוציא מן הלב?
6. שיעור הכזית: האם משערים בגודל הזיתים שהיו בימי משה רבינו, או בגודל הזיתים של היום?
7. שיעור הפת לברכת על נטילת ידיים
8. ברכה על כזית (באגדתא)

"סיפורים מן החיים"

גודל נחיצות בירור השיעור

ישנן הלכות שאין קושי נוצר מכך שמחמירים בהן, וכאשר מהדירים בקיומן – יש בכך רק תוספת ולא גרעון. אם כך היה גם בסוגיית הכזית, אולי לא היה כה נחוץ להאריך ולהיות נחית לעומק הענין לברר את עיקר השיעור. אפשר תמיד להחמיר ולאכול עוד, ומה בכך.

אך דומני שאין שיעור הכזית נכלל בגדר הנ"ל. פעמים רבות מצוי שאוכלים כמות קטנה וקמים מאכילה זו בלי ברכה אחרונה, מחמת שמדמים שבודאי לא היה בזה שיעור. והאמת היא שבשיעור שאכלו יש כדי כזית, ומבטלים בזה את חובת אמירת הברכה^{סו}.

גם מצוי הוא שדקדוק השיעור קובע איזו ברכה יש לומר. לדוגמא, האוכל וופלים או חביתיות תוצרת בית וכיו"ב: אם אוכל כזית קמח, מברך לאחריו על המחיה, ואם לאו – ברכתו בורא נפשות.

בפרט בקיום מצות אכילת מצה בפסח מגיעים קשיים גדולים בעקבות ההחמרה לשיעורים גדולים.

אינני אומר את זאת על פי השערה או מפי השמועה. בתוך עמי אנכי יושב, ומכיר את הקושי היטב.

הנה לאחרונה שמעתי מעד ראיה, שראה בליל הסדר את המעשה דלהלן. אב אמר לבתו שעליה לאכול שיעור כך וכך לקיום מצות אכילת מצה (שיעור 'גדול' היה זה - כפי שהיה מונח לפניו בדף שבו מצוייר גודל המצה הנצרך לקיום המצוה). הוא גם הבהיר שצריך לגמור את כל זה תוך כדי אכילת פרס.

סו. וראה מה גדול ענין ברכה זו: הגמרא מציינת שבזכות ההנהגה של אמירת ברכה אחרונה על כזית, זוכים אנו להנהגה של 'ישא ה' פניו אליך'! ולהלן בסוף ה"ביאורים ועיונים" כתבתי פרק בפני עצמו על ענין אגדתא זו.

והנה הבת החלה באכילה, אך היה קשה לה ללעוס את המצה היבשה, והיא הפסיקה באמצע. האב – הלא אחראי הוא לקיום המצוות של צאצאיו, הוא הסביר לה שהיא צריכה להתחיל שוב. בלית ברירה היא אכן התחילה שוב לאכול, אך באמצע האכילה כבר לא יכולה היתה להמשיך מחמת הקושי של המשימה. הבהיר לה אביה שהיא חייבת לגמור, ומהר, שאם לא כן – היא תיאלץ להתחיל את הכל מהתחלה בפעם השלישית. מעשה שהיה!!

ושוב מעשה - הפעם בחבר שלי, ושמעתי מפי בעל המעשה. הוא ניסה לקיים את המצוה כפשוטה (כפי הבנתו) ולבלוע שיעור ב' כזיתים (גדולים) בבת אחת. המצה נתקעה בגרונו, הוא החל להכחיל ולא יכול היה לנשום, וכבר אמר "שמע ישראל" במחשבתו. למזלו, היו אורחים שהסבו עמו לליל הסדר שלמדו רפואה, עשו עליו תהליך "היימליך" כדי לשחרר את החנק מגרונו, והצילו בכך את חייו.

אחר זמן נקלע לידי מעשה נוסף הדומה לזה, אלא שכאן כבר מסופר הענין בתיאור חי. אלו דברי הספד שכתבה בת על אביה, והיא מתארת את יראת השמים שלו והידורו בקיום המצוות.

וכך היא כותבת:

בליל הסדר, לאחר ברכת "המוציא" וברכת "על אכילת מצה", יש לאכול כזית מצה תוך תשע דקות. ולפי הדעה המחמירה, כדאי לאכול שני "כזית" מצה תוך ארבע דקות. ולא די בזה, אלא ישנו הידור נוסף, אשר מביא בשו"ע הרב: "ושני כזית אלו צריך לאכלם ביחד. דהיינו שיכניסם לפיו בבת אחת".

אבא הידר ונהג לפי הדעה המחמירה ביותר. ומידי שנה בשנה בליל הסדר, היה מתאמץ ביותר ומבצע הידור זה, אשר כמעט ואינו ניתן לביצוע. הוא היה מחזיק בשתי ידיו את כריך המצות, ותוחבו לתוך פיו. לחייו היו מתנפחות, פניו הולכות ומאדימות מגודל המאמץ, והוא ממשיך ותוחב עוד ועוד מצה. את כל שני ה"כזית" בבת אחת לתוך הפה. היה זה מבצע קשה ביותר. ועתה יש ללעוס כמות עצומה זו ולבלוע אותה, וכל זה תוך ארבע דקות. המתח והלחץ היו מתגברים מרגע לרגע. כולנו התבוננו באבא, ובלבנו תפילה לקדוש-ברוך-הוא שכל זה יעבור כבר בשלום. וה' הטוב היה שומע לתפילותינו ועוזר לאבא לבצע את משימתו, עד לסיומה. או אז היינו כולנו נושמים לרווחה.

אבל ליל-סדר נורא אחד, לא ישכח מעמנו לעד. אבא נחנק מהעומס אשר הכניס לתוך פיו, פניו השחירו ועיניו התגלגלו. אמא צעקה ובכתה, וכולנו, כל הילדים והנכדים עמדנו בפחד ובאימה. חשבנו שזה הסוף חלילה. אבא התרומם מכסאו

ונגש לחלון הסמוך הניצב מאחוריו, כדי לשאוף אויר צח. הוא התכופף החוצה והזדקף... חיפש תנוחה נוחה... משהו מהנוכחים צעק אחריו: "הרם ידיים!" הרים אבא ידיו למעלה, ואז נפלטה הגוש הענק מגרונו. אוהב ה' את יראיו. אבא ניצל. אך המעשה עוד לא תם: לאחר שכבר נשם לרווחה, ישב על כסאו והתאושש, אמר: "הרי לא יצאתי ידי חובה של אכילת מצה, צריך אני לאכול אותה". ובלי שום פחד אכל שוב את המצה...

אותו מאורע אירע בליל-סדר אחר, עם אכילת המרור. גם בפעם זו שמר עליו הקדוש-ברוך-הוא ובנס נשאר אבא בחיים.

מעשים אלו הם חריגים בחומרתם, אבל הקושי קיים גם כאשר אין אירועים דרמטיים הנלווים אליו.

חבר שלי סיפר לי על הנוהג שבמשפחתו בליל הסדר. מחמת הקושי בבירור שיעור הכזית, הם החליטו על הנהגה המוציאה מכל ספק:

הרי מה שאוכלים אחרי פרק הזמן של "תוך כדי אכילת פרס" אינו נחשב חלק מן המצוה. כידוע, נחלקו הדיעות כמה הוא פרק זמן זה, ויש המגדילים עד כדי 9 דקות. נקטו הם, איפוא, בהנהגה זו: הם אוכלים את המקסימום מצה שהם יכולים, במשך 9 דקות רצופות. אם יש בזה 'כזית', הרי שקיימו את המצוה. ואם לאו, "אונס רחמנא פטריה", ויותר מזה כבר אינם יכולים.

מפי רבים (מאד!) שמעתי שהצורך לאכול 'כזית' מצה בליל הסדר הוא קושי גדול ומשמעותי.

אפילו צעירים ובריאים, כאשר עליהם לאכול שיעור גדול מספר פעמים (שני כזיתים למוציא מצה, כזית מרור, כזית מצה עם כזית מרור לכורך, ושני כזיתים לאפיקומן. ולא תמיד ברור לכולם שהשיעור ה'גדול' לא נאמר לכל האכילות), מרגישים שזה מכביד ומקשה עליהם, ומגרע משמחת ליל הסדר. "היה לי כל כך קשה לאכול את כל המצה לקיום המצוה בליל פסח..." – אם משפט זה לא נתקיים אצלך, ידידי הקורא, שאל נא אצל חבריך, ותווכח עד כמה הרגשה שכזו שכיחה ומצויה.

סיפרתי לרב (הגאון רבי שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל) שיש לי קרוב משפחה שבאכילת כזית מצה בליל הסדר מחמיר לאכול כזית לפי הדעה המחמירה ביותר

[בכמות הכי גדולה] ובזמן הקצר ביותר של כדי אכילת פרס הנזכר בפוסקים. הקרוב שלי נהיה אדום כולו בשעת אכילת הכזית מצה, ואנו דואגים לשלומי. שאלתי את הרב: מה דעתו על ההנהגה הזאת של הקרוב שלי? ענה הרב: לדעתי אותו קרוב משפחה אינו יוצא ידי חובת מצות אכילת מצה באכילה כזאת, מפני שזו איננה דרך אכילה. מלבד זאת הוסיף הרב, שבצעירותו הוא היסב בליל הסדר ביחד עם גדולי תורה מהדור הקודם, ונתנו לו לאכול חתיכת מצה לא גדולה, ואף אחד לא דחס מצה לתוך פיו כפי שנהג אותו קרוב משפחה שלי. (ד"ר דניאל בלוך; מובא בספר "ועלהו לא יבול" – מהנהגותיו והדרכותיו של הרב שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל, חלק א' עמ' קע"ח)

* * *

מין הקהלות יעקב אמר על המחמירים יותר מדי בשיעור כזית דמצה וגם מחמירים על שיעור קטן של כדי אכילת פרס: שהוא קרוב לאכילה גסה ועי"ז אין מקיימין המצוה ביישוב הדעת ובכוונה הראויה הנצרכת לקיום המצוה, וגם אינו דרך חירות (בליל פסח) ואין בזה משום תשובו כעין תדורו (במצות אכילת כזית בסוכה בליל א' דסוכות). והפליג טובא על המפליגין בשיעורים בזה ואמר שאינה אכילה הראויה למצוה כלל. (הובאו דבריו אלו ע"י הרב משה מרדכי קארפ שליט"א בספרו "הלכות חג בחג" על סוכה ח"ב פרק י"ד הערה 5, ועל פסח פרק טז הערה 8)

נאמר בפסוק (יחזקאל כ כה) "וגם אני נתתי להם חקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם", ומציינת הגמרא (מגילה לב.) שרבי יוחנן אמר: "כל הקורא בלא נעימה ושונה בלא זמרה עליו הכתוב אומר וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים וגו'". המצוות נועדו להיות טובות ונעימות, והמקיימן באופן שאינו מבטא את נעימותן, עליו נאמר הפסוק הנ"ל.

הניסיון מלמדנו ששיעור כזית גדול מדי בהחלט מגרע מנעימות הקיום של מצות אכילת מצה. והרי ודאי שחובה לקיים מצוה זו "בשמחה ובטוב לבב", לא פחות משאר כל המצוות!

דומני שדי בכל הנ"ל, כדי להבהיר את חשיבות בירורה של הלכה זו.

בירור נפח המצה

ראה מה שכתבנו בענין נפח המצה לעיל בחלק הבירורים.

וכאן נאריך יותר.

הנה הבאנו שם את מדידת החזו"א שהעלתה שבחצי מצת מכונה יש 50 סמ"ק, והקה"י העלה במדידתו שיש שיעור 50 סמ"ק בשני שליש מצה.

הואיל ובמצת מכונה יש כ-30-35 גרם בממוצע, ניתן להסיק שלפי החזו"א יש במשקל 15-17 גרם שיעור נפח 50 סמ"ק; יחס של בערך $1/3$. ולמדידת הקה"י נשער שהיה משקל 20-22 גרם, יוצא יחס של בין $1/3$.

אך אין הדברים כה פשוטים. צורת המדידה שלהם לא היתה אלא בטחינת המצה, ויתכנו בזה אי דיוקים מחמת השוני בדקות הטחינה^{סז}.

צורת מדידה נוספת יש בהכפלת האורך והרוחב והעובי, אלא שגם כאן קשה לקבוע בברירות את העובי (וכפי שכבר כתבתי בפרק הנזכר).

והנה ידידי היקר הרב חיים בניש שליט"א כותב בספרו "מדות ושיעורי תורה" (פי"ז) על טרחתו המרובה במדידת עובי המצה, ומדד ב"מדיד ורניר", ויצא לו שעובי המצה הממוצע הוא 2.2 מ"מ. נמצא לפי זה שבמצת מכונה יש 60 סמ"ק ומעלה, והיחס העולה מכך הוא בערך .

ומה אומר, שכאשר אני עצמי מדדתי, היה נראה לי שעובי המצה הוא רק כ-2 מ"מ. ונכון שאני לא הרביתי במדידת מצות רבות, ולא השתמשתי באמצעים משוכללים, אלא רק בעין הטבעית ובסרגל פשוט, מ"מ כך יצא לי. ולפי זה, היחס של המשקל והנפח הוא עוד קטן יותר, ובמשקל 30 גרם מצה יהיה 45-50 סמ"ק בלבד^{סח}.

מעתה אני נבון כיצד היא הדרך הנכונה להציע נושא כה סבוך ועלום.

והנראה לי להציע:

נוכל לנקוט את היחס ('נפח' לעומת 'משקל') שקובע מרן הקה"י כהוראה לרבים

סז. וזו אחת הסיבות שאולי בגללן עלה הבדל כה גדול בין שתי המדידות.

סח. גם ר' דויד יצחקי שליט"א, העלה יחס דומה (בערך) במאמרו בקובץ בית אהרן וישראל גליון נ"א – שבט אדר תשנ"ד.

וכבר הורה זקן בזה^{סט}, ואילו היחס המחמיר יותר – נגדיר כחומרא. והנה נפח 22.5 המוצע בחיבור זה הוא (לענ"ד) חומרא, כי נוטה מראיות רבות ושיטות רבות^י שבשיעור 17 סמ"ק יש כבר כזית ברווח, ואעפ"כ לחומרא דמצה נקטנו 22.5 סמ"ק. ולכן נוכל לסכם, שאפשר להורות את שיעור המצה בהתבסס על היחס שהורנו הקה"י, ועולה שיעורו פחות מעט משליש המצה. וגם אם נניח יחס מחמיר יותר, הלא גם זה עכ"פ מספיק לפי מה שעלה לנו מדינא שבשיעור 17 סמ"ק יש כזית בריוח. ולא נחמיר בתרי חומרי, גם לנקוט שיעור 22.5 סמ"ק, וגם לנקוט יחס קטן ודחוס למשקל המצה. והרוצה להחמיר בשני הכיוונים, יקח כגודל חצי מצת מכונה, ואז ודאי שאכל יותר מכמות 22.5 סמ"ק – גם לפי היחס ה'מחמיר' וה'דחוס' יותר. וקשה לסכם בזה דברים ברורים מאד, אך הנלע"ד כתבת.

סט. שמא נוסיף ונציע: נימא בזה "כבר הורה זקן", ואם אנו מחמירים יותר מהחזו"א (שמצא שהנפח בערך פי 3 מהמשקל, ובעצמו סמך על זה להלכה) נוכל עכ"פ לסמוך על המדידה השניה שהנפח פי 2. ואף שמדידתו העלתה יחס כבד יותר, אולי שייכים פה דברי רב שרירא גאון, שכתב בענין הרביעיית: "פירשתם שמר רב הילאי גאון ז"ל פירש לכם משקל ביצה ששה עשר כסף ושני שלישי כסף ... כמתני' עבדינן הכל לפי דעתו של רואה. ומר רב הילאי הכין הות דעתיה שהמשנה חייבה כל אדם לפי דעתו, והרי פירש לכם מה שראה הוא לפי דעתו או מה שראו משלפניו ולמדוהו, אם חפצים אתם לעשות כמוהו ולסמוך עליו או על חכמים שלפניו ששערו כן לפי דעת' עשו, ואם לאו שערו אתם, ולפי דעתו של רואה יעשה אם חסר אם יותר". ושמא אף אנו נימא, שהרוצה לסמוך על היחס שעלה ביד גדולי התורה שכך מדדו וכך הורו – יוכל לסמוך על זה. (ויתכן לחלק, ויש לפלפל בזה). ע. שכבר נתבארו בהרחבה.

בירור השיעור

לימוד מ'קיצורים' לעומת לימוד מעמיק

רוב העולם מכיר את הסוגיא של שיעור הכזית מתוך ספרי קיצורים, או ספרי ליקוטים ובהם מוצגות כל הדעות השונות, או טבלאות המעמידות שיטה אחת כנגד שיטה שניה. ואפילו רבנים מורי הוראה, הידועים בידיעותיהם המקיפות ברוב שטחי ההוראה, פעמים רבות בסוגיא מעשית זו מסתמכים בהוראותיהם על הנ"ל.

אם בכל סוגיא יש הבדל גדול כאשר לומדים את הענינים משורשם, בסוגיא זו בפרט יש לכך נפק"מ רבות ומשמעותיות מאד. המעיין בעומק הענינים ימצא שיש לכך השלכות רבות על הבנת השיעור ואף על ההוראה היוצאת ב'למעשה', וכפי שהעלנו בפני הקורא בספרנו.

ודי בזה.

בשיטת ה"משנה ברורה"

בשיעור הכזית

ה"משנה ברורה" (תפ"ו א') כתב לשער את הכזית בכחצי ביצה, כדברי השו"ע. אלא שהוסיף והביא את שיטת הצ"ח שהביצים שלנו קטנות בכמחצה מהביצים שבזמן חז"ל, ולכן נוקט כהכרעת השערי תשובה [שם] שבדאורייתא יש להחמיר כהצ"ח, ולכן יש לאכול מצה כגודל ביצה שלימה שלנו, ואילו למילי דרבנן יכול לסמוך על כך שהביצים שלנו הן כגודל הביצים שבזמן חז"ל ללא שינוי, ושער לכתחילה בכחצי ביצה שלנו (ובדיעבד בכשליש ביצה), עכ"ד.

והנה השיעור המבואר במ"ב הנ"ל לענין החיוב דאורייתא, הוא גדול מן השיעור המוצע בדברינו, וצריך א"כ לבאר על סמך מה יתכן להקל במקום שרבנו המ"ב מחמיר.

ובפרט, שדבריו של המ"ב בכל מקום הן דעה חשובה ביותר בקביעת ההלכה, ונתקבלו דבריו ז"ל כמכריע בכל תפוצות ישראל, וכידוע. ואף לענייננו, הרוצה להחמיר כדבריו בודאי תע"ב. ומ"מ נציע בזה כיצד יש מקום להקל לסמוך על שיעורים קטנים יותר.

תחילה נברר, שדברי המ"ב נאמרו בגדר חשש וחומרא לחוש לדעת יחיד. כי הלא דברי הצ"ח נאמרו בהנחה שהביצים בזמנינו נתקטנו. והן דלא כהשו"ע וסיעתו^{עא}, הסוברים שלא נתקטנו הביצים.

והנה כשהמ"ב מביא ש"ש מאחרונים שהוכיחו דביצים המצויים בזמנינו נתקטנו הרבה עד למחצה...", הוא מציין בשעה"צ את הצ"ח והחת"ס. אך המעיין בשו"ת של החת"ס שם יראה שהוא עצמו כותב שלמרות שלענין רביעית הוא נוקט להכפיל השיעור, מ"מ לענין הכזית יש לשער בחצי ביצה של זמנינו (ואין מכפילים). נמצא שהצ"ח בזה הוא דעת יחיד.

עא. בדברי הצ"ח מפורש שדעת השו"ע היא דהביצים לא נתקטנו.

ואכן מדברי המ"ב משמע שלא חשש לדברי הצ"ח לענין ברכת המצוות וברכה אחרונה ע"ב, וש"מ שאינו בגדר 'ספק' אמיתי (שהרי אם היה ספק אמיתי – אי אפשר היה לברך, דספק ברכות להקל ע"י), אלא צד של חומרא לחוש לדעת יחיד וכנ"ל.

וכשנבוא אחר המלך לערוך חשבון, נראה מה רבו הדעות הסוברות שלא להחמיר.

א] דלעיל הבאנו, שגם החת"ס – הסובר שנתקטנו הביצים – ס"ל כן רק לענין הרביעית, ולא לענין הכזית. כדעה זו של החת"ס סופר, סובר גם רבנו חיים מוולאזין (בשערי רחמים, הובא לעיל בריש פרק א'). וכן ה"חסד לאברהם" ע"ד (מהדו"ק יח) פוסק כך (ומאריך להסביר את הסברא, שאכן כל שיעור נמדד לפי מה שהוא עיקרו של השיעור). גם ה"בית יצחק" (יו"ד ב קלג אות ג) מביא את דבריהם, וכותב כך לענין הכזית ע"ה. גם השו"ת "בית שלמה" (או"ח סי' קז, מבעל מחב"ס ישרש יעקב על יבמות) מביא את דבריהם, וכתב שהעיקר לענין הכזית הוא שאין להגדילו בהתאם להכפלת השיעור של הצ"ח.

ב] מוסף על זה, הן דברי מרן החזו"א בקונטרס השיעורים (סק'?) שרוב הראשונים ס"ל דאין הכזית נידון כלל בכחצי ביצה, אלא לכל היותר כשליש ביצה (של חז"ל), ושלכן אף לענין דאורייתא יכול לסמוך על דבריהם, וא"צ לאכול כגודל חצי ביצה דהצ"ח.

כל זה, כאמור, גם אם ננקוט שנתקטנו הביצים.

עב. שהרי בהמשך דבריו כותב שלענין מרור א"צ להחמיר, ומכאן שמברכים ברכת המצוות על השיעור הקטן. וגם לענין ד' כוסות כתב שא"צ להחמיר, והרי על כוס אחרונה מברך מעין ג' אחריה.

עג. וכעין שכתב רעק"א בתשובה (סי' ס"ו ד"ה אמנם נראה) שכיון שלא כתב השו"ע שלא לברך בקובע מזוזה בבית התבן ש"מ שדעת הרמב"ם הפוטר נדחית לגמרי מהלכה וממילא אין לסמוך על זה לענין ספק דרבנן לקולא, עכת"ד {והביא כן מיר"ד כ"ח ומג"א ר"ס סז ופר"ח שם}.
עד. לרבי אברהם תאומים אבד"ק בוטשאטש, בן בתו של רבי יעקב מליסא בעל ה"נתיבות".
עה. וז"ל: "ובגוף הדין נראה דצדקו דברי החולקים על הצ"ח היינו באיסורי אכילה דתליא בכזית שהוא שיעור חצי ביצה אף שנתקטנו הביצים מ"מ כאן שאמרה תורה דשיעור חצי ביצה חשוב הוא לחייב עליה אף שנתקטנו הביצים מ"מ השיעור חשוב הוא".

ג] אך על זה גופא יש לדון, דהרי רוב הפוסקים סוברים שלא נתקטנו הביצים. וכפי שמציין בשו"ת "שבט הלוי" (ח"ו סי' ס') שכך מורה סתימת הטור והשו"ע ו"כל גדולי הפוסקים", דלא חשו לומר שהביצים נתקטנו.

והנה כל זה נכתב מבלי להתייחס להוכחות מן המציאות. ויש להוסיף הוכחות רבות מן המציאות, שנוספו אחר זמנו של המ"ב.

ד] כי כבר הארכנו במק"א^ע שבזמנינו יש ממצאים רבים המוכיחים שהשיעור של הביצים שנקטו הראשונים היה כמו בזמנינו. והיינו, שמטבעות רבות מאד^{עז} (אליהן ציין הרמב"ם את שיעורי המצוות) מוכח שהרביעית של הרמב"ם היתה קטנה (והרביעית – ביצה ומחצה), ואלו לא היו בידי הצ"ח והמ"ב.

ה] ומלבד זאת, יש בידינו זיתים אמיתיים הגדלים על עצים, והרי קטנות הן כפי שכל אחד יראה בעיניו, ויש לזה שיקול גדול בענין הכזית – הן מצד ההלכה, שסוברים פוסקים רבים שיהא זה הקובע את השיעור^{עח}. והן מצד בירור המציאות^{עט}. ויתכן שלא היו זיתים מצויים במקום רבותינו הצ"ח והמ"ב (ראה כע"ז בהערה לעיל בריש פרק ה').

בצירוף כל הנ"ל, הוא שמצדדים אנו דיש מקום להקל אף נגד מה שרבונו המ"ב החמיר. והרוצה להחמיר – יחמיר, אבל הרוצה להקל – יש לו על מה לסמוך.

עו. להלן בדיון אודות שיעור הרביעית.

עז. הדרהם, והדינר, ועוד.

עח. כפי שהארכנו בזה לעיל בפרק ה', וכן להלן בפרק: "שיעור הכזית: האם משערים בגודל הזיתים שהיו בימי משה רבינו, או בגודל הזיתים של היום?".

עט. וכדברי הקה"י (לעיל שם), שלפי רוב הפוסקים אין סיבה להניח שהיה שינוי כלשהו בגודל הזית.

מבוכה בשיעור ה"חזון איש"

בחיבור זה הצגתי את שיעור הכזית של מרן החזו"א זצוק"ל, כגודל שליש ביצה של זמנינו. מקורה של הוראה זו הובא בצורה ברורה – שכך הורני תלמידו הגדול, בן אחותו ונאמן ביתו, מרן הגאון רבי חיים קניבסקי שליט"א באגרתו שכתב לי, וצולם כתב ידו לעיל. וכאן אציין את הרקע להוראה זו.

כשנעיין בדבר נראה שנתפרסמו הוראות שונות בשיעור הכזית, הן על ידי החזו"א והן בשמו, ויש מבוכה גדולה בדבר.

הצדדים השונים – שניים שהם ארבעה. כלומר, ארבעה צדדים יש בזה בהוראה מעשית, אבל בפן ההבנה בעצם שני צדדים הם בלבד.

השאלה הבסיסית היא: מוסכם הוא שיש סברא לקבוע את שיעור הכזית לפי הזית המצוי; האם סומכים על סברא זו להלכה ולמעשה?

אם ננקוט שכן, אזי השיעור הוא כגודל זית המצוי ממש, קטן ביותר. אך הואיל ולא נחתו למדידה מדוקדקת בזה, הניחו את השיעור על גודל שליש ביצה של זמנינו, שהוא בודאי יותר מן הזית המצוי, והוא עצמו שיעור קטן טובא.

מאידך, הרבה פוסקים (ובהם השו"ע) לא העתיקו את השיעור של מדידת הזית, אלא שיעור של גודל חצי ביצה, וי"א שליש ביצה. והואיל וסובר החזו"א כשיטת הצ"ח שהביצים של חז"ל היו כפולים בגודלם מהביצים שלנו, נמצא שהשיעור הוא כגודל ביצה שלימה שלנו (בלי הקליפה), ולפי י"א – כשני שליש ביצה (עם הקליפה).

הרי נתבאר אליבא דהחזו"א שיעורי הכזית שנים שהם ארבעה – ולכולם יש צד ומקור.

וכיצד ההוראה המעשית בזה?

בספר חזו"א (או"ח לט יז) דן כיצד לשער את הביצה השלימה בפועל אליבא דמ"ד

כחצי ביצה^פ, ומסיק: "אבל אפשר לסמוך על דעת הרמב"ם שהכזית ב' שלישי ביצה שלנו עם קליפתה". שיעור קטן מזה לא הביא.

ובשיעורין של תורה סי' י"א כתב: "באמת בחזו"א עירובין סי' ל"ו נראה דעת מרן ז"ל נוטה יותר לפסוק כהשו"ע סי' תפ"ו שהכזית הוא כחצי ביצה [בלא קליפתה], ובקונטרס השיעורים כנראה שחזר והכריע שאפשר לסמוך על שיטת הרמב"ם ז"ל לשער הכזית כשליש ביצה, ולא קיבלתי ממרן זצלה"ה טעמו ונימוקו בזה. עכ"פ הדיון הוא בין חצי לשליש ביצה, ולא נידון שיעור של גודל הזית.

אף בלוח המצוות שב"שיעורין של תורה" (בשיעור הכזית) כתב שלענין אכילת מצוה וברכת המזון צריך שיהא בו כשני שלישי ביצה בינונית של זמנינו עם קליפתה [ול"א צריך כביצה שלימה בלא קליפתה].

ככל הדברים הנ"ל הביא גם בספר "שונה הלכות" בסי' תפ"ו.

בכל המקורות הנ"ל לא הובא ממדידת הזית המציאותית.

הרי שבכל הספרים שנכתבו עבור הרבים באופן של פרסום – חזו"א, שש"ת, שונה הלכות – לא הביאו שום צד לסמוך על שיעור כזית של זמנינו להקל.

אלא שב"שיעורין של תורה" שם כתב שיעור זה לענין לחומרא, שהוסיף: "מכל מקום אפילו אכל פת רק כמו כזית הרגיל שבזמנינו אסור שיהא בלא ברכת המזון, וצריך להוסיף לאכול עד שיהא כשיעור הנ"ל ולברך ברכת המזון".

והנה זהו לחומרא; האם יש משמעות לשיעור זה גם עד כדי לסמוך עליו לקולא? בלוח שיעורי המצוות הנ"ל ציין לענין כזית מרור לקה"י בפסחים סי' ל"ח, שם כתב: "עכ"פ במרור בזמה"ז דרבנן ודאי מי שקשה עליו אכילת כזית גדול יכול לסמוך על הוראת הגר"ח ז"ל ולשער בכזית של זמנינו שהוא לכל היותר כשליש ביצה של זמנינו".

הרי שבשעת הדחק ובמילי דחויבו מדרבנן הקיל, יותר מזה לא מצינו שם.

אך המעיין בהסבר הדברים בשש"ת שם רואה שאדרבה, השיעור הוא "דמשתער בכל דור בבינוני של אותו זמן אע"פ שנתקטנו פא", "כן הוא דעת מרן זללה"ה מעיקר הדין", "אלא דבכדי שיצא הספק מלב צריכים לקחת כשליש ביצה [דהיינו שני שלישי ביצה של זמנינו]".

פ. דיונו שם הוא אם לכלול את הקליפה או לא, וכמה הוא שיעורה, ואינו נוגע לכאן.

פא. וכבר הארכנו בפרק ה' בהבאת הסבריו של הקה"י לכך.

שם צוטטה שיטה זו כ"מעיקר הדין"^{פב}. אך, אף בהוראה למעשה נמסרו לנו מסורות אודות ההוראות וההנהגות בפועל של החזו"א והקה"י, שכן היתה הוראתם כשיעור הקטן, וכפי שצטטנו לעיל בהרחבה בפרק א'- ב', עיי"ש. נכון הייתי בזה; לא ידעתי איזה תוקף יש לתת לצד החומרא, וכיצד ליישב את הסתירות.

את השאלה הזו ממש שאלתי (במכתב) את מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א, והתשובה שהשיב לי - היא היא האיגרת שצולמה בריש ספרנו, ועליה החיבור מסתמך.

לפיכך, אף שאני לשעצמי נמצא עדיין במבוכה ביחס להוראה המעשית לדעתם ז"ל וככל המבואר לעיל, ומידי מבוכה לא יצאתי, בספר זה הלכתי בעקבות ההוראה של הגר"ח שהורני במכתבו, וכנ"ל.

ובלא"ה חיבור זה לא נכתב לפסיקת ההלכה, אלא לבירור הסוגיא, כפי שצויין בתחילתו בצורה ברורה. ועיקר הכוונה היא לבירור דעת הראשונים בסוגיא זו, עד כמה שידי יד כהה מגעת. ובזה כו"ע (-כל המסורות הנמסרות בדעת החזו"א) מודים שדעת החזו"א היתה לסמוך "מעיקר הדין" על גודל זית המצוי, ואילו כל שיעור שהוא גדול יותר נאמר רק מחומרת הוראה ומחמת ספקות כלשהן. והואיל ועיקר מטרת חיבור זה היא לא לברר את דעתם של האחרונים ז"ל בהוראה (שרבו מאד מאד בסוגיא גדולה זו) אלא של הראשונים ועיקר הסוגיא וההלכה, לפיכך את זאת שפיר יש ללמוד מדעתו הברורה של החזו"א בפן זה. ובודאי שההוראות לקולא שנמסרו בשם החזו"א מראות על שיטות הראשונים בסוגיא זו, וכמבואר. [ואילו בירור עומק דעתו של הוראת החזו"א בהלכה למעשה, ויישוב המסורות השונות שנמסרו בשמו, הוא מעבר לעיקר מטרתו של חיבור זה].

פב. ובאמת מוכח מעצם ההוראה שעכ"פ בשעת הדחק יאכל מרור כשיעור הקטן, וכוונתו בודאי לברך "על אכילת מרור" - והרי שאינו בתורת "ספק" ממש, שהרי בספק אמיתי נקטינן דאין לברך, דספק ברכות להקל. וכעין שכתב רעק"א בתשובה (סי' ס"ו ד"ה אמנם נראה) שכיון שלא כתב השו"ע שלא לברך בקובע מזוזה בבית התבן ש"מ שדעת הרמב"ם הפוטר נדחית לגמרי מהלכה וממילא אין לסמוך על זה לענין ספק דרבנן לקולא, עכת"ד {והביא כן מיו"ד כ"ח ומג"א ר"ס סז ופר"ח שם}.

מהו ה"ספק" שיש להוציא מן הלב?

צוטט לעיל מדברי הקה"י בשש"ת: "דמשתער בכל דור בבינוני של אותו זמן אע"פ שנתקטנו", "כן הוא דעת מרן זללה"ה מעיקר הדין", "אלא דבכדי שיצא הספק מלב צריכים לקחת כשליש ביצה [דהיינו שני שלישי ביצה של זמנינו]".

לא בירר בקה"י שם מהו צד ה"ספק שבלב" שבגללו צריך שיעור גדול יותר. שהרי שני צדדים הביא שם הקה"י לשער בכזית של זמנינו, אם משום שלרוב הראשונים אין לנו שום הכרח לומר שאירע שינוי בגודל הזית ממה שהיה בימי קדם; ואם משום שכך הוא מהותו של שיעור לשער לפי זמנו ומקומו.

והנה לגבי צד הספק הראשון, שפיר מובן צד להחמיר. אמנם לפי רוב הראשונים אין סיבה להניח שהיה שינוי, אבל לפי מקצת ראשונים (תוס' וסייעתם) משתמע שאכן היה שינוי, וצד החומרא הוא לחשוש גם לשיטות מיעוט אלו.

אך סו"ס יש גם את הצד הנוסף - שמהותו של שיעור הוא לפי הפירות המצויים באותו זמן. החזו"א סבר שכן מוכרח מעצם המהות של "שיעור", דאל"כ "נפל שיעורא בבירא". אם ננקוט כן, אזי אף לפי התוס' יש לנו לפסוק כהיום ששיעור הכזית קטן, א"כ מדוע להחמיר? פג

והנה השו"ע הביא שיעורא דחצי ביצה (ומצויים היו זיתים במקומו), ועכ"ז כתב שיעורא דחצי ביצה. ומשמע שלא סבר לפסוק שתלוי בגודל הזיתים המצויים.

וב"שיעורין של תורה" הביא עוד שכך סוברים ה"ים של שלמה" והט"ז כפי שנלמד מהפסק שלהם בענין טרפות. וי"ל שדעות אלו הן צד הספק שבגללם החמירו פד.

פג. בהשקפה ראשונה היה אפשר לומר שזהו לחשוש לדעת הצ"ח, שכתב כשיעור הביצה הכפולה אף לענין הכזית. אך לפי מה שביררנו לעיל (פרק ה') שכנראה לא היו זיתים במקומו של הצ"ח, א"כ אכתי אין הכרח שהצ"ח יחלוק על סברא זו.

פד. נב. לא זכיתי להבין את דעת רבנו בזה. ואדרבה, לכאורה מוכח משם ההיפך, וכפי שנכתב בפרק הבא. אך עכ"פ כך היא דעתו של רבנו בהבנת שיטתם, ולכך יש כאן "ספק בלב".

שיעור הכזית: האם משערים בגודל הזיתים שהיו בימי משה רבינו, או בגודל הזיתים של היום?

הקדמה - מטרת פרק זה

נודע בשערים המחלוקת הגדולה בין מרן ה"חזון איש" זצ"ל ובין הגאון רבי חיים נאה זצ"ל בענין המדות והשיעורים - אם הם גדולים או קטנים. אף שכבר בדורות קודמים נחלקו הדעות בזה, נתפרסמו השיטות על שם שני אלה: "שיעור רבי חיים נאה" ו"שיעור חזון איש".

והנה פחות נודע הוא כי מלבד הפלוגתא בגודלן של השיעורים וכן"ל, יש מחלוקות נוספות שנחלקו הם בסוגיא גדולה זו של מדות ושיעורי תורה; ואחת מהן היא המוצגת בכותרת של פרק זה.

מה יהיה הדין אם שיעור מסויים נמסר בהתאם לממצא טבעי כלשהו (לדוגמא: "כזית", שהוא גודלו של זית. וכן "כביצה", "כגרוגרת", "אמה" וכו') ואז אותו ממצא משתנה (לדוגמא, נניח שהזית נעשה במשך הדורות קטן יותר)? הגרח"נ^{פה} סבר שאת כל השיעורים יש לשער בגודל הפירות והשיעורים שהיו בזמן משה רבינו, ולעומתו החזו"א סובר שמשערים בכל דור בפירות זמנו ומקומו. נפקא מינה רבתי היא, כמובן (בין היתר), לגבי שיעור הכזית - להלכה ולמעשה. בפרק זה נעסוק בעז"ה במחלוקת זו, בפרט לענין שיעור הכזית.

"רובם ככולם של האחרונים סוברים..."

הספר "מדות ושיעורי תורה" מצוי הוא בכל בית מדרש, ובו נמצא בירור כל הסוגיות השייכות לנושא של מדות ושיעורי תורה בהיקף עצום.

מחבר הספר, הרב חיים בניש שליט"א, כתב מאמר בקובץ "בית אהרן וישראל" (גליון נ' - כסלו תשנ"ד) אודות שיעור הכזית, ושם כתב: "רובם ככולם של האחרונים סוברים דכל השיעורים נקבעים בהתאם לפירות ולביצים שבכל דור"

פה. כל דברי הגרח"נ המובאים בפרק זה הם מספרו "שיעורי תורה" חלק א' שער ה' (עמ' מ"ה ואילך), ודברי החזו"א הם מ"קונטרס השיעורים" (חזו"א או"ח סי' ל"ט סק"ו).

(וציין במאמר שם, שהמקורות לכך מובאים בספרו הנ"ל, פרק ב' סעיפים ה-ו).
מאמר זה ממשיך איפוא בעקבותיו, במטרה לברר את נכונותה של הקביעה הנ"ל.

הראיה מתשובת הגאון

הנה החזו"א מביא תשובה הנמצאת באוצר הגאונים על עירובין (שתובא מיד בסמוך), וכותב את המסקנה שלמד ממנה:

"ממה שכתב [הגאון] דביצים ופירות לפי שהביצים והפירות נמצאים בכל מקום וקיימין בכל עת, למדנו דכל מקום משער בפירות מקומו וכל דור בזמנו, דאם צריך ביצה שבימי משה ופירות של מתן תורה אכתי נפל שיעורא בבירא".

וכע"ז יש באגרות חזו"א (ח"א קצד) שכתב: "ניתן לחכמים לקבוע לדורות את השיעור ע"פ איזה צמח מן הצמחים, אף שבצמח עצמו השינויים מצויים בשינוי הזמנים ושינוי האקלימים – אין שינויים אלו מפסידים, ששורש השיעור – הצמח הזה שקבעו חכמים, והוא קובע השיעור בכל זמן ובכל מקום... וכן כזית וכשעורה קובעים שיעור בכל זמן, ובלבי שזו כוונת הגאון באוצר הגאונים בעירובין".

וז"ל תשובת הגאון שעליה התבסס החזו"א:

"ששאלתם על שיעור חלה איזהו שיעור מדוקדק, ודאי שיעור חלה מ"ג ביצים וכו' ולכך נתנה לנו התורה שיעור בביצים ובפירות, שדברי סופרים על הר סיני ניתנו כדכתיב ועליהם ככל הדברים, לפי שהביצים והפירות נמצאין בכל מקום.

כי גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שישראל עתידין להתפזר בין האומות ומשקלן ומדתן שהיו בימי משה אין נשמרין להן ... ולכך תלו חכמים השיעור בפירות ובביצים שהן קיימין בכל עת ואין משתנין מיהו שיעור הביצים והפירות תלו אותן בדעתו של רואה וכו'".

דיון בראיה מתשובת הגאון

הגר"ח"נ התייחס לדברי החזו"א הנ"ל, ודחה אותן: "שאין ל' הגאון סובל כלל את פירושו".

ונ' שכתב כן משום שהבין דכוונת החזו"א היא שדבריו מפורשים בגאון, ועל זה שפיר טען שאין הלשון סובל את פירושו. אבל לכשנדקדק בדברים נראה שלא זו היתה כונת החזו"א, כי אכן אין הדברים מפורשים בגאון כלל.

ברם נראה שכוונת החזו"א לא היתה שמפורש כן בדברי הגאון, אלא שיש ללמוד זאת עפ"י ומתוך דברי הגאון; כי הגאון מסביר שהשיעורים ניתנו בפירות לפי שהן

קיימים ואינם משתנים... – וקשה לכאורה, מה אם אכן יהיה שינוי? אלא ע"כ מוכח שבכל מקום נידון לפי מקומו ושעתו^פ. נמצא שהחזו"א למד מן הסברא והבנת הענין, ולא מן הלשון.

אך עכ"ז יש מקום לדון על ראיית החזו"א. פשוטן של דברי הגאון הוא שלא יהיו שינויים, ולא נמצא כלל בדבריו התייחסות ל"מה אם בכל אופן יהיה שינוי". ושלא אין כוונת הגאון אלא לפשוטן של דבריו?

וכך אמנם מפורש למד רבי אלחנן וסרמן זצ"ל בקובץ שיעורים (ח"ב סי' מ"ו סק"ג), שמביא את תשובת הגאון הנ"ל וכתב: "[ל' הגאון:] ולכן תלו השיעורים בבצים ופירות, שהן קיימין בכל עת ואין משתנים [עכ"ל], ומבואר שלא כדעת האחרונים [הצל"ח], שנשתנו הביצים עכשיו מכפי שהיו בזמן חכמי התלמוד:", עכ"ל. הרי שהבין כפשוטן של דברים בכוונת הגאון, שאין הביצים משתנות כלל, אלא נשארות בגודל יציב וקבוע. ולפי הבנתו באמת אין ראיה מדברי הגאון ליסוד שרצה החזו"א להוכיח.

וכעת מצאתי עוד, שמרן רבי יצחק אלחנן ספקטור זצ"ל מקאוונא גם כן הבין כך בדברי תשובה זו, ושיש מכאן סתירה לחידושם של הצל"ח והחת"ס הסוברים שנתקטנו הביצים, והוסיף: "ולדברי הראשונים שומעים", עכ"ד (תשובתו בזה הובאה בספר הזכרון למרן בעל ה"פחד יצחק" עמ' תקנ"ו).

סברת החזו"א

למרות מה שהבאנו כאפשרות לדחות את ראייתו של החזו"א מדברי הגאון, נראה לכאורה שעצם הסברא היא סברא אלימתא שכמעט לא שייך להתווכח איתה, וכלשון החזו"א: "דאם צריך ביצה שבימי משה ופירות של מתן תורה אכתי נפל שיעורא בבירא".

פי', אם השיעור הנמסר למשה בסיני הוא "כזית", הכוונה היא כגודל זית. והנה אם נניח שהשיעור נקבע עפ"י גודל הזית שהיה בימי משה, אזי הדורות הבאים יהיו צריכים ג"כ לשער בגודל זית שכזה, אפילו אם הזית שלהם קטן יותר. ותמוה

פ. ומה שכתב הגאון "שהן קיימין בכל עת ואין משתנין" מפרש החזו"א וז"ל: "ר"ל מציאותן קיימת ואין הטבע מחליף את הביצים על מין אחר כמו חילוף המדות שהן רק בהסכמת בני אדם, אבל שינוי הביצים בקטנותן וגדלותן אינו מפסיד שזהו עיקר השיעור".

איך זה יתכן, והלא אין אפשרות לדורות הבאים לברר מהו גודל זה, ואיך יתכן שנקבע שיעור כזה שאין שום דרך לשער אותו? אלא על כרחך שעצם השיעור הוא לשער - בגודל הזית המצוי. ולגודל זה היתה הכוונה מתחילה, בין גדול ובין קטן, אין השיעור אלא כגודל פרי שבימך ובמקומך.

[ונוכל להביא ראיה לכך: ברור לכו"ע שבימי חכמי המשנה היה שיעור ה"כזית" כגודל הזית שהיה להם במציאות (מתני' כלים פי"ז מ"ח), וכן היה בימי רבי יוחנן (גמרא ברכות לט:). ומנין לחכמים שלא נשתנה הזית כלל מימי משה ועד זמננו? שמא אירע שינוי כלשהו בגודל, ומי יתקע שלא היה שינוי כזה? אבל לפי היסוד הנ"ל התירוץ פשוט - שאין בזה נפק"מ, והכל לפי זית שבימך].

ועוד הוכחה גדולה לכך: לא מצינו שימסרו חכמי ישראל שום שיעור אחר לזית, ולא אמרו השוואה לדבר זה או אחר. א"כ לא נמסר לדורות שום שיעור מלבד - "כזית", כגודל זית - והוא בודאי כגודל הזית המצוי^{פז}.

הלכות נוספות המתבססות על סברא זו

מצינו מספר מקומות, בהם ההלכה בנויה היא על הסברא האמורה.

הוכחה משיעור המקוה - דברי ה"אבקת רוכל" והמבי"ט

בימי מרן הב"י עלתה השאלה ממקוה שמצאו בה סתירות במדידה: מעשה היה במקוה שניסו לעמוד על שיעורו בדקדוק, הן ע"י שקילת מטבעות והן ע"י מדידת אגודלים. ועלתה בידם סתירה גדולה בשיעור בין שתי שיטות המדידה, ממש כמו שעלה דורות אח"כ במדידת הנודע ביהודה בצל"ח. השיעור שעפ"י אגודלים גדול בהרבה מן השיעור עפ"י מטבעות, מה עושים?

הב"י בתשובתו בשו"ת "אבקת רוכל" (סי' נ"ג) האריך בחשבונות (שאינם מעניינינו כאן), ועל עצם השאלה השיב בקיצור "אין לנו לסמוך על המשקל במקום שיהיה סותר למדה כי המדה היא העיקר ויתד תקועה", עכ"ד. והנה לא הסביר את טעמו, מדוע המדה קובעת יותר מן המשקל?

אך ברור שכוונתו היא כדרך שכתב בן דורו המבי"ט בתשובה^{פח}, שנכתבה על אודות

פז. [ומה שמצינו שיעורא דכחצי ביצה - מדברי התוס' נובע הדבר, שלמדו כן מהיקש שתי סוגיות הגמרא, שהיא בדרך עקיפה. אך מעולם לא אמרו חז"ל בצורה ישירה בנוגע לשיעור הכזית שיש לשער אותו בהשוואה לביצה. וזה ברור].

פח. בח"א סי' קמ"ג. מובאת בגליון השו"ע [החדשים] יו"ד ריש סי' ר"א. והיא דנה באותה שאלה

אותו מקוה, והסיק את אותה מסקנה, והוסיף מעט ביאור למסקנה זו. הוא מסביר, שעצם השיעור של מקוה תלוי הוא במידה. מקוה צריך להיות מים שכל גופו של אדם עולה בהם, אמה על אמה ברום ג' אמות. נכון ששיעורו רבנן במ' סאה, אך הקובע איננו מ' סאה, אלא השיעור באורך ורוחב. וז"ל המבי"ט:

"נראה כי בדבר שיש קפידא במדידה, כמו במ' סאה שאמרו שהם אמה על אמה ברום ג' אמות כדי שיהיה כל גופו עולה בהן, לא נסמוך אלא על המדידה. וכמו שהביא הר"ף ז"ל פרק ערבי פסחים שיערו הכל במדידה. והכי משמע דדרשי מקרא, מים שכל גופו עולה בהן וכמה הן אמה על אמה וכו' והדר אמרינן ושיערו חכמים מי מקוה מ' סאה, דקפדינן אמידת אמה על אמה וכו' כדי שיהא כל גופו עולה בהן, אלא ששיערו חכמים כי במ' סאה יתמלא שיעור זה ואם יתמלא יותר או בפחות לפי המשקל, לא קפדינן אלא במדידה.

והרב ז"ל [רמב"ם] פרק ד' מהלכות מקואות כתב דין תורה וכו' שיהיה בהן כדי להעלות בהן טבילה לכל גוף האדם בבת אחת ושיערו חכמים אמה על אמה וכו'. ואחר כך כתב ושיעור זה מ' סאה. משמע דטפי קפדינן אשיעור מדידה דאמה על אמה מן המ' סאה דמשקל", עכ"ל המבי"ט.

נסכם את דבריו: אמה על אמה ברום ג' הרי זה עצם השיעור. ואילו מ' סאה זהו רק בגדר סימן לדבר. ובסתירה במידות, מעדיפים אנו תמיד את מדידת עצם הדבר על פני מדידת הסימן לדבר. כל זמן שה'סימן לדבר' נותן תוצאה מדוייקת, יכול אני לקבוע על פיו. אך אם יש הבדל ביניהם, אזי רק "עצם השיעור" – הוא הקובע. א"כ גם כאן מוכח היסוד, שעצם השיעור הוא הקובע בכל מקום. ודון מינה ואוקי באתרה, שכך גם בשיעורי הפירות, עצם השיעור – גודל הפרי – הוא הקובע, בכל מקום לפי מה שהוא.

מוכח ממעשה במגנצ"א...

ממעשה במגנצ"א מוכח ללכת לפי פרי שבמקומו ושעתו, וכן פסקו הפוסקים כולם שם, הראב"ן, הרש"ל והט"ז, האמרי ברוך. ואף הפמ"ג נראה שיסכים בנד"ד. הבה נסביר:

בהלכות טריפות מצינו שאם הכוליא של הבהמה הקטינה, הבהמה טריפה. הקטינה – לאיזה גודל? בגמרא איתא: בבהמה דקה – עד גודל פול, בבהמה גסה

– עד גודל ענבה. וברור ופשוט, שכשם שבהמה גסה גדולה מן הדקה, כך גם הענבה היא גדולה מן הפול.

והנה אירע מקרה בעיר מגנצ"א בבהמה גסה שהכוליא שלה הקטינה עד כענבה, ובמקומם היתה הענבה קטנה מן הפול. (כנראה ההנחה שהניחו בזה היא, שהשינוי שנעשה הוא בגודל הענבה - והענבה שבמקומם קטנה היתה מן הענבה עליה דברו חז"ל). מה ההלכה?

מביא הש"ך (יו"ד סי' מ"ד סק"ב) את דברי הראב"ן: "ובגסה כענבה בינונית והוא יותר מפול, ובמקומן בא"י היו הענבים גדולים. וראיתי מעשה במגנצ"א בגסה שהקטינה כענבה והכשירה עכ"ל".

הרי שסובר הראב"ן שאע"פ שהענבים במקומם קטנים מהענבים עליהם דברו חז"ל – מ"מ הבהמה כשרה.

ובהגהות "אמרי ברוך" (להגאון רבי ברוך פרנקל-תאומים, מח"ס "ברוך טעם") שם כתב: "מעשה דמגנצ"א שהכשירו באשר ראו שהיה כענבה בזמנם... אלא ודאי דכל השיעורים הכל לפי העת והזמן".

והט"ז הביא מה"ים של שלמה" שכתב: "ולפ"ז ראיתי שנאמר שענבה היתה גדולה בזמנם [של חז"ל] יותר מפול, שאין זה כן עתה... ואין זו תימא [שפירות] של שבעת מינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל שהיו משונים בגדלותם לפי הטבע של עתה, שהרי קבלה בידינו מבעלי התוס' שזית הוא שיעור חצי ביצה תרנגולת, אע"פ שאין עתה בנמצא שיהא זית דומה לחצי ביצה כלל וכלל לא, אלא שנשתנו". הרי שלדבריו כמו שהזית השתנה כך גם הענבה השתנתה, ועכ"ז ניתן הפסק שהבהמה כשרה פט.

הרי מוכח באחרונים שהבינו מהראב"ן להכשיר הבהמה מחמת הסברא דכל מקום משער לפי פירות מקומו.

ואמנם שם בפרי מגדים תמה על הראב"ן: "ומכל מקום קשה דלמא בשיעורא דידהו משערין, ודוחק לומר דנשתנה הטבע בבהמה גם כן. וכעת לא ידענא

פט. הבאנו כאן שהעולה מדברי היש"ש והט"ז הוא – לשער לפי פירות המקום והזמן. וב"שיעורין של תורה" הביא מדברי הט"ז והיש"ש הללו בדיוק ההיפך, שסוברים שאין משערין בכל דור לפי מקומו. ולא הבנתי את דבריו, וכתבתי על כך בהמשך (בקטע הבא של מאמר זה).

בשיעור הזה מהו". ובהשקפה ראשונה היה נראה שהפמ"ג מתקשה בעצם היסוד שעליו אנו דנים.

אך הנה אדרבה, גם מהפמ"ג מוכח עצם היסוד, כי חזינן שאף הפרי מגדים הבין כך בכוונת הראב"ן. אלא שתמיהה היתה בעיניו, מנין לראב"ן כן.

ונראה פשוט שרק בהלכות טרפות שייכת תמיהתו, ולא בדין כזית. שהרי בטרופות עיקר טעמו של השיעור הוא משום שכך הוא טבע הבהמה, ונתלה טבעה של הבהמה בגודלו של הפרי. ולכן גם אם השתנה גודל הפרי – עדיין לא השתנה טבע הבהמה, ולכן הוא הקשה (כלשונו: "ודוחק לומר דנשתנה הטבע בבהמה גם כן")^ז. אבל בכזית, גודל פרי הזית הוא עצם השיעור, ולכן אף אם ישתנה - תהיה ההלכה ללכת לפי זית שבימך, ולא תהיה לפמ"ג שום קושיא על כך^{זא}.

האם יש הוכחה להיפך מגודל עלה של הדס?

והנה מצינו לכאורה איפכא באונא יתירה של ריאה, שהיא טריפה אם היא בגודל של עלה הדס. ובאירופא היו הדסים עם עלים קטנים טובא, ופסק ב"תורת זבח" (להג"ר שלמה גאנצפריד) להחמיר (וזהו כסברת הראב"ן), וחלק עליו ב"דברי יוסף" (רוזנברג) סי' קצא [הובא בדרכי תשובה סי' ל"ה ס"ק קע"ד] והכשיר כי ברור שחז"ל דברו על גודל של עלה הדס במקום שהוא גדל בצורה טבעית ולא במקום שרק גננים מגדלים אותו עכ"ל. ולכאורה ה"דברי יוסף" הוא דלא כהראב"ן, כי להראב"ן אמאי לא נלך לפי מקומו ושעתו, וכך הם עלי ההדס שם?

אמנם לק"מ, כי הראב"ן דיבר בענבים טבעיים, ואילו ה"דברי יוסף" איירי בגידולי גננים מיוחדים. ופשוט שסובר ה"דברי יוסף" שרק בגידולי גננים מיוחדים הוא דלא נקבע השיעור לפי מקומו ושעתו, אבל בגידולים טבעיים שפיר נאמר שהכל לפי מקומו. וא"כ על עצם הסברא של הראב"ן לא מצינו בזה עדיין סתירה.

הוכחה משיעור האתרוג

איתא בגמרא ונפסק להלכה, ששיעור האתרוג הוא כגודל ביצה. לפי השיטות שהביצים השתנו מזמן חז"ל, האם שיעור האתרוג הוא כביצה שבזמן חז"ל, או

ז. (וגם אז הוא רק הקשה על כך, אבל לא מתווכח עם העובדה שכך היא ההלכה, ולא מצינו בדבריו שיש לחשוש להלכה למעשה בבהמה הבאה לפנינו - שמא היא טריפה).

זא. בהמשך הדברים, נחזור שוב על סברא זו בהקשרים נוספים.

שמה כגודל ביצה שלנו ?

בש"ת "חת"ם סופר" (או"ח סי' קכ"ז ד"ה לכן נ"ל להלכה ולמעשה) החזיק בשיטת הצ"ח שהביצים בזמן חז"ל היו גדולות יותר, ועכ"ז כותב ששיעור האתרוג הוא כביצה שלנו. ולכאורה ברור שטעמו משום שסובר שהביצה נקבעת לפי הזמן והמקום צ"ב. והובאו דבריו בביאור הלכה (סו"ס תרמ"ח צי).

והנה בבה"ל שם הביא שה"ביכורי יעקב" כתב דנכון לבעל נפש להחמיר בזה. ואכן כך כתב הביכור"י (בתוספת ביכורים) צ"ד, ולכאורה משמע שלא ס"ל לקבוע לפי פרי שבזמנינו (או, עכ"פ, מספקא ליה). אך נראה שהסברא שכתבנו לעיל בשיטת הפמ"ג נכונה גם לביכור"י; אין צד להחמיר אלא בשיעור אתרוג כביצה, כי ענינו של השיעור הוא להגדיר שלב גידול מסויים של האתרוג, ואם חז"ל תלוהו בביצה משום שבזמנם היה שלב הגידול הנצרך כגודל הביצה – לא מסתבר שכאשר הביצה משתנית, גם משתנה בהתאם טבעו של האתרוג, כי אין קשר בין זה לזה. אבל כאשר השיעור עצמו הוא "כזית" – אזי אף הביכור"י יסכים שאין השיעור משתנה אף אם אמנם הזית משתנה.

כדברי החת"ם סופר באתרוג, כתבו הרבה פוסקים. ה"חסד לאברהם" צ"ה (מהדו"ק יח) פוסק כך (ומאריך להסביר את הסברא, שאכן כל שיעור נמדד לפי מה שהוא עיקרו של השיעור). גם ה"בית יצחק" (יו"ד ב קלג אות ג) מביא את דבריהם, וכותב יסוד זה לענין הכזית עצמו, וז"ל: "ובגוף הדין נראה דצדקו דברי החולקים על הצ"ח היינו באיסורי אכילה דתליא בכזית שהוא שיעור חצי ביצה אף שנתקטנו הביצים מ"מ כאן שאמרה תורה דשיעור חצי ביצה חשוב הוא לחייב עליה אף שנתקטנו הביצים מ"מ השיעור חשוב הוא, וכיוצא בזה כתב הרשב"א שבת צ"א דאף כזית שנתפח חשוב הוא לענין שבת כיון שנראה ככזית, ועי' תשובות חת"ס או"ח סי' קכז ותשובות חסד לאברהם סי' ח"י שכתב ג"כ כן, עכ"ל. צו

צב. ורק ברביעית סובר ללכת בעיקר לפי האצבעות, ולא לפי הביצים.
צג. ועי' בחזו"א זרעים ליקוטים סי' ה' סק"א ד"ה ושיעור ששולל את כל דברי החת"ס בתשובה הנ"ל.

צד. וכ"ה בלוח שיעורי המצוות שבספר "שיעורין של תורה", בדין שיעור אתרוג (אות כ"ה).
צה. לרבי אברהם תאומים אבד"ק בוטשאטש, בן בתו של רבי יעקב מליסא בעל ה"נתיבות".
צו. נראה מדברי כל הפוסקים הללו, וכן ה"בית שלמה" המובא בסמוך, שהבינו שה"כזית" – כחצי ביצה" נאמר בתורת 'שיעור', ולכן הוא שאין להגדיל את הכזית גם אם הביצה היתה גדולה. ולכאורה לא כ"כ מובן מדוע לא התייחסו לגודל הזית במציאות כעצם ה'שיעור', אבל עכ"פ הבנה

גם השו"ת "בית שלמה" (או"ח סי' קז, מבעל מחב"ס ישרש יעקב על יבמות) מביא את דבריהם, וכתב שהעיקר לענין הכזית הוא שאין להגדילו בהתאם להכפלת השיעור של הצ"ח. ולענין אתרוג הוסיף עוד שגם הצ"ח (!!) יודה שהשיעור קטן הוא בהתאם לפירות של הדור. וראה בהערה צ'.

דברי ה"שיעורין של תורה" אודות הענין

בספר שש"ת למרן הקהילות יעקב (סי' ט') דן בכל נושא מאמר זה, וכך היא כותרת הסימן שבספרו: "אי משערין בכל דור בבינוני שבאותו דור או בבינוני שבזמן חז"ל". ושם הביא את שיטות הסוברים לשער בבינוני שבאותו הדור, את תשובת הגאון ואת הראב"ן^צ ואת שו"ת חוט השני (לרבנו בעל ה"חוות יאיר") ואת ה"שאלת דוד" (לרבי דוד מקרלין) ואת החת"ס.

זו ממש שמובאת במאמר זה לגבי פרי הזית – היא היא ההבנה שהבינו הם לענין שיעורא דכחצי ביצה.

צז. נ"ל לצדד חידוש גדול (אבל מסתבר) עפ"י דברי ה"בית שלמה" הללו. והיינו, שאף הצ"ח – שדבריו הם המקור (בה"א הידיעה) להגדיל הן את הרביעית והן את הכזית – מ"מ י"ל שיודה שכאשר מצויים זיתים, הרי השיעור הוא כגודל הזית המצוי.

והיינו, דבשו"ת בית שלמה כשנשאל לענין אתרוג ששיעורו כגודל ביצה, אם צריך לפי הצ"ח שיהא גודל כפליים. השיב: "הנה אחרונים חלקו על דברי הצ"ח, ועיין תשובות חתם סופר (או"ח סי' קכז) ובהגהות ר"ב פרנקל ליו"ד (סי' מד), ובתשובות חסד לאברהם (סי' יח). ומפורש נאמר בתשובת חת"ס הנ"ל אף דמסיק כשיעור הצ"ח לענין חלה ורביעית, אבל כזית מצה ומרור ושיעור אתרוג כביצה משערין כביצים שלנו...

ולענ"ד נראה דאף לדברי הצ"ח אין להחמיר לענין אתרוג כיון דידוע דעכשיו גם הפירות נתקטנו, ועיין בש"ך יו"ד סי' מד ובט"ז שם ובפרי מגדים ובהגהות ר' ברוך פרנקל שם. וגם מוכרח הוא לפי החולקין על דברי הצ"ח, וגם עכשיו יוצאין בכזית מצה כשיעור חצי ביצה דעכשיו, ועל כרחק צריך לומר דגם הזיתים נתקטנו כמו הביצים... וא"כ עתה שהביצים וגם הפירות נתקטנו א"כ גם עכשיו אם הוא גדול כביצה שלנו שפיר הוי גמר פירי ויוצא בו".

הרי שלמד שמלבד מה שרבים חולקים על הצ"ח, הנה אף הצ"ח מודה שהולכים אחר פירות של זמנינו. ופסק כן לענין אתרוג.

ונראה לי הקטן פשוט, שאותה סברא ממש תהיה גם לענין כזית, דמאי שנא. ובלשונו של הבית שלמה קשה לדייק (לגבי כזית אליבא דהצ"ח) כך או כך, אבל מצד הענין והסברא זה ודאי זהה ואין ביניהם נפק"מ.

וא"כ נימא דמה שהחמיר הצ"ח לענין כזית הוא משום שלא היו לו זיתים כדי לעמוד על השינוי בגודל שלהם. ואילו לענין מקום שמצויים שם זיתים – יסכים הצ"ח שהם הקובעים את שיעור הכזית. ועיין בזה, כי הוא חידוש גדול.

צח. כפי שכבר הובא כ"ז לעיל במאמר זה.

והמשיך וכתב שאין זה לכו"ע, כי מוכח דלא כך בשו"ע לענין כזית, וכן מהיש"ש והט"ז בענין טריפות (שהובאו לעיל). ועיין בהערה צט.

שיטתו של הגר"ח נאה

הגאון רבי חיים נאה ז"ל הוכיח מכמה גמרות שהשיעורים אינם משתנים בהתאם לשינויים שבפירות, ודלא ככל הנ"ל. והיינו, כי הפרי אינו עצם השיעור, אלא רק מראה על גודל מסויים או צורך מסויים, וא"כ גם כשהפרי משתנה – סו"ס הגודל הנצרך לא השתנה.

וכגון ביומא (פ.) שלמדנו גודל הביצה של טומאת אוכלין מהנאמר: "מכל האוכל אשר יאכל", "אוכל שאתה אוכלו בבת אחת - ושיעורו חכמים אין בית הבליעה מחזיק יותר מביצת תרנגולת". וא"כ, עיקר השיעור אינו הביצה אלא הכמות שאפשר לבלוע בבת אחת, וכיצד ישתנה השיעור אם הביצה משתנה?

וכן שם עט: מוכיח רב זביד שהכותבת קטנה מביצה, כי אם היתה שוה - א"כ יאמרו ב"ש ששיעור חמץ בכביצה, ומדוע נקטו כותבת. וא"ת שעיקר השיעור הוא כותבת, א"כ לכך הוא שנקטו כותבת, כי זהו מהותו של השיעור ובזה ההלכה תלויה.

וכן בשבת (עח:) "המוציא רבב כדי לסוך תחת אספגין קטנה, וכמה שיעורה כסלע. והתניא כגורגרת? אידי ואידי חד שיעורא הוא". והרי הגורגרת יכולה להשתנות, והסלע אינה משתנה, וכיצד נתן התנא שיעור כגורגרת שאולי ישתנה. עכת"ד. ברם, נראה שאין ראיות אלו מכריעות נגד כל מה שהובא לעיל, ראה בהערה ק. עוד הוכיח מהשו"ע בסי' תפ"ו, (ונדון על כך בהמשך מיד בסמוך).

צט. ולא אחת שלא הבנתי בזה את דברי מרן, לענין היש"ש והט"ז. הרי אדרבה, מדברי היש"ש והט"ז מוכח שהם כן סברו כהיסוד האמור. הם לא כתבו לפסוק בשונה ממה שהביא הראב"ן, אלא רק באו ליישב הכיצד הענבים שבמגנצ"א כה קטנים, וכתבו שהענבה פעם היתה גדולה יותר כמו שהזיתים היו גדולים יותר, אבל לא כתבו ולא רמזו שיש לנהוג לפי ענבה גדולה זו שהיתה בעבר, אלא אדרבה, לא שינו מן הפסק שהבהמה כשרה משום שכך הוא בזמנו ומקומו. נמצא שגם לדבריהם משערים בכל דור לפי מקומו, ופשוט. ולענין השו"ע, יבואר בסמוך.

ק. נראה ליישב את ראיותיו:

מה שהוכיח משבת עח:, הנה נראה ששם השיעור של רבב הוא באמת כמות מסויימת, (כדי לסוך תחת האיספוגין). ולא נאמר שיעורא דכסלע או כגורגרת אלא כדי לדעת כמה זה, ואינו אלא

אפשרות חדשה בהבנת דעת השו"ע

הראיה הגדולה והמשמעותית (בה"א הידיעה) שאין השיעור נקבע לפי הפרי שבאותו מקום (ודלא ככל המקורות שהובאו במאמר זה), הלא היא מדברי השו"ע בענין הכזית. שכך לשונו בסי' תפ"ו: "שיעור כזית, יש אומרים דהוי כחצי ביצה". ולכאורה אם סבר שהשיעור לפי הפרי שבמקומו, מדוע לא כתב שהשיעור הוא גודל הזית, כפי גודלו של הפרי המצוי קא, וצע"ג.

ועוד, שהפסק לענין מקוה שהובא לעיל מה"אבקת רוכל" נראה שמתבסס על הסברא שהכל לפי המידות שבדור, וזהו מבעל המחבר שו"ע בעצמו, ומדוע לא כתב כן לענין הכזית?

והנה יש להציע עוד תמיהה הקשורה לזה. הובאו לעיל דברי החת"ס בתשובה, שסובר כמו הצ"ח שגודל הביצים היה פי שתיים. ואעפ"כ ועכ"ז, את שיעור הכזית הוא כותב לשער לפי חצי ביצה של זמנינו. ותימה, מה סברא יש בזה? ממ"נ, אם קובעים לפי זמן חז"ל – יהא נמדד בביצה של פעם. ואם קובעים לפי פרי של זמנינו, מה לי לביצה של זמנינו כדי לשער את חציה – עדיף למדוד זית מציאותי? וכבר הובא במאמר זה שרבים הם שכתבו כן: ה"חסד לאברהם", ה"בית יצחק", ה"בית שלמה" – כולם פוסקים חשובים ומקובלים טובא, וכולם כך כתבו.

כ'סימן' ולא 'סיבה', ואה"נ שאם ישתנה גודל הגרוגרת – פשיטא שלא ישתנה השיעור, ובזה יודו כו"ע.

ומה שהוכיח מיומא עט, י"ל בזה שההלכה נאמרת על גודל של פרי משום שיש הנחה שלא יהיה בו שינוי. שכך הוא ל' תשובת הגאון (שצוטטה לעיל, וכפי שהבינו אותה רבי יצחק אלחנן ספקטור ורבי אלחנן וסרמן, שהובאו לעיל): "ולכך תלו חכמים השיעור בפירות ובביצים שהן קיימין בכל עת ואין משתנין". ולכן אפילו אם אמנם ננקוט שלו יצויר שיהיה שינוי בגודל הפרי – ישתנה הדין בהתאם (ודלא כהגר"ח"נ), אך שפיר יש לב"ש לנקוט את הדין ביחס לביצה ולא לכותבת (אילו היו שיעוריהם שווים), כי ההנחה היא שלא יהיה שינוי.

ולענין הגמרא ביומא פ, ביצה של טומאת אוכלין, יש לצדד שתי אפשרויות. יתכן שבאמת בהשתנות גודל הביצה – לא ישתנה גודל השיעור, כי עיקרו תלוי בגודל בית הבליעה, ומה שנאמר 'ביצה' אינו אלא 'סימן' (וכמו שיישבנו על הראיה משבת עח:). או שמא נימא שבאמת השיעור ישתנה בהתאם לגודל הביצה, וכאשר נאמר בתורה "מכל האוכל אשר יאכל", שהכוונה היא לאוכל שאתה יכול לאוכלו בבת אחת, אין זה אלא אופן שמבטאת התורה שיעורא דביצה, ובאמת אך ורק בביצה המציאותית תלוי הדבר, וממילא הקושיא מעיקרא לק"מ.

קא. (ולגבי ראשונים ואחרונים מסויימים ניתן לתרץ שבמקומם לא היו הזיתים מצויים ולא ראו פרי זה כלל, ובדאי לא יכלו להורות על הפרי כהוראה מעשית, אבל למרן השו"ע – שמקום מגוריו היה ספרד ואח"כ ארץ ישראל – בודאי אין צד תירוץ שכזה).

על דרך הפלפול אני מציע ביאור בדעתם קב, והיינו:

המסתבר בהבנת דעתם, שהם הבינו ששיעור ה"כזית" – כחצי ביצה" הוא עצם השיעור, כך נאמר השיעור של הכזית. [ואף שאין אנכי הקטן מבין את זאת, ולדידי היה פשוט שאם לדון לפי פרי שבדור – הרי שאין לשיעור ה"כזית" שום שייכות לגודל הביצה כלל. ולא נאמר שיעור דחצי ביצה אלא כהערכה מה היה גודלן של זיתים בזמן הגמרא, כן היה נ"ל פשוט. ברם, הם ז"ל כנראה לא הבינו כך, אלא עצם השיעור הוא "כחצי ביצה". וממילא, כיון שזהו ה'שיעור' – הוא נידון לפי הביצה המצויה בכל דור. זהו העולה בדעתם ז"ל.

וא"כ נוכל להמשיך ולומר, שאולי גם שיטת השו"ע כן היא. ונמצא שאף הוא, שכתב לשער את הכזית בכחצי ביצה, לא התכוין בזה לומר שאין לשער לפי הפרי שבדור. אלא, כוונתו היתה שאכן יש לשער לפי הפרי שבדור (וככל המקורות המובאים במאמר זה) – וכך הוא הבין, שעצם השיעור הוא כחצי ביצה, וכפי שהעלינו לבאר את דעת האחרונים הנ"ל.

ואם כנים הדברים, נימא שאין שום שיטה הסוברת שלא לשער לפי הפרי שבדור. אלא, כו"ע מודו בזה, רק הדיון הוא בענין הכזית, מהו עצם השיעור שאותו יש לשער. ובכך גם א"ש דברי ה"אבקת רוכל" עם דברי השו"ע.

ולגבי שיעור הכזית: הנה אם נניח כההסבר המחודש הנ"ל, אזי ברור ששיעור הכזית יהיה לפי חצי ביצה המצויה, ולא יותר (אפילו את"ל שנתקטנו הביצים, כהצל"ח).

אך גם אם נניח שלא כההסבר המחודש הנ"ל, אלא כההבנה הפשוטה בשו"ע – שהכזית נידון לפי גודלו בזמן חז"ל, נחוץ להזכיר: שאמנם יש עכ"פ אפשרות לדון, לפי שיטת הצל"ח, שיהא יתכן להצריך כגודל חצי ביצה של זמן חז"ל – כפולה בגודלה. אך השו"ע עצמו סבר שהביצים של חז"ל לא היו גדולים משלנו קב, ואין הכזית אלא כחצי ביצה שלנו ולא יותר – לא בזמן חז"ל ולא להלכה למעשה עברנו.

קב. רבות נתחבטתי בענין זה. ומה שאכתוב הוא מה שהעליתי בזה – אף שאין דרך זו מובנת אף לי עצמי היטב, ולכן כתבתי שזהו "על דרך הפלפול".

קג. (כפי שהצל"ח עצמו הזכיר זאת בדבריו, שהוא בא להיות כחולק על השו"ע בזה).

סיכום

סיכום הנושא:

במקומות רבים ראינו ששיעור נקבע לפי מדידת עצם הדבר שבאים להגדיר את שיעורו, והמדידה - לפי מקומו ושעתו. כך ראינו במדידת מקוה, בדעת הב"י והמב"ט. כך ראינו במעשה דמגנצ"א לענין טריפות, ללא חולק. כך ראינו בשיעור האתרוג שהוא כביצה, על דעת פוסקים רבים.

וממילא, אף את הכזית יש למדוד בפרי הזית המצוי.

וביארנו, שאף הפוסקים המצדדים להחמיר באתרוג (וכן הפמ"ג שתמה לענין מעשה דמגנצ"א) – מסתבר שרק שם סברו כן, ואילו לענין הכזית אין סיבה להניח שדעתם להחמיר.

ראינו שדעת החזו"א כן היא, למדוד לפי הפרי המצוי. הוא הביא ראיה לכך מתשובת הגאונים, ויש מקום לדון בראיה. אך עכ"פ הוא גם חייב הבנה זו מסברא, וסברא אלימתא היא.

ראינו שדעת הגר"ח נאה אינה כן, והבאנו את ראיותיו וכיצד יש לדון בהם לענ"ד. לבסוף, הבאנו את דעת השו"ע לענין כזית שהיא לכאורה אינה מתחשבת בפרי המצוי בדור. והבאנו (צד עכ"פ) שגם השו"ע מסכים לעצם היסוד.

יודע אני שיש עוד הרבה לפלפל ולהוסיף בסוגיא גדולה וחשובה זו, ועכ"פ ניסיתי להביא את עיקרי הסוגיא, המקורות והסברות.

[יש לדון בבירור סברא זו לענין שיעור הרביעית, וייחדנו לזה פרק בפני עצמו בשער שיעור הרביעית]

שיעור הפת לברכת על נטילת ידיים

כתב השו"ע (אורח חיים סימן קנח ס"ב): "יש מי שאומר שאם אינו אוכל אלא פחות מכביצה יטול ידיו ולא יברך".

הרי שכדי לברך צריך שיעור כביצה פת. ואילו האוכל פחות מכביצה, צריך ליטול ידים בלי ברכה.

כמה הוא שיעור "כביצה"?

בהשקפה ראשונה התשובה פשוטה, שזה תלוי במחלוקת הידועה מה היה גודל הביצים בזמן חז"ל. וא"כ, לדעת הצ"ח והחזו"א שהביצים שלנו נתקטנו מבזמן חז"ל, יהיה השיעור כגודל שתי ביצים שלנו. ואילו לפי השו"ע וסיעתו הסוברים שלא נשתנה גודל הביצים, יהיה כגודל ביצה המצויה.

ולפי זה היה נראה שהאוכל כגודל ביצה של זמנינו יברך "על נטילת ידיים", שהרי המנהג הוא בשיעורי הנפח לסמוך על הסוברים כהשיעור הקטן^{קד}. ובפרט בענייננו, שיש צירוף נוסף בכך, שאפילו על שיעור כזית יש צד גדול לברך "על נטילת ידיים". דעיין בביאור הגר"א על השו"ע שם, שכתב: "אבל העיקר לדינא דשיעור נטילת ידיים בכזית". (וטעם שיטה זו, בל' המ"ב: "כיון דלענין בהמ"ז חשיבא אכילה דהא קי"ל דמברכין בהמ"ז על כזית חשיבא גם לענין נט"י ולא פלוג חכמים בתקנתן"). האגרות משה (או"ח ד מא) פסק שאפשר לסמוך על שיטת הגר"א ולברך ענט"י על כזית, וז"ל: "על כזית, אף שהמחבר כתב שיטול ולא יברך, הכריע הגר"א שם דשיעור נט"י הוא על כזית פת... על כן ודאי טוב לכתחילה שיאכל כביצה אבל אם אינו רוצה אלא לאכול כזית פת נמי צריך לברך ענט"י", עכ"ל.

וכך פסק גם מרן הגר"ש אלישיב שליט"א, כפי ששמע הוראה זו מפיו מחבר הספר "וזאת הברכה" (מובא בספרו הנ"ל בריש פ"ב).

אך באמת נראה שגם לפי החזו"א יהיה השיעור כגודל ביצה של זמנינו. והיינו, שהחזו"א סובר שכל שיעור שניתן ביחס לפרי מסויים – הרי הפרי המצוי הוא

קד. כמבואר בהערה לעיל בריש פרק ג'. וכן להלן בענין שיעור רביעית, שם נתבאר דבר זה בהרחבה.

הקובע את השיעור. וכלשון שכתב מרן, בהתבסס על תשובות הגאונים: "למדנו דכל מקום משער בפירות מקומו וכל דור בזמנו, דאם צריך ביצה שבימי משה ופירות של מתן תורה אכתי נפל שיעורא בבירא", עכ"ל (או"ח ל"ט סק"ו).

ולכן בנידון דידן, השיעור של פת לברכה הוא כגודל "ביצה". (וטעם שיטה זו הוא, שזהו השיעור של אוכלים לענין קבלת טומאה. ל' המ"ב: "הטעם משום דלענין טומאה פחות מכביצה אינו מקבל טומאה מדאורייתא ולא יטמא ע"י הידים לכן יש לומר דגם על הנטילה לא גזרו"). וכיון שהשיעור נאמר על "כביצה", הרי שיעורו כגודל ביצה המצויה, בלי קשר לגודל הביצים בזמנים אחרים. [ורק בשיעור הרביעית סובר החזו"א שהוא גדול. וגם שם, אין עיקר הטעם משום שהביצים של פעם גדולות היו, אלא משום שסובר שעיקר השיעור ניתן כתלוי במידת האגודל. וממילא, בנידון ביצה של טומאת אוכלין – שאין לה קשר למידת האגודל כלל, לא יהא שיעורה אלא לפי ביצה של זמנינו, וכנ"ל].

נמצא שלכל השיטות – יש לברך ענט"י על פת בגודל ביצה של זמנינו.
תמונה – כביצה פת. כיתוב: על פת בגודל ביצה של זמנינו אפשר לברך ברכת "על נטילת ידיים"

ברכה על כזית (באגדתא)

הקפדה באמירת ברכה אחרונה על שיעור כזית, משנה את צורת המדידה של כל המצוות והעבירות של האדם!

בגמרא (ברכות כ.) מובאת תמיהתם של מלאכי השרת –

”אמרו מלאכי השרת לפני הקב”ה, רבונו של עולם! כתיב בתורתך ‘אשר לא ישא פנים’, והלא אתה נושא פנים לישראל דכתיב ‘שא ה’ פניו אליך’?!
אמר להם: וכי לא אשא פנים לישראל שכתבתי להם בתורה ‘ואכלת ושבעת וברכת’ והם דקדקו על עצמם עד כזית עד כביצה!”

כלומר: על אף שהנהגת הקב”ה עם כל ברואיו היא שאינו נושא פנים, עם בני ישראל ההנהגה היא שונה, באשר הוא ית’ כן נושא להם פנים, וזאת – בגלל דקדוקם המיוחד במצות ברכת המזון, שמברכים על שיעור כזית אע”פ שמן התורה פטורים מלברך על שיעור קטן שכזה.

ולכאורה אין זה מובן. הרי הפסוקים נראים כסותרים זה את זה, ומה בכך שיש לבני ישראל זכות מיוחדת של ברכת המזון על שיעור כזית? וכי בכך נתייבשה הסתירה שבפסוקים? ועוד, מדוע מצוה נוספת זו של ברהמ”ז על כזית, גדול כחה כל כך לעשות שיהא הקב”ה נושא פנים לישראל? נראה ששאלות אלו יתיישבו כאשר נעיין בדברי הרשב”א, (בחידושי אגדות שם) וזה לשונו:

”מדת טובו של הקב”ה שמשלם מדת הטוב כנגד מדת המתנהג בה ועל כן אמרו כאן שהיתה התשובה ממנו ית’ שממדת טובו שיאר פנים ושיעתיק פני הכעס למחול לישראל ויכנס להם לפנים מן השורה מפני שהם מתנהגים עמו באותה מדה.

שהוא חייב הברכה על השביעה, והם מראים עצמם שמחים ומתענגים בעול מצוותם ונכנסים בהם לפנים מן השורה ומדקדקים לברך אפילו עד כזית ועד כביצה”.

מדבריו מבואר, שאע”פ שהנהגתו של הקב”ה הוא שאינו נושא פנים, ונותן לכל בריה את אשר מגיע לה עפ”י הצדק והיושר - בין לטב ובין למוטב, וכך היא מדתו.

עם כל זה, יש דבר אחד שבכוחו לגרום שינוי במדה זו, והוא כאשר שמחים ומתענגים במצוות, וכפי שמתבטא בהידורה ודקדוקה של המצוה.

אין שורש הענין בכך שיש לישראל איזו מצוה נוספת. אלא, בכך שישראל מבטאים יחס שונה אל הקב"ה בהוסיפם ברכה יותר מן המחוייב בתורה. הוספת הברכה הזו המוכיחה שהם "שמחים ומתענגים בעול מצוותם", היא בעצם שינוי בכל היחס אל המצוות כולן.

ואזי הנהגה זו משנה – מדה כנגד מדה – גם את יחסו של ה' אלינו, וכפי שאנחנו נכנסים לפניו מן השורה אליו, כך הוא נכנס לפנינו מן השורה אלינו, ומעתיק פני כעס ומוחל לעוונותיהם של ישראל.

ושמא נוסיף, שדמיון לזה מצינו גם בהנהגת אדם לחבירו. "על כל פשעים תכסה אהבה" (משלי י, יב). אפילו אם אדם מדקדק כפי שורת הדין כנגד מי שחוטא לו, אין הוא מדקדק כן עם אוהבו, אלא מעביר על פשעיו. וכך גם נוהג הקב"ה עם ישראל בניו, שכאשר הם שמחים בו – גם הוא שמח בהם, ו"מעתיק פני כעס למחול לישראל".

בספר ליקוטי תורה של אדמו"ר בעל ה"תניא", (פרשת תזריע דף כ' עמ' ג') מובא רעיון זה ממש, בביאור התוכחה שבאה בעקבות החסרון בשמחה שבעבודת ה'. וזה לשונו:

"דהנה כתיב תחת אשר לא עבדת את ה' אלקיך בשמחה ובטוב לבב מרוב כל ועבדת את אויבך וכו'. ולכאורה משמע שאפילו שעובד אלקים רק שאין העבודה בשמחה ובטוב לבב אזי יומשך העונש ועבדת את אויבך. וזה אינו מובן, כי מפני מה יהיה העונש המר הזה מחמת חסרון השמחה לבד?

אך הענין כמו שכתב 'כי האדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא'. ומחמת זה, נמשך העונש. ואעפ"כ אילו היה עובד את ה' בשמחה של מצוה, היה גודל כח שמחה זו מעורר השמחה למעלה כביכול והיא מבטלת הדינים וכו' כי באור פני מלך חיים וכו'. משא"כ תחת אשר לא עבדת בשמחה, נמשך העונש על העוונות אשר אין צדיק בארץ [אשר יעשה טוב ולא יחטא] כנ"ל".

מדבריו למדנו מהו כח מדת השמחה בעבודת ה'. בכחה לכפר על האדם, אפילו אם ח"ו עבר עבירות, שהיה מגיע לו להיענש עליהם לולי מדת השמחה המצויה בו.

הן הן הדברים המבוארים ברשב"א, שהובאו לעיל. השמחה בקיום מצוות גורמת

חלק ב: בירורים _____ פה

לכפרת עוונות ולביטול דינים ועונשים, הרבה מעל ומעבר לחשבון של מניין ומספר ביחסם של המצוות לעבירות. אע"פ שרבות הן העבירות, ומהראוי לקבל עונש עבורן, עם כל זה, אם האדם עובד את ה' בשמחה הרי זה מעורר את ההנהגה של מידת השמחה למעלה כביכול, ומונע קפידה והענשה על העבירות שהאדם עשה. וזהו הסבר מה שנאמר בברכת כהנים: "ישא ה' פניו אליך".

הידעתם, מה רב השפעתה של ההקפדה על אמירת ברכה אחרונה אחר אכילת שיעור כזית?

שיעור הרביעית

בירור השיעור לפי דעתם של השו"ע והפוסקים

[הידוע כ"שיעור רבי חיים נאה"]

ובירור השיעור לפי דעתם של בעל ה"נודע ביהודה" וסיעתו

[הידוע כ"שיעור החזון איש"]

פרק א'

שתי השיטות במידת ה"רביעית"

מבואר בגמ' (פסחים קט.) שכלי שממדיו $2.7 \times 2 \times 2$ אצבעות (אצבע = רוחב אגודל המצוי) מכיל בתוכו רביעית, שזה שיעור הנפח של 1.5 ביצים¹, ונחלקו רבותינו האחרונים במדתו של שיעור זה.

רביעית - שיעור הגר"ח נאה

הרמב"ם כותב (פהמ"ש עדיות פ"א מ"ב) שמשקל רביעית מים הוא כמשקל 27 דרהם (הדרהם הוא מטבע שהיה בשימוש במשך מאות שנים באימפריה הערבית). מצינו בין הפוסקים הספרדים מדור דור עד זמננו שצינו את השיעורים השונים לפי הדרהם, והואיל ולא העירו על שום שינוי שחל במידת הדרהם הסיק הגר"ח נאה (שיעורי תורה סי' א' ס"ג) שיש להניח שלא חל שום שינוי במשקל הדרהם מזמן הרמב"ם ועד זמננו.

הדרהם בזמננו משקלו 3.2 גרם, ולפי"ז שיעור רביעית הוא בקירוב 86 סמ"ק^2 - בגימטריא "כוס". ונפח הביצה - 57.6 סמ"ק.

רביעית - שיעור החזו"א

הנודע ביהודה (צל"ח פסחים קטז ע"א) כותב, שבבואו למדוד את השיעורים, מצא בהם סתירה עצומה. כאשר מדד רביעית על פי מידת האצבעות המבוארת בגמ' ($2.7 \times 2 \times 2$, לפי רוחב האגודל המצוי) התקבלה מידה המחזקת כשלש ביצים מצויות, בעוד שרביעית היא רק מידת ביצה ומחצה! לפיכך, נקט הנו"ב שנפח הביצים בזמן חז"ל היה פי 2 מאשר נפח הביצים של ימינו (לעומת שיטת הגר"ח נאה שסבר שהביצים של חז"ל שוות בגודלן לביצים של ימינו). ולפי"ז שיעור הרביעית, שהוא ביצה ומחצה, יהא נמדד בנפח שלש ביצים של זמננו. וזה דלא

1. שהרי הלוג [=4 רביעיות] שווה לנפח 6 ביצים. רש"י שמות ט"ז ל"ו. רמב"ם מקואות פ"ו ה"ג.

2. סמ"ק = מיליליטר = c.c., והיא מידת הנפח של $1 \times 1 \times 1$ ס"מ. ליטר = 1000 סמ"ק.

כהשולחן ערוך, הסובר לשער רביעית לפי ביצים של זמננו³, ע"כ תוכן דברי הנו"ב. החזו"א סובר כשיטת הנו"ב, והעלה במדידותיו שרוחב האצבע (=האגודל המצוי) הוא כ-2.4 ס"מ, ולפי"ז רביעית הוא כ-150 סמ"ק⁴ - בגימטריא "כוס הגון" (והביצה של חז"ל כ-100 סמ"ק, כפליים מהביצים הבינוניות המצויות כיום). ולגבי הראיה מהדרה של הרמב"ם – כתב בעל הקה"י בספרו "שיעורין של תורה" (סי' ג' סק"ח) כי יש לדחות ראיה זו שאולי נשתנה במשך הזמן, ויתכן שבזמן הרמב"ם היה הדרהם כבד יותר.

שתי השיטות - במידות ארה"ב

בארה"ב נהוג לשער ב"פלואיד אונס" (fluid ounce) השווה ל-30 סמ"ק (וליתר דיוק: 29.574). ולפי"ז שיעור חזו"א: 5 oz, ושיעור הגר"ח נאה: 68.2 oz. (לקמן יובא עוד שיעור – 75 סמ"ק, המקביל ל-5.2 oz).

תמונת מטבע דרהם עתיק

-
3. ביאור כוונת הצל"ח הוא – דכיון שכתב השו"ע בפירוש לשער בביצים, ודאי אין כוונתו אלא לביצים המצויות, ושמע מינה דלא סבירא ליה לשו"ע שנתקטנו הביצים.
 4. שיעור זה עפ"י לוח שעורי המצוות שבסוף ספר "שיעורין של תורה" לבעל הקה"י.

פרק ב'

שיעור הרביעי - דברי הפוסקים,

והמנהג בתפוצות ישראל

לאחר הוראתו של רבינו הצ"ח⁵, הורה כדבריו החת"ס (שו"ת או"ח קכ"ז). לפי המבואר בספר 'מעשה רב' (סימן ע"ד וק"ה) נהג אף הגר"א להחמיר כן, ובעקבותיו אף הגר"ח מוולאזין (בספר "שערי רחמים" – מנהגי הגר"א ז"ל, אות קס"ה בהגה"ה). בכמה מקהילות וגלילות ישראל נתקבל המנהג להחמיר כדבריהם⁶, ולדוגמא, ניתן לראות במכתבו של מרן החזו"א זצ"ל לרבי חיים נאה זצ"ל (הובא ב'שיעורי מקוה' עמוד ה') שכתב (אודות השעור הגדול): "במדות, החזקתי את המקובל בכל תפוצות הגולה ולא שמעתי מעולם ערעור על זה⁷, אך פה בארץ שמעתי שאין דברי הרמב"ם מתאימים עם חשבון המדה של הגולה".

מאידך, המשיך הרוב המכריע של עם ישראל לנהוג בשיעור הקטן ולא חשש לדעת המגדילים את השיעור.

5. לפני כמאתיים וחמשים שנה.

6. בעל הקה"י בהקדמה לשיעורין של תורה.

7. ממשמעות לשון זו של מרן זצוק"ל נראה שלא הכיר כלל את השעור הקטן, ומסתמא שלא היה נהוג בגלילותיו כלל. אך יש לעיין בזה, ממעשה ששמעתי (אנוכי כותב השורות) ממרן הגרש"ז אויערבאך זצוק"ל: כאשר נכנס החזו"א לביתו של אחיו, הגאון רבי מאיר קרליץ זצ"ל, מצאו בסוף אמירת סדר הקידוש, והיה אותו קידוש נאמר על גביע שהיה כשעור הקטן. אמר החזו"א לאחיו שלדעתו לא יצא ידי חובת קידוש בגביע זה, ועליו לחזור ולקדש. כששמעה רעייתו של הג"ר מאיר את הדברים, נגשה לארון והביאה גביע בשיעור דומה ושאלה את החזו"א 'הלא אבי אמר קידוש על גביע זה במשך כל ימי חיי. האמנם לא יצא מעולם ידי חובתו?' וחיך החזו"א לשמע הדברים. עד כאן המעשה ששמעתי. והנה, חמיו של הג"ר מאיר היה בעל ה'חשק שלמה', רבה של העיר וילנא. ועיר זו – עיר מגוריו של החזו"א היתה, ומשמע מכאן שהיה ידוע ומוכר השעור הקטן באותו המקום. וצריך באור.

בהקשר לכך יובאו להלן:

- מנהג ירושלים
- מנהג הספרדים
- "מנהג העולם" (לשון המ"ב)
- סתימת הפוסקים

מנהג ירושלים

מנהג ירושלים הוא כשעור הקטן, וכך לשון הג"ר צבי פסח פראנק במכתבו (ריש ספר 'שיעור מקוה'): "כן היה מוחזק ונהוג בירושלים בזמן נוכחותם של גאוני ארץ תקיפי דארעא קדישא, וחלילה למי שהוא לשנות דבר מכל שהיה נהוג בימי הגאונים הנזכרים שמחויבים ליזהר מגחלתם", עכ"ל.

וכן גם לשון הגאון רי"א הרצוג במכתב שהובא שם: "כך מקובל בירושלים מימי רבנן גאוני קשישאי זי"ע".

(וע' שם למכתבים נוספים המעידים כן).

וכן אמר הגרש"ז אויערבאך זצ"ל: ש"עיקר ההוראה היא כמו שביירר הגר"ח נאה ז"ל בספריו, וכן היה המנהג בירושלים מקדמת דנא" (הובא בספר הליכות שלמה ח"ב עמ' צ').

מנהג הספרדים

כבר ידועה דעת מרן השו"ע שסובר כשעור הקטן, כפי שהעיד על-כך רבינו הצ"ח בדבריו, שכאשר חידש את שיעורו הגדול כתב "שהוא שלא כדברי השו"ע".

ומדורו של השו"ע – לפני כ-450 שנה - ועד ימינו אנו, המשיכו הפוסקים הספרדים כולם לנהוג כשעור הקטן, בכל ארצות פזוריהם ולאורך כל הדורות שמאז ועד עתה.

וכך לשונו של הגאון רבי עובדיה הדאיה זצ"ל (במכתבו בריש ספר 'שיעור מקוה'): "מיום עמדי על דעתי והייתי דן לפני רבותי ויוצק מים על ידם כך היו דנים להלכה ולמעשה וכך אנו דנים אחריהם פה ארץ ישראל, וכל המרבה לבדוק בספרן של ראשונים שהיו מתקופת מרן הק' עד תקופתנו אנחנו עינינו תחזינה כי יחד כולם שוים לטובה כו' ואחרון חביב מרן החיד"א ז"ל כו' ואחריהם נמשכו כל גדולי

האחרונים אשר כל בית ישראל נכון עליהם והגאון בן איש חי, חיים לראש כו' וכן בכמה ספרי האחרונים אין מספר⁸.

מנהג העולם

ה"עולם" המשיך לנהוג כשיעור הקטן, כפי שנהוג היה קודם הצל"ח. כך מצינו בלשון המשנה-ברורה (סי' רע"א סי"ג בבה"ל) המתייחס לשיעור זה בשם "מנהג העולם".

והאדמו"ר מגור זצ"ל בעל ה"פני מנחם" כתב (בהסכמה לספר 'מידות ושיעורי תורה') שהגביע של אביו האדמו"ר בעל ה'אמרי אמת' היה בערך 88 סמ"ק, וסיים וכתב "וכן נהגו תמיד אצלנו לסמוך על שיעור זה שהיה מקובל מדורות מגדולי גאוני וצדיקי קמאי".

סתימת הפוסקים

פסק המ"ב (בסי' רע"א ס"ק ס"ח, וכן בסי' תפ"ו ס"ק א') להלכה לסמוך על השיעור הקטן לכתחילה במילי דרבנן, ואילו במילי דאורייתא פסק להחמיר לכתחילה כשיעור הצל"ח, וכפי שפסק הגאון ר' אפרים זלמן מרגליות. וכעין זה פסק הגר"מ פינשטיין (עי' הגדת "קול דודי", וע"ע באג"מ יו"ד ג' סי' ס"ו).

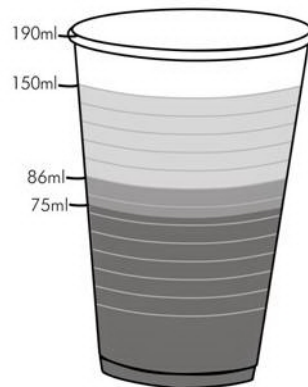
כבר הובאו לעיל דברי הגרש"ז אויערבאך זצ"ל שאמר ש"עיקר ההוראה היא כמו שבירר הגר"ח נאה ז"ל בספריו" (ספר הליכות שלמה ח"ב עמ' צ').

וכן (יבחלט"א) הגרי"ש אלישיב שליט"א כתב (בספרו "קובץ תשובות" חלק ב' סי' ל') וז"ל: "כבר הודעתי דעתי שהשיעור המקובל ושכך נהגו ונוהגים הוא השיעור של ר"ח נאה ז"ל".

והגאון רבי שמואל וואזנר שליט"א כתב (שו"ת שבט הלוי ח"ו סי' ס') שסתימת כל גדולי הפוסקים משמע שלא חשו לחידושו של הצל"ח.

וראה עוד את רשימת הפוסקים המובאים בסופו של הפרק הבא.

8. וכן הוא בשו"ת אור לציון חלק ג' (מבוא – שיעורי המצוות ענף ג' בהערה), שם הביא רצף של פוסקים ספרדים דור אחר דור שציינו לשיעור זה עפ"י הדרכה.

בתמונה זו ניתן לראות בצורה מוחשית את השיעורים השונים המוזכרים בחיבור זה תוך השוואה לכוס חד-פעמית מצויה.

פרק ג'

הממצאים ביחס לרביעית

לפי העולה מהמבואר לעיל, שאלה יסודית בה נחלקו "השיעור הגדול" ו"השיעור הקטן" היא, האם נתקטנו הביצים שלנו מגודלן בזמן חז"ל או לא. נקדיש פרק זה לבירור הנידון לפי ממצאים טבעיים, וכן ממצאי מטבעות אשר הראשונים ציינו על ידם את השיעורים.

הבאנו כבר שהחזו"א התבסס על מדת האגודל, והגר"ח"נ התבסס על הדרהם. ברם, יש ממצאים נוספים שעל ידם ניתן לברר את שיעור הרביעית - וכולם מורים לכאורה כמו השיעור הקטן.

והרי הממצאים, ותשובות החזו"א שהשיב כדי ליישב את שיטתו:

(א) **גרעיני השעורים וגרעיני החרובים.** עפ"י המבואר ברמב"ם (עירובין פ"א הי"ב) עולה השוואה בין משקל רביעית מים לבין משקל גרעיני השעורים. עפ"י שקילת גרעיני השעורים שלנו, עולה כשיעור הקטן של הרביעית. (אמרי אש סי' ל"ג, הובא בחזו"א או"ח סי' ל"ט סק"ח).

וכתב החזו"א (שם) ליישב, שבזמן הרמב"ם שקלו גרעיני השעורה כפליים מאלו המצויים בזמננו. ואע"פ שמבואר בראשונים ש-4 גרעיני שעורה שוקלים כגרעין חרוב, וכך הוא גם בימינו, צריך לומר שגם גרעיני החרובים שבזמנם שקלו פי 2 מאלו שבזמננו.

והנה בעקבות השערה זו תתעורר בעיה, שהרי הרמב"ם (הל' ס"ת ט' ט') מציין את שיעורי האורך ההלכתיים עפ"י רוחבם של גרעיני השעורים, וזה מותאם לגרעיני השעורה שלנו, וא"כ הכיצד יתכן ששקלו השעורים של הרמב"ם פי שתיים משלנו?

מיישב החזו"א: יתכן דאע"פ שהיו באותו גודל - שקלו פי שתיים, ואפשר שהיו ארוכות יותר. ע"כ תוכן דבריו.

(ב) **מלא לוגמיו.** בגמרא ביומא (פ.) מוכח דשיעור מלא לוגמיו משני הצדדים באדם בינוני הוא יותר מרביעית. ולפי זה כתב המשנה ברורה (רע"א סי"ג בה"ל ד"ה של רביעית) שיש "קושיא חמורה" על שיטת הצ"ח. "דאי ס"ד דשיעור רביעית בזמננו

הוא כפליים דהיינו שיעור ג' ביצים שלנו, א"כ כמלא לוגמיו באדם בינוני משני הצדדים הוא יותר מג' ביצים, וזה כבר בחנתי וניסיתי בכמה אנשים בינונים המלא לוגמא שלהם משני הצדדים ועלה לכל היותר רק עד שני ביצים בינונים?"

וכתב החזו"א (סקט"ז) ליישב "דקשה לעמוד על פעולת בחינתו (פי' אופן מדידתו של החפץ חיים) ז"ל, שאי אפשר לאדם שימלא כל מלוגמיו שיומתחו ב' לחייו כל מתיחתן", ואילו היה ממלא כל המתיחה "אפשר שמגיע לג' ביצים או פחות מעט, שקשה לעמוד על בינוני מצומצם", עכ"ד.

ג) **המנהג בפדיון הבן**. הרמב"ם (עירובין פ"א ה"ב) כותב שהרביעית שוקלת כמו 17.5 דינרים. ומצוות פדיון הבן היא בכסף נקי משקל 20 דינרים (5 שקלים, כל שקל 4 דינרים). ברור, אם-כן, שמשקל הכסף המשמש לפדיון הבן הוא בוודאי יותר ממשקל המים של הרביעית. והנה, נהגו בכל תפוצות ישראל שמשקל הכסף לפדה"ב הוא פחות ממאה גרם, ומוכרח שמשקל הרביעית – פחות?

על כך כתב הקה"י (שש"ת סי' ג' סק"ט): "ומרן [החזו"א] זצלה"ה היה נבון בזה, והיה קצת זמן שהשיב באמת לשואלים שלצאת מכל ספק ראוי ליתן (-לפדיון הבן) קרוב לכפליים מהנהוג"⁹. לאחר זמן חזר בו, והורה לסמוך על המנהג, כי חידש "חידוש עצום" [לשון הקה"י שם] שמשקל הכסף תלוי במשקל גרעיני השעורה שבכל דור ודור, עכ"ד.

ד) **הדרה**. הבאנו לעיל את דברי הרמב"ם, שמשקל רביעית מים הוא כ-27 דרהם. משקל הדרהם בזמננו הוא כ-3.2 גרם המורה כהשיעור הקטן ($2.3 \times 72 = 4.68$). וליישוב את שיטת החזו"א צריך להניח שהדרהם בזמן הרמב"ם שקל יותר (כ-5.5 גרם), ואף שחכמי הספרדים מדור דור ציינו לשיעור זה, ולא העירו על שינוי בדרהם - צריך לומר שנעלם מהם, ולא שמו אל לבם את השינוי שאירע (כ"כ הקה"י, שש"ת ג', ח').

(יצוין, כי ביד אספני מטבעות מצויים מטבעות דרהם עתיקות לרוב, ושקילתן

9. ז"ל (באגרות חזו"א א' קצ"ד): "בין כה וכה נשאלתי למעשה כמה שיעור פדה"ב, אם אמרתי איני יודע, שואל לי האב ומה יעשה, הייתי מוכרח להשיבו כי בשתי לא"י וארבעים גרוש הוא ודאי יוצא מכל ספק, וכאשר ארכו הימים רבו המחמירין ואין איש זולתי אשם בדבר רק אנכי לבדי. אחרי שארכו הימים עלתה בדעתי כי משקל הפרוטה חצי שעורה שמסרו לנו הגאונים... ששרש השיעור הצמח הזה שקבעו חכמים".

מוכיחה שלא היו כבודות כ"כ כפי שעולה לשיטת החזו"א. וכן מוכח גם מממצאי מטבעות הדינר, ויבואר כל זה להלן ביותר פירוט.)

ה) **ביצים עתיקות**. בעיר פומפיי שבאיטליה, התפרץ הר געש בשנת ג' תתל"ט (79 למנינם) וכיסה את העיר באפר בצורה נדירה מאד ששימרה את כל העיר. מידת הביצים שנשתמרו תואמת את זו של הביצים שבימינו (עפ"י מדידת פרופ' יהודה פליקס, "החקלאות בא"י בתקופת המשנה והתלמוד" עמ' 160). נמצאו גם ביצים קדומות בפירמידות בעלות נפח דומה (צויין באוצר הגאונים מסכת יום טוב עמ' 61, עיי"ש).

סיכום הממצאים

אם נניח כשיטת הגר"ח נאה, תקשה עלינו מדת רוחב האצבע¹⁰. מאידך, כדי לומר כשיטת החזו"א, צריך להניח מספר הנחות:

א. הביצים שלנו נתקטנו למחצית הגודל שהיו בזמן חז"ל.

ב. גרעיני השעורים בזמן הרמב"ם שקלו ככפליים משלנו (ואף שרחבם שווה לשלנו).

ג. כך גם גרעיני החרובים - שקלו ככפליים.

ד. מדידת הח"ח בשיעור מלא לוגמיו אינה מדויקת. א"א לנו למדוד מלא לוגמיו במדויק, ולכן א"א לסמוך על מדידה זו של הח"ח.

ה. משקל הכסף לפדיון הבן תלוי בכל דור במשקל גרעיני השעורים המצויים, (שהוא "חידוש עצום").

ו. משקל הדרהם שלנו כמחצית ממשקלו בזמן הרמב"ם, ונעלם שוני זה מחכמי הספרדים שציינו שיעוריהם בדרהם.

ועל כל זה הוספנו, שמשקל הדרהמים העתיקים שבידינו מוכיח בבירור שלא היה כבד כ"כ, וכפי שיבואר.

מן הראוי להוסיף, שדעת הפוסקים עד דורו של הצ"ח היתה לשער במדה קטנה, המקבילה לביצים של זמננו.

10. ודאי קושיה אלימתא היא זו, וכתבנו להלן (בשער "ביאורים ועיונים") פרק העוסק ביישוב שאלה זו.

צח השיעורים בזמנינו

כך הם דברי החת"ס בשו"ת (או"ח סי' קכ"ז), שהביא רשימה ארוכה של "גדולי ארץ אשכנז – הרוקח והרא"ש והטור¹¹ והמרדכי ומהרי"ל ומהר"י וייל ורבינו ירוחם" אשר כולם קבעו את השיעור על-פי מידת הביצים – הביצים המצויות.

וכן דעת השו"ע, כמ"ש הצ"ח עצמו.

והקה"י הביא רשימה ארוכה¹², ובהם: הרמב"ן, התשב"ץ, המהרי"ו, הש"ך, הט"ז, המג"א בשם הפרישה, הא"ר, המחמה"ש ועוד.

ובשו"ת שבט הלוי ח"ו סי' ס' כתב ש סתימת כל גדולי הפוסקים משמע שלא חשו לחידושו של הצ"ח.

והרי כל הממצאים דלעיל מסייעים לדבריהם, ומסתייעים מדבריהם.

11. ובשו"ת שבט הלוי (בחלק ו' סימן ס') ג"כ הביא דכך גם ס"ל להטור – והיינו מכיון שכתב בסימן תנ"ו לשער בביצים, והיינו ביצים המצויות.

12. שיעורין של תורה סי' י', ושם צוינו כל המקורות.

פרק ד'

הרביעית "לפי דעתו של רואה"

כתב מרן החזו"א זצ"ל (ס"ק ו'), סברא נוספת שעל פיה ניתן לקבוע את מידת הרביעית כשיעור הגדול ללא קשר לבירור גודלה בזמן חז"ל.

והיינו – על פי דברי המשנה (כלים פי"ז מ"ו) ש"הכל לפי דעתו של רואה". וא"כ, כיון שבעל הצ"ח וסיעתו הורו וקבעו את השיעור על פי מידת האגודל, נעשה הוא עיקר השיעור ומה שנראה להם זו האמת, ומעתה תלוי שיעור הרביעית במדידת האצבעות (רוחב האגודלים), ושיעור האצבע נחשב לפי הבינוני במקום הזה ובזמן הזה, ואף שהוא מתחלף לפי המקום והזמן – כן נמסר שיעורו. עד כאן תוכן דבריו הק'¹³.

לפי דבריו אלו, כל הממצאים המבררים את שיעור הרביעית כפי שהיה בימי קדם (בהם הארכנו בפרקים דלעיל) אינם קובעים להלכה. אלא, רק רוחבו של האגודל הוא הקובע – ועל פי זה עולה שיעור גדול לרביעית, וזהו "שיעור חזון איש" הנודע¹⁴.

לציין בהערה 1: ראה צילום בהמשך

לצרף צילום ספרי הר"ע יוסף והגר"מ שטרנבוך.

13. למיטב ידיעתנו, היה מרן זצ"ל הראשון שהביא סברא זו ("דעתו של רואה") לענין שיעור הרביעית – לתלותו באגודליו.

14. להלן בחלק "ביאורים ועיונים" העמקנו והרחבנו עד מקום שידנו מגעת בבירור סברא זו, עיי"ש.

השיעור ה'חדש' - 75 סמ"ק

שתי מידות מפורסמות הן, כאפשרויות לשיעור הרביעית: השיעור ה"קטן" - 86 סמ"ק, והשיעור ה"גדול" - 150 סמ"ק.

בפרק זה, ברצוננו להציג הוכחות לכך שאלבא דהשיעור הקטן – המידה המדוקדקת יותר הינה בת 75 סמ"ק.

השיעור הקטן – דקדק בו הגר"ח נאה זצ"ל, ועלה בידו ששיעורו בדקדוק: 86 סמ"ק. כאמור לעיל, התבסס הגר"ח על שיעור 27 דרהם שכתב הרמב"ם, והרי הדרהם בזמננו 3.2 גרם ($2.3 \times 27 = 4.68$). לגבי השאלה הגדולה המתעוררת – מנין שלא אירע שינוי במשקל הדרהם במהלך הדורות – הסתמך הגר"ח בעיקר על מסורת חכמי הספרדים, המציינים שיעוריהם ביחס לדרהם דור אחר דור ולא עוררו על שינוי.

והנה, כדי לברר באופן מדויק את שאלת משקלו של הדרהם בזמן הרמב"ם, יש צורך בחקירה רבה ומסועפת. הגר"ח נאה לא הרבה בחקירה זו, כיון שסבר שהראיות שבידו מספיקות להוכיח שלא היה שינוי במשך הדורות, ולא מצא לנחוץ לחקור עוד. כך נתקבל הדבר אצל רבים מבלי לפקפק בשיעורו, כי בפשיטות לא ראו סיבה לפקפק.

אבל! מחברים בדורנו, שהרחיבו והעמיקו בבירור הנושא, העלו שאכן היה שינוי, והדרהם של הרמב"ם היה קטן יותר (!! ממה ששיער הגר"ח נאה. בירור מקיף אפשר למצוא בספר מידות ומשקלות של תורה (להלן מומש"ת). גם בספר מידות ושיעורי תורה (להלן מש"ת) מגיע למסקנה זו, וכותב שם (עמ' צ"א): "הצעתי את הדברים לפני הגרש"ז אויערבך שליט"א ואמר לי ששמע מכבר שהרא"ח נאה הפריז במידותיו אבל הוא עצמו אינו יכול להחליט על כך כי אינו מתמצא במשקל הדרהמים העתיקים, אבל המריצני לפרסם מסקנותי ואמר שמצוה לפרסם זאת". וכן מובא בשמו של מרן הגרש"ז אויערבך זצ"ל בספר הליכות שלמה ח"ב עמ' צ', וז"ל :

"בעיקר ענין השיעורים אמר רבינו שעיקר ההוראה היא כמו שבירר הגר"ח נאה ז"ל בספריו, וכן היה המנהג בירושלים מקדמת דנא (והוסיף עוד שידוע לו שכמה

מהמתעסקים בענין זה חישבו ומצאו שלדעת הרמב"ם קטן השיעור עוד יותר) "עכ"ל שם.

עוד נוסף, כי הדברים שיבוארו להלן היו למראה עיני הראשול"צ הגר"ע יוסף שליט"א, ובעקבותיהם שינה את הוראתו, ונקט שיעור הקטן מ-86 סמ"ק¹⁵.

לדעתנו, ראוי היה שמידת שיעור קטן זה תזכה לפרסום רב בהרבה ממה שנודעה עד כה, ובפרט לאור העובדה שכל מערכת המידות ושעורי התורה מושפעת ממידה זו בצורה ישירה או עקיפה, ורוב מצוות התורה שמקיים האדם תלויות בצורה זו או אחרת במידות ושיעורים¹⁶.

הסיבה לכך שעניין זה לא התפרסם כל צרכו עד עתה, היא – לכאורה – שלמרות שהופיע בשני הספרים החשובים והמצויינים שהוזכרו לעיל, לא היה זה בדרך השווה לכל נפש. בספר 'מידות ומשקלות של תורה' ערך את דבריו בדרך מפורטת ומעמיקה – המתאימה בפרט ללומד המצוי ובקי בנבכי הסוגיות הנדונות. ובספר 'מדות ושעורי תורה' מפוזרות הראיות בין סוגיות ונושאים שונים ומרובים שבספרו רב הכמות ועב הכרס.

להלן נביא בעז"ה תמצית מהדברים, ועולה במסקנה בצורה ברורה שהרביעית של הרמב"ם היא בערך 75 סמ"ק בלבד!

השינויים שבדרהם

הגר"ח נאה קבע הנחה, שכיון שלא העירו הפוסקים על שינוי בדרהם, יש ללמוד מכך שלא חל שום שינוי, וסברא זו הספיקה לו למנוע צורך בחקירה נוספת. ברם, בדיקת הנושא מחדש מעלה מסקנה ברורה: אמנם לא חלו שינויים מהותיים במשקל הדרהם, אבל שינויים קטנים כן היו. (לדוגמא, יצויין כי באנציקלופדיה לענייני אסלאם (ערך דרהם) כתבו (בתרגום חפשי מאנגלית): "במשקל הדרהם חלו כל כך הרבה שינויים בארצות שונות שבאימפריה האסלאמית ובזמנים שונים, עד שאין אפשרות בתחום האנציקלופדיה לתת סיכום...".

ומה שלא ציינו זאת הפוסקים (שזו העובדה שגרמה לגר"ח נאה להניח שלא היו שינויים), י"ל שלשינויים קטנים אלו לא שמו לב. וביותר י"ל עפ"י מה שכתב

15. וכפי שכתב בספר "מאור ישראל" (פסחים מח.), ובספר "הליכות עולם" חלק א' עמ' רצ"א, וכן הובא בספר "ילקוט יוסף".

16. וראה להלן בפרק הדין באפרושי מאיסורא בענין שימוש בדין 'לבוד' בדופן הסוכה.

הרש"ר הירש זצ"ל באגרת (המעין תשל"ט) וז"ל: "ויהיה לענ"ד טוב והגון, אחר שיהיה ברור להם שלא יבואו בזה להקל כי אם להחמיר, שבכל מדינה וכל מלכות יתפסו במדה הנהוגה ביניהם מצד המלכות, שיהא אצבע שוה לצאלל הנהוג וכו' וכמדומה לי, כפי אשר ראיתי ושמעתי כך היו נוהגים ג"כ מלפנים, בעסטרייך תפסו במדת עסטרייך, בפרייסען במדת פרייסען, וכו' עכ"ל (והביא בזה עוד מקרים). ולכן גם בנדון דידן, היו מספר מקומות שהוסיפו על הדרהם, ואעפ"כ הניחו חכמי המקום את השיעור המקובל של 27 דרהם אע"פ שאינו מעיקר הדין אלא גדול יותר, דהוי רק להחמיר¹⁷.

וא"כ, כדי לעמוד על השעור המדוקדק, צריכים אנו לשוב ולברר את משקלו של הדרהם בזמנו של הרמב"ם, וכך להגיע אל שיעור הרביעית מעיקר הדין.

הדרהמים שבידינו

פשוט הוא, שבכל מקום שנאמרה השערה לגבי מציאות מסוימת ואח"כ מתבררת המציאות – אין עוד מקום לשער השערות לעומת המציאות משנודעה לנו, אלא – אדרבה – המציאות היא הברורה ועל פיה יש לקבוע ולנהוג.

דוגמא אחת מיני רבות – בנידון מטבעות גופא – יש לציין, כי הרמב"ם בפירושו על התורה (שמות ל', י"ג) סבר כמו הגאונים ז"ל וחלק על רש"י לגבי משקל מטבע השקל. אך בבואו לארץ ישראל, כתב הרמב"ם במכתב שכיון שנזדמן לידו מטבע (אחד! בודד!!) מזמן חז"ל שתאם לשיטת רש"י, חוזר הוא בו ומכריע דשיטת רש"י עיקר נגד הגאונים.

ומכאן, לדרהם.

בידי מוזיאונים ואספני מטבעות ברחבי העולם יש מספר רב מאוד של דרהמים מכל הארצות והתקופות. רוב האוספים הגדולים מפרסמים את הפרטים על המטבעות שלהם. חקר המטבעות הפך למדע שלם – בשם "נומיסמטיקה" – ומקפידים בו ביותר על פרסומים מדויקים ומדוקדקים עד מקום שיד אנוש מגעת בכל הנוגע לפרטים ותכונות של מטבעות.

קשה לקבוע עפ"י הדרהמים המצויים מהו המטבע אליו כיוון הרמב"ם. שליטי מצרים שבזמנו הטביעו את מטבעותיהם מחוץ למצרים¹⁸, ומחמת זה קשה לקבוע בודאות את משקל המטבע שאליו כיוון הרמב"ם ז"ל.

17. ולכאורה פשוט, שכאשר נפסק השימוש בדרהם – צריך לחזור לשיעור המקורי ואין סיבה להמשיך לנהוג בשיעור הגדול יותר.

18. מומש"ת פרק כ"ח בהערה. וכן מש"ת פרק ל' הערה 19.

ברם דבר אחד ברור: כל מטבעות הדרהם מתקופתו נעים בין 2.7-3 גרם כל אחד, וכמעט שאינו מצוי מטבע יותר מ-3 גרם (למעשה, בין הדרהמים שמזמנו של הרמב"ם שנמצאים באוסף המלכותי של מצרים, נמצאו רק שניים שמשקלם מעל 3 גרם. הגדול שבהם מגיע עד כדי 3.04 גרם¹⁹).

ניתן בהחלט לומר כי ממצאים אלה מהווים הוכחה ברורה שאין להניח שמשקל הדרהם הוא 3.2 גרם כפי שסבר הגר"ח נאה. אמנם בזמנו היו הדרהמים בירושלים שוקלים כך, אך ההנחה הטוענת שכך היו הדרהמים בתקופת הרמב"ם מאות שנים לפני כן – אינה מאומתת עפ"י המציאות.

דקדוק השיעור עפ"י משקל הדינר

כאמור, עפ"י מטבעות דרהם שבידינו ברור שהרביעית קטנה יותר ממה ששיער הגר"ח^נ, אך קשה לקבוע את דקדוקו של השיעור כדי לדעת בכמה הוא קטן. ברם דרך אחרת בידינו כדי לקבוע זאת – עפ"י קביעת משקל הדינר, השוקל²⁰ 1.5 דרהם. הגאונים²¹ קבעו כי משקל דינר של חז"ל שווה במשקלו לדינר הזהב של הערבים, הקרוי "ששדנג" [דנג פירושו שישית, כמו "דנקא" בלשון הגמרא. ששדנג הכוונה לשש שישיות, דהיינו דינר שלם. גם במערכת המטבעות של חז"ל נתחלק הדינר לשש מעות]. דינר ששדנג הערבי הוקבע בשנת 77 לישמעאלים²² ע"י הכליף עבד-אל-מלק לשקול 4.25 גרם. במשך זמן רב ביותר – יותר משש מאות שנה – נשאר משקלו החוקי יציב. דבר זה מקובל ללא חולק²³, וכך עולה גם עפ"י שקילת המטבעות שנשתמרו בידינו.

עוד מוכח כן מהרמב"ן, שכתב (באגרתו מא"י) שהדינר לשיטת הגאונים "שיעורו

19. הדבר מתועד בספר

Catalogue of the Islamic Coins in the Egyptian National Library, N. D. Nichol 1982, ממנו מצוי בספריה הלאומית). כיוצא בזה – באוסף של המוזיאון הבריטי, מבין 41 דרהמים מתקופת הרמב"ם, נמצא מטבע בודד ששוקל עד כדי 3.04 גרם, ומשקל השאר פחות. והובא בפירוט ב"מדות ומשקולות של תורה" פרק כ"ח, ושם עמ' ע"ב.

20. רמב"ם ביכורים פ"ו הט"ו, כס"מ שם, ובהל' כלי המקדש פ"ב ה"ג.

21. בה"ג (הל' קידושין פ"א והל' בכורות קל"ח:) רס"ג (שו"ת זכרון לראשונים – הרכבי, סי' שפ"ו) רי"ף (קידושין ו. בדפי הרי"ף).

22. ד"א תנ"ו, 696 למנין הנוצרים.

23. מומש"ת פרק כ"ו ול"ב. מש"ת פרק ל' ס"ט. וכן בספרי נומיסמטיקה רבים.

בכיוון" כמו "הדינר שקורין בעכו ביזאנד". בשנת ק' לאלף הנוכחי (1340 למנינם) יצא לוח המשוה משקלות ומטבעות של ארצות שונות בעולם. "ביזאנד" זה שהזכיר הרמב"ן מופיע בלוח בהשוואה לשלוש מידות משקל נפרדות: לאונקיה הנהוגה בפלורנץ, בוונציה ובג'נואה. בכל שלש ההשוואות משקלו מכון לשעור 52.4 גרם שהובא לעיל²⁴.

הרמב"ם מסתמך על קבלת הגאונים במשקל הסלע והדינר²⁵ וא"כ גם להרמב"ם משקל הדינר 4.25 גרם.

והנה, כותב הרמב"ם במפורש שהרביעית משקלה 17.5 דינרים בקירוב (הל' עירובין פ"א ה"ב), ומכאן נוכל לדקדק בשיעור, ועולה בידינו משקל המים של הרביעית – 75 גרם ($52.4 \times 5.71 = 573.47$). וזהו שיעורו המדוקדק של הרמב"ם [למען לא יחסר המזג לשוחרי הגימטריאות: כוס "היין" בגימ' 75]. לפי"ז גם נוכל לקבוע שהדרהם אליו כיוון הרמב"ם שקל 2.8 גרם בקירוב.

הוכחות נוספות לשיעור הקטן יותר

הוכחות נוספות יש, שהשיעור המדוקדק קטן ממה שקבע הגרא"ח נאה. (א) מוסכם, כי רביעית היא נפח ביצה וחצי. אם הרביעית 75 סמ"ק, תהא ביצה בינונית 50 סמ"ק והוא אכן הגודל של ביצים בינוניות (טבעיות) בזמנינו. מאידך, לגר"ח נאה שהרביעית 86.4 סמ"ק, תהא ביצה בינונית 57.6 סמ"ק והיא גדולה מביצים בינוניות של זמנינו [כך ציינו בספר ארבעת המינים עמ' קנ"ה, וכן בספר "מידות ושיעורי תורה" עמ' ט"ו. ולשיטתו צריך לומר שהביצים נשתנו מעט].

(ב) הרמב"ם (ריש הל' שקלים) מוסר את מדות המשקל ביחס למשקל גרעיני שעורה.

בספר מדות ומשקלות של תורה (פכ"ג) מביא רשימה של אחרונים מזמן התוס'

24. הסטיה המירבית לשעור שהבאנו היא בשיעור של עד שש אלפיות הגרם בלבד (!). שכן שלוש ההשוואות המופיעות בלוח נעות בין 442.4 ל- 352.4 גרם. (מקור ראה זו - מדות ומשקלות של תורה פרק מ"ב).

25. [שהרי בהל' שקלים פ"א מוסר את משקל הסלע בגרעיני שעורה כפי שיטת הגאונים. וגם מפורש בתשב"ץ (ח"ב סי' רצ"ב ד"ה ומה) דשיטת הרמב"ם היא כשיטת הגאונים].

יו"ט ואילך ששקלו שעורים, ולא מצינו ביניהם²⁶ מי ששיער מדת שעורים כבדה כ"כ כמו שיוצא להגר"ח נאה בהתבססו על דרהם של 3.2 גרם.

גם השעורים שבימינו מתאימות למשקל הקטן יותר²⁷. הגר"ח נאה עצמו התקשה בזה טובא שלא יתאימו למשקלו אלא השעורים הגדולים והכבדות ביותר ולא הבינוניות. הוא נדחק בזה מאוד²⁸ וסבר לומר שהשעורים הגדולים הן באמת הבינוניות, מפני שרק הן המתאימות לשיטתו.

ג) איתא במשנה (כלים פי"ז מי"א) "מדות הלח והיבש שיעורן באיטלקי", כלומר המדות שהיו בארץ איטליה (רומא) בזמן המשנה זהות למידות של חז"ל. על פי המידות הללו עולה שיעור הרביעית 72.6 סמ"ק²⁹ שהוא קרוב מאוד לשיעור שנתבאר בדעת הרמב"ם (עם הפרשי צמצום ביניהם)³⁰. מאידך, אם ננקוט כמידות הגר"ח נאה שהרביעית 86 סמ"ק, יהא הפרש משמעותי ולא יצדק כלל להשוותו למידות האיטלקיות. (הארכתי בזה במאמר בפני עצמו, להלן ב"ביאורים ועיונים").

ד) יש מחלוקת בין רש"י לבין הגאונים מהו משקלו של דינר. וכתב הרמב"ן באגרתו³¹ מא"י, ששיטת הגאונים – המשוים את משקל הדינר של

26. מלבד אחד יוצא מן הכלל: הרב ישעיה זילברשטיין מוויצען שבהונגריה, שנת 1820.

27. מש"ת ס"פ כ"ב, עפ"י בדיקתו ועפ"י הספרים העוסקים בחקר גידול השעורה.

28. בספר "שיעורי תורה" מהדו"ק עמ' 7 (ציטוט מש"ת שם), כתב הגר"ח נ: "ואני עשיתי בחינה במשקל השעורים ובחרתי שעורים מליאות ושמונות ועלו עשרים מהם בגרם (=שזהו המתאים לשיעורו של הגר"ח נ). ולא ראיתי עוד יותר גדולים מאלו שבחרתי. והנה מהמשקל המכוון הנזכר מוכרח דאלו השעורות הם הבינוניות ובודאי נמצאות גם גדולות יותר, ו"לא ראינו אינו ראיה" עכ"ל. וכ"כ בקיצור במהדו"ב עמ' פ"ב.

הרי שהגר"ח נ עצמו מצא ששיעורו מתאים רק לשעורים גדולות בלבד. ולא מצא יישוב אלא לומר שהשעורים הגדולות שלנו הן באמת בינוניות, ואף שלא ראינו גדולות יותר - "לא ראינו אינו ראיה". והדוחק מבואר.

29. בהנחה שננקוט כהשיעור הקטן, עי' מומש"ת פרק קמ"ח, ובאריכות במאמר רא"י גרינפלד בהמעין (תמוז תשמ"ח) שביארו שמידות אלו תואמות עם השיעור הקטן, ודחו את דברי הגר"י מרצבך (הובאו בשש"ת פ"ח ס"ו) שרצה להוכיח מהתאמת מידות רומא כהשיעור הגדול.

30. הרמב"ם (הל' עירובין פ"א ה"ב) כתב במפורש ששיעורו הוא "בקירוב". ומוכח כן גם מכך שמסר משקל אחד למים וליין, בעוד שבפירוש המשניות (עדות פ"א מ"ב) כתב חילוק קטן ביניהם, עיי"ש.

31. נמצא בסוף חידושי הרמב"ן למסכת גיטין, והובא בפוסקים רבים. הודפס גם בפירושו על התורה בסוף דברים, מהדורת שעוועל.

חז"ל למשקל דינר ששדנג של הערבים – גדולה משל רש"י ב-20%, ביחס של 5:6³². בספר "מסורת השקל" (פ"ד) בירר באריכות נפלאה, שלפי רש"י משקלו של כל דינר כ-3.5 גרם, ולפי"ז עולה משקל הדינר ששדנג כ-4.2 גרם, והדרהם [השוקל 2/3 ממשקל הדינר] כ-2.8 גרם.

ה) לפי הגמ' בפסחים ק"ט – מתברר לנו יחס קבוע בין הרביעית לבין האגודל והאמה, וכתב בספר "מידות ושיעורי תורה" (עמ' ט"ו ועמ' צ"א): לפי הגר"ח נאה שהרביעית 86 סמ"ק עולה אורך האמה 48 ס"מ שהוא למעלה מהממוצע³³. ואילו לפי מדת 75 סמ"ק, עולה אורך האמה 46 ס"מ, שתואם את אורך אמת היד הבינונית במציאות.

ו) בגמ' שבת י"ד ע"א ובתוד"ה זמנין ובתו"י שם מבואר דהטעם שהשוותה משקין טמאין טמא, הוא משום גזירה שמא יבוא להכניס מאכל של תרומה בשעה שעדיין יש רביעית משקין בתוך פיו.

וכתב לי הגרש"ז אויערבאך [זצ"ל] (וכתב כע"ז בהסכמתו לספר מדות ומשקלות של תורה, וכן בספרו "מנחת שלמה" חלק א' סי' צ"א) דקשה טובא על השיעור של הגר"ח נאה ש"הרי כמדומני שזה כמעט בלתי אפשרי שיהיה לו בפה רביעית משקה וגם יכניס לתוך הפה תרומה", עכ"ל.

והנה, אם כי גם בשיעור 75 סמ"ק הדבר קשה, ברור שבשיעורים הגדולים יותר הוא "כמעט בלתי אפשרי", וככל שנקטין את שיעור הרביעית תקל עלינו הבנתה של הגמרא.

ז) בנותן ענין להוסיף, שבספר "מדות ומשקלות של תורה" (פרק נ"ו ואילך) בירר מפוסקים ספרדים רבים (ביניהם הכנה"ג והחיד"א) שחשבו הדרהם ל-2.83 גרם [והרביעית עולה לפי"ז ל-75 סמ"ק] ואף פחות מזה, ויען כי הדברים ארוכים, אסתפק בציון לספר הנ"ל, שם מברר ומוכיח את דבריו.

ח) עיין בהערה³⁴.

בנותן ענין לציין, שכל הספרים מהתקופה האחרונה שחקרו את הנושא ["מידות

32. וכן מוכח מהדינרים והדרהמים שבידינו, וכדבריו באיגרת כתבו גם בארחות חיים ח"ב הל' פדיון בכורות, ובתשב"ץ ח"ג סי' רכ"ו (ברם ברמב"ן עה"ת – שמות ל, יג – כתב יחס אחר, וצ"ע).

33. וכן כתב גם הקה"י, בשש"ת סי' ו' ס"ד.

34. כאן המקום לציין ששיעור 75 סמ"ק גם תואם לבירור של החוקרים, שהסתמכו על אומדן

ומשקלות של תורה, "מידות ושיעורי תורה", "לב ים", וכן שמעתי ממומחים נוספים בנושאים אלה] הגיעו למסקנה זהה - שיעור 75 סמ"ק. למיטב ידיעתנו, לא הועלתה מסקנה אחרת באף חקירה שנעשתה בדורנו.

דעת גדולי תורה

מִרְן הַגֵּרֶשׁ ז"ל אויערבאך זצ"ל אמר: השיעור הקטן יותר הוא הנכון, רבי חיים נאה טעה. כך מתברר במכתב שקיבלתי ממחבר ספר "לב ים" (על מדות ושיעורי תורה), ובו עדות על דברי הגאון רבי שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל. וז"ל המכתב:

בס"ד, י"א סיון תשס"ד ירושלים ת"ו

לכבוד הרב הגאון ר' הדר מרגולין שליט"א

היות והנכם עומדים בעז"ה להוציא לאור ספר בעניני מדות ושיעורים, רצוני להעיד בפניכם מה שאמר לי גאון ישראל ופוסק הדור הגאון רבי שלמה זלמן אויערבאך זצוק"ל כדי שתפרסמו את הדבר בספרכם.

כשהוצאתי לאור את ספרי על שיעורי תורה הנקרא "לב ים", וכולו בא להוכיח ולברר על פי הש"ס והפוסקים את אמיתות השיעור הקטן שהאמה השוחקת יוצאת על פיו 46 ס"מ והיה זה בשנת תשנ"ג, נכנסתי לבית הגרש"ז זצוק"ל ודיבר עמי בענין זה, ובתוך דבריו אמר לי בזה"ל:

"איך וייס פון דעם קליינעם שיעור וכו' אונד דאס איז דער אמתדיגר שיעור, ר' חיים נאה האט זיך טועה גיוען", עכ"ל.

[תרגום: אני יודע אודות השיעור הקטן (הקטן משיעורו של הגר"ח נאה), וזהו השיעור האמיתי, ר' חיים נאה טעה].

בכבוד התורה ובידידות,

יעקב מאיר וידר

הנפח של שברי כלים שנמצאו בחפירות ואינם ניתנים לשחזור מלא.

"לפי חשבוננו של ויליאם אול-ברייט (חוקר ידוע), המקובל כיום על רוב החוקרים, מכילה "בת למלך" כדי 22 ליטר" (אנצ' מקראית כרך ד' עמ' 458). לפי זה, עולה שיעור הרביעי: 75 סמ"ק (שם).

אמנם אין בזה כדי הוכחה, ובפרט כשאין לפנינו פירוט על "חשבוננו של אול-ברייט", ומ"מ הדברים עולים יפה בקנה אחד עם כל מה שנתבאר לעיל.

דברי הבירור הנ"ל גם היו לעיני הגאון רבי עובדיה יוסף שליט"א, והובאו בספריו בשמי. על פיהם שינה הוא את הוראתו וכתב לסמוך על הבירור שהעליתי לעיל להקטין את השיעור.

גם הגאון רבי משה שטרנבוך שליט"א הביא את הענין בשמי בשו"ת תשובות והנהגות ח"ה.

שיעור הכזית ושיעור האמה

בשולי הדברים נציין, כי יש לכל הנאמר לעיל נפק"מ גדולה לענין שיעור הכזית, וכן לענין שיעור האמה.

לענין שיעור הכזית, שעליו כתב השו"ע (סי' תפ"ו) דהוא כחצי ביצה, הנה אם עלה בידינו שהרביעית (=ביצה ומחצה) הוא 75 סמ"ק, א"כ הביצה 50 סמ"ק, וביחס לביצה כזו הוא שיש לשער את הכזית. [וכבר הארכנו בזה לעיל, בבירור שיעור הכזית].

וכן נפק"מ לענין שיעורי אורך, שהרי שיעור האמה – 24 אגודלים. ולמידת האגודל יש יחס קבוע לשיעור הרביעית (כמבואר בפסחים קט.), וכפי שהובא בתחילת דברינו). והנה, מה שמקובל לפי הגר"ח"נ ששיעור האמה 48 ס"מ - מקורו משום שהעלה שהרביעית 86 סמ"ק. אבל לפי שיעור רביעית של 75 סמ"ק – עולה שהאמה 46 ס"מ בקירוב (שהיא גם תואמת את האמה המציאותית כפי שכבר הובא לעיל), ואז – ישתנו גם מידות ה"טפח" וה"אצבע" בהתאם, ויהיה שיעור הטפח – 6.7 ס"מ, ושיעור האצבע – 9.1 ס"מ.

אחד המקומות שיש להבדל זה משמעות הלכתית שנחוץ מאד לציין אותה, הוא ביחס לשימוש בדין 'לבוד' בדופן הסוכה. על כך, בפרק הבא.

מטבע שקל מתקופת בר-כוכבא (כ-60 שנה אחר חורבן הבית)

נחלקו רש"י והגאונים לגבי משקלו (וכפי שהוזכר בעמ' הקודם - אות ד')

משקל הדרהם ה'חדש' - משמעותו לענין הלכות התלויות במידת הטפח והאמה.

עיקר הברור של משקלו המדויק של הדרהם מתמקד על ההשלכות לענין שיעורי הנפח – שיעור הרביעית, שיעור חלה, וממילא גם שיעור הכזית.

אך חשוב לציין שיש גם השלכות לענין שיעורי האורך וההלכות התלויות בהן. הרמב"ם הגדיר את כמות הרביעית בכך וכך דרהם, ומבאר שהוא הגיע לזה על ידי מדידת האצבעות (=רוחב האגודלים).

רבי חיים נאה ביסס את כל שיטתו בשיעורי אורך על סמך מה שהוא הניח שהדרהם של הרמב"ם היה 3.2 גרם, והרביעית 86 סמ"ק, כי ממילא נתברר שהאצבע בה מדד הרמב"ם היתה 2 ס"מ.

אך כאשר אנו מבררים משקל אחר לדרהם, והרביעית היא 75 סמ"ק, א"כ מתברר שהאצבע בה מדד הרמב"ם היתה 1.9 ס"מ.

לפיכך הטפח (שהוא 4 אצבעות) יהיה 7.6 ס"מ, ולא 8 ס"מ כפי שהעלה הגר"ח"נ. והאמה (שהיא 6 טפחים) תהיה 45.6 ס"מ, ולא 48 כפי שהעלה הגר"ח"נ.

ההבדלים הללו בדרך כלל אינם משנים את ההלכה. רוב המקרים השכיחים ביום-יום אינם מגיעים לכדי צורך בדקדוקים אלו.

כמובן, יש מקרים שכן.

כמו המעשה שנשאלתי עליו, שהיה למישהו סוכה ולשכן מעליו היה מזגן. לפי השיעור של הגר"ח"נ היה בזה פחות מג' טפחים, ואילו לפי דקדוק השיעור הנ"ל היה יותר מג' טפחים.

או כגון שאלה שהגיעה לידי אודות בית קברות שנמצא סמוך לכביש, ויש חוט של חבירת החשמל שנמשך מעל בית הקברות ומעל הכביש. אם יש טפח בחוט, אסור לכהנים לעבור בכביש זה, כיון שהם נכנסים תחת אוהל שמאחיל על המת. – בחוט המדובר היה כמעט טפח, אבל מעט פחות, לשיטת הגר"ח"נ. ואילו לפי השיעור המדוקדק של הדרהם, היה יותר מטפח.

אך בכל אופן יש מקרה אחד יש שהוא כן שכיח מאד, ונוגע למצוה דאורייתא. המדובר הוא ביצירת דופן סוכה על ידי לבוד – ועל כך בפרק שלפנינו.

דפנות סוכה כהלכתן לאפרושי מאיסורא

סוכות רבות ראיתי, שיש בהן חששות פסול בדפנותיהן. בפרט חמור הדבר, הואיל ומדובר בפסולים מדאורייתא, דהיינו – שמחמתן אין לסוכה דין סוכה כלל. והאוכל או ישן בסוכה שכזו, הוא בחשש גדול שנחשב כעושה כן חוץ לסוכה, את המצוה לא קיים, וגם כל ברכותיו שם הן לבטלה. בפרט מטריד הדבר בשומנו על לב, שכה קל הוא לתקן את הסוכה כך שלא יהיה בה שום חשש כלל. ורק מחמת חוסר ידיעה הוא שמגיע מצב כזה, וכמה חבל. להפתעתי תופעה זו מצויה היא מאד, ובפרט בסוכות שהן עשויות מראש ("סוכה לנצח"). וכן בבתי אכילה כמסעדות וחנויות פיצה ובתי מלון וכיו"ב נמצאות סוכות אלו לרוב, ואין איש שם על לב.

~~~~~

מהלכות הסוכה: הסוכה צריכה שיהיו לה ג' דפנות. שיעור כל שלוש הדפנות הוא גובה 10 טפחים, ורוחב 7 טפחים³⁵. במציאות זה קל מאד לעשות, וכפי שיפורט בהמשך.

~~~~~

בסוכות רבות משתמשים בדפנות העשויות יריעות בד. זה בעייתי מאד בהלכה. ה"משנה ברורה" (תר"ל מ"ח) פוסל דפנות אלו העשויות בד, הואיל ורוח מצויה

35. (ויש אופנים שאפשר שהדופן השלישית תהיה טפח, וע"י שימוש בדיני "לבוד" ו"צורת הפתח" תהיה נחשבת 7 טפחים, כמבואר בהלכה בסימן תר"ל).

מנידה אותן³⁶. וראה בהערה עוד מדברי הפוסקים³⁷.

והנה באו יצרני הסוכות וחשבו לתקן את זאת, על ידי שימוש בדין "לבוד". דהיינו, שמלבד יריעות של בד, עשו גם מקום למתוח חוטים מעמוד אחד לשני עד גובה י' טפחים, וכל שהחוטים הם תוך ג' טפחים זה לזה - יהיה להם גדר הלכתי של דופן מדין "לבוד".

כוונתם רצויה, אך נראה שלא הועילו מאומה. המציאות היא שהחוטים אינם חזקים, מתרופפים הם במשך זמן יחסית קצר, ונמצא שהחוטים עצמם נדים ברוח, ואינם עדיפים על היריעות. נמצא שהבעיה אותה באו לתקן, נותרה בעינה.

~~~~~

באו אחריהם יצרני סוכות שעשו תקנה המתגברת על בעיה זו לגמרי. הם עשו בעמודי הסוכה מקום לחבר מוטות ברזל הנמשכים מעמוד לעמוד, ואין הם נדים כלל ברוח. ובכך, על ידי "לבוד" יצרו דופן הלכתי.

ויפים היו מעשיהם, אילו היו המוטות תוך ג' טפחים זה לזה. ואילו אם המרחק שבין המוטות הוא ג' טפחים או יותר, אזי אין "לבוד", ואין "דופן". ולמרבה הצער, אין "סוכה".

צמצמו היצרנים הללו את המרחק להיות פחות מג' טפחים. כמעט ג' טפחים יש, אבל עכ"פ פחות. וזה בסדר. אלא שג' הטפחים שבהם שיערו אינו השיעור הנכון, וכפי שיפורט. וממילא המילימטרים הבוודיים שיש שם יתר על ג' טפחים מצומצמים אמיתיים, הם הגורמים שהסוכה נשארת במצב הבעייתי שתיארנו לעיל.

~~~~~

36. ל' המשנה ברורה:

"עד שלא תהא הרוח מצויה מנידה אותם - ר"ל דאם מנידה אותם, אפילו אין בכח הרוח להפיל אותם לגמרי רק שע"י הרוח הולך המחיצה ובא קי"ל דשוב לא חשיבא מחיצה. ואפילו עומדת בבית שאין שם רוח כלל לא חשיבה מחיצה".

37. החזון איש (עז ו) כתב להכשיר, ושאינו פוסל אלא כשעל ידי הרוח מתנדנד כל כך הרבה שמתבטל דין המחיצה. הגרש"ז אויערבך כתב (הליכות שלמה - תשרי, ריש פרק ז') שמדברי כל הראשונים ול' הפוסקים והמ"ב לא משמע כהחזו"א, אלא כל שהמחיצה הולכת ובאה אפילו כלשהו שוב אינה חשובה מחיצה, עכ"ד.

שיעור ה"טפח"

שיעור ה"טפח" המדויק הוא סוגיא נרחבת בהלכה.
יש "שיעור חזון איש" (שהוא גדול יותר), ו"שיעור רבי חיים נאה" (שהוא קטן יותר).

לפי שיעור חזו"א, הטפח הוא 9.5-10 ס"מ, ולפי זה אין בכלל בעיה ב"לבוד" האמור. אלא שהחזו"א עצמו כתב שאינו ראוי לסמוך על שיעור זה להקל בדאורייתא. ועוד, שרבים כתבו שעיקר ההלכה היא לא כשיעור זה, אלא כמנהג ירושלים שהוא השיעור הקטן³⁸. המשך הדיון יהיה, איפוא, על דקדוקו של השיעור הקטן.

לפי הגר"ח נאה, הטפח הוא בדיוק 8 ס"מ. איך עלה בידו שיעור זה? בדרך עקיפה, על ידי שקילת מטבע הדרהם. הדברים מוסברים בפרק הקודם.
והנה דבריו מבוססים על השערה, שהדרהם שהיה מצוי בזמנו - הוא הוא הדרהם שעליו דברו הראשונים שהגדירו את המדות והשיעורים בהלכה. בירורים נרחבים (שהובאו שם) הוכיחו שיש בזה מעט חוסר דיוק, והדרהם שבזמן הראשונים היה קצת שונה מזה שהוא שקל.

והטפח המדויק העולה משקילת הדרהם הוא 7.6 ס"מ.
ובעוד שלדבריו שיעור ג' טפחים הוא 24 ס"מ, הרי שלפי המדידה המדויקת יותר עולה השיעור 22.8 ס"מ. ההבדל איננו כה גדול – אבל לעניננו הוא משמעותי מאד, הבדל 'קריטי'.

יצרני הסוכות התבססו על ג' טפחים בשיעור 24 ס"מ, ולכן כשעשו פחות מזה במעט – הרי כאן לבוד, הרי כאן דופן, הרי כאן סוכה.
אבל במדידה האמיתית, הואיל והשיעור שהם עשו הוא יותר מ-22.8 ס"מ, אין כאן לבוד, אין דופן, ואין סוכה. על כל המשתמע.

~~~~~

כה קל הוא לתקן את זאת.
יצרני הסוכה יכולים לתקן מכאן ולהבא – על ידי שיתנו את דעתם מכאן ואילך

---

38. ראה לדוגמא, את דברי הגרי"ש אלישיב שליט"א (קובץ תשובות ח"ב סי' ל') וז"ל: "כבר הודעתי דעתי שהשיעור המקובל ושכך נהגו ונוהגים הוא השיעור של ר"ח נאה ז"ל".

להקפיד על ג' טפחים קטנים יותר, שלא יהיו ח"ו מכשילים את הרבים.
ומי שבידו כבר סוכה שכזו, ומוטות הברזל הן רחוקות מדי זו מזו; וקל וחומר מי
שהסוכה שלו היא ללא ברזל, אלא עם חוטים בלבד שעל ידם נוצרות הדפנות, או
ללא חוטים, מה יעשה?

תקנתם פשוטה, זמינה וזולה.

יקנו שלשה קרשים (ואפילו דקים מאד, "דיקט"), גובהם לפחות מטר ורוחבם 70
ס"מ³⁹, ויעמידום כדפנות לסוכה, באופן שהרוח לא תניד אותם.

פשוט. זול. ויעיל מבחינה הלכתית לפי כל השיטות ללא שום פקפוק. ע"כ דברינו.
קשר גודל!!!

הערה 5 – מאמר אודות היקף הסלע

גוארדה- שוויץ

---

39. כדי שיהיו גובה י' טפחים ורוחב ז' טפחים גם לפי השיעור הגדול.

ביישוב קושייתו הגדולה של הצל"ח (אודות אי התאמת גודל הביצה)

הבאת התירוצים שנאמרו - והצעת תירוץ חדש - לקושיא הגדולה בענין המידות והשיעורים

תוכן ענינים

1. מטרת המאמר והצגת הבעיה הנידונה

2. מהלכי פתרון שהוצעו

3. פתרון (חדש) אפשרי

(פרק זה דן ביישוב השאלה מבחינה עובדתית. בשני הפרקים שאחריו נוסף בליבון הענין מהבחינה ההלכתית)

מטרת המאמר והצגת הבעיה

כבר מאות שנים מהדהדת קושייתו הגדולה של רבנו ה'נודע ביהודה' (צל"ח פסחים קטז:), אודות אי ההתאמה בסוגיית מידות ושיעורי תורה. הסתירה נגלתה בשיעור חלה ורביעית, באשר יש בידינו שני אופנים שונים למדוד את השיעורים הללו; ע"י נפח הביצים, וע"י רוחב האגודלים. שני אופנים אלו צריכים להניב תוצאה זהה, ובפועל אין הדבר כן. המציאות מראה שהמדידה באגודלים מעלה שיעור שהוא ככפליים בגודלו מהשיעור העולה ע"י מדידת ביצים!

ההשפעה ההלכתית של הסתירה מתרחבת והולכת בשאר שיעורי תורה: הכזית, האמה, ועוד, משום שהכל תלוי זה בזה. והואיל ורוב מצוות התורה תלויים הם בשיעור כלשהו בדרך זו או אחרת, נמצא שהקושיא הזו ודרכי פתרונה משמעותיים מאד בהרבה שטחים, בהלכה למעשה ממש.

כידוע, המחלוקת הגדולה במידות ושיעורי תורה – זו שנודעה בשם "שיעור חזון איש" לעומת "שיעור רבי חיים נאה", נסובה אודות פתרון השאלה האמורה. עדיין לא הוצע פתרון המניח את הדעת ומיישב את כל הבעיות, וסימני שאלה רבים נותרו בסוגיא זו. על קושיא זו כתב החתם סופר (שו"ת או"ח קכ"ז בסופו): "ומי

שדעתו רחבה מדעתנו יפתח פתח כפתחו של אולם ורופא יקרא ושכר הרבה יטול".

במאמר זה ננסה, כפי שחנני ה' בקטנות דעתי, לסכם את עיקרי הדברים שנאמרו כבר בסוגיא זו, ולתרום פתרון נוסף (שיובא בסוף הדברים).

מהלכי פתרון

על קושייתו הגדולה של הצ"ח יש באופן כללי ג' סוגי מהלכים:

(א) גר"ח נאה – הכל כשיעור הקטן.

(ב) חזו"א – הכל כשיעור הגדול.

(ג) יישוב הדברים שלא תהיה סתירה.

נסביר.

מהלכו של הגר"ח הוא שהכל הולך כשיעור הקטן. מידות נפח קטנות - מוכחות הן, כפי שמתבטא בגודל הביצים ומשקל המטבעות, ומידות האורך נגררות הן בעקבותיהן, וגם הן קטנות⁴⁰. ואף שעי"ז יש דוחקים גדולים לקבוע שהאגודל קטן [והרי פוסקים רבים מאד יש ששיעורו כגדול], אין מנוס וצריך להדחק ולומר שהאמת היא שקטן הוא. כך הוא המהלך של הגר"ח נאה.

מהלכו של מרן החזו"א הוא זהה, אך לכיוון ההפוך, שהכל הולך כשיעור הגדול. מידות האורך הן המדוייקות, כפי שמתבטא ברוחב האגודל, ומידות הנפח נגררות בעקבותיהן וגם הן גדולות. ואף שעי"ז יש דוחקים גדולים מכל מיני ראיות שהנפח קטן, אין מנוס וצריך להדחק בהם. כך הוא המהלך של החזו"א.

שני מהלכים אלו אינם בעצם מיישבים את הממצאים הסותרים, אלא נוקטים שאחד הצדדים הוא המדוייק – ומניחים (בדוחק) שיש טעות או שינוי בממצאים המורים להיפך.

אך יש גם סוג מהלך שלישי, הבא לומר ששני הצדדים צודקים, גם ממצאי האורך

---

40. יצויין, שכבר מצינו לתלמידו של הצ"ח וחבר בית דינו, ה"תשובה מאהבה" (לרבי אלעזר פלעקלס, בחי"ד שכ"ד) שהתווכח עם רבו הצ"ח בכיוון זה. ויש בזה אריכות אך אכ"מ.

(=האגודל) וגם ממצאי הנפח (=הביצה והמטבעות המצויים), ואין ביניהם סתירה.

ואליבא דהמהלך השלישי הזה, נביא את:

1. ה"גידולי טהרה" – תוספת עבור גודש.

2. ה"לבוש" – המדידה במידות עגולות.

3. פתרון חדש אפשרי – שינוי בצורת מדידת האגודל.

ה"גידולי טהרה"⁴¹ מיישב כהשיעורים הגדולים. שאמנם הביצים במציאות קטנות הן, אך הביצה **ההלכתית** גדולה. וטעמו, משום שביצה היא מידה הן בלח והן ביבש. ולכאורה הבדל יש ביניהם, כי ביבש יש גודש, והגודש מוסיף עוד חצי (50%), ובלח אין גודש. כדי להשוות את שני השיעורים, הוסיפו בלח עוד חצי כדי שיהיה שווה לביצה כפי שנמדדת עבור יבש, ולכן אף שהביצים במציאות קטנות – במידתן ההלכתית הן גדולות.

ה"עלה יונה"⁴² – רבי יונה מרצבך זצ"ל - כתב שהוא נוטה לקבל את התירוק הזה. אך קשיים יש בקבלת פתרון זה. חדא, מדוע לא הודיעונו חז"ל שכך יש למדוד? ועוד, שכתבו כל הראשונים והפוסקים (בסי' תנ"ו) למדוד שיעור חלה בביצים כפשוטם, וא"כ לדבריהם אין תוספת עבור גודש?

ועוד קשה: תירוק זה מיישב רק את גודל הביצים במציאות. אך עדיין יש ממצאים רבים נוספים שאינם מתיישרים. הרי סוף סוף קשה טובא מהמטבעות שצוין הרמב"ם המוכיחות בצורה ברורה על שיעור נפח קטן, וכן קושיית ה'ביאור הלכה' משיעור מלא לוגמיו שהוא יותר מרביעית, ואינו עולה יפה אליבא דהשיעור הגדול, ועוד.

פתרון נוסף הוצע בספר "מדות ומשקלות של תורה" (פרק פ"ט) עפ"י דברי הלבוש, הכותב בהלכות חלה (ריש סי' שכ"ד) "וצריך עיון באלו המידות אם רוצה לומר מעוגלות או מרובעות". לפיכך... "טוב יותר לשער המדה כאשר נתבאר בלבוש החור סי' תנ"ו", אשר שם נתבאר לשער בביצים⁴³. והרי נוכל לפי זה לומר שאמנם

41. בתשובה א' שבסוף ספרו. הובא גם במידות ומשקלות של תורה עמ' רס"ג. [ואגב: הובא שם גם תירוק נוסף של החת"ס, אך הוא מבוסס על הגהות מפליגות בדברי הראשונים, וכן על פלפול גדול שגדולי תלמידיו כתבו שלא הבינו אותו, ולכן רק ציינתי את דבריו ז"ל כאן].

42. עמוד קל"ג, וקל"ה.

43. וממילא יהיה מוכרח שהמידות עגולות, כדי שיתאים למידת הביצים.

האגודלים גדולים הם, וכך כל שיעורי האורך. ואילו מידות הנפח קטנות, כי המידות אינן עבור כלי מרובע אלא כלי עגול, שהוא קטן יותר. אך גם דרך זו – קשיים רבים יש בה. איך לא נרמזה צורת מדידה שכזו בש"ס ובראשונים? וכשהרמב"ם (ביכורים פרק ו') מתאר את הכלי שהוא מדד עבור שיעור חלה שהוא "מדה שיש בה שבע אצבעות פחות שני תשיעי אצבע על ז' אצבעות פחות שני תשיעי אצבע ברום שבע אצבעות פחות שני תשיעי אצבע - היא מדת העומר", האמנם מדובר בכלי עגול - ולא השמיענו זאת? ולשון השו"ע בהל' מקוה (יו"ד ר"ס ר"א): "ושיעורה אמה על אמה על רום שלש אמות במרובע", הרי שהשיעור הוא במרובע, ומשם גם נלמד הוא שיעור הרביעית (בפסחים קט). [ועוד, שראיות חזקות יש גם לכך שמידת האגודל והטפח והאמה עליה כווננו חז"ל קטנה היתה⁴⁴, וראיות אלו יישארו קשות?]

פתרון (חדש) אפשרי

אחר כל זה, אגיש בהיסוס מהלך נוסף, המיישב את רובי הבעיות בסוגיא זו. נקדים, שעלינו ללבן שתי פנים שונות בסוגיא זו: הפן העובדתי-מציאותי, והפן ההלכתי. ואע"פ ששיגרת המחשבה היא שאם יתברר צד אחד כצודק יותר מבחינה עובדתית, ושכך היה בזמן חז"ל והראשונים – כך יהיה גם הלכה מעשה, ברם אין הדבר כה פשוט כלל. וכפי שיבואר. הסתירה היא בודאי עובדתית: בזמן חז"ל היו שני השיעורים שווים, ואצלנו אין הם משתווים. צריך ישוב לעובדה ומציאות זו, לברר מה היה בזמן חז"ל, ולאיזה שיעור הם כיוונו. יישוב עובדה זו, היא ענין אחד. אך מלבד זאת, יש גם ענין לברר את הגישה ההלכתית; וכפי שנראה, אין השניים הללו בהכרח תלויים זה בזה. נתחיל, איפוא, בבירור המציאות העובדתית.

והנה דנו בדבר זה גדולי עולם, ומה לי להכניס ראשי בין ההרים. ואעפ"כ, הואיל ותוכן המאמר הוא בירור נושא זה – נזקק אני לכך [בהדגשה כפולה ומכופלת שאיני כותב אלא את בירור הענין כפי שעלה בידי, לא להלכה ולא למעשה]. למרות שגדולי עולם נחלקו בזה, נראה לאור ההוכחות החזקות שבידינו (ואשר

44. וכפי שיובא בהמשך להוכיח מהיקף מטבע הסלע. וכתבנו אודות כך מאמר במק"א.

התגלו רק בזמן האחרון, ולא היו בידי הפוסקים בדור הקודם לשלנו), שאין מנוס מלומר שהשיעורים הקטנים - הם שהיו בידי חז"ל.

כך מוכח מהסלעים הנירוניים שמצויים בידנו לאלפים, אשר היקפן ידוע (מהגמרא) שהוא טפח⁴⁵; כך מוכח משיעור הרביעית שהרמב"ם מסר לנו וכתב את מידתו במטבעות, והרי מטבעות אלו (אשר נחלקו בהם גדולי הדור הקודם עפ"י השערות וללא ידיעה ברורה) ידועות הן לנו ללא ספק [והרמב"ם קיבל את שיעורו מהגאונים, והם ללא ספק קיבלוהו מחז"ל]. וכבר הארכנו בזה לעיל בבירור שיעור הרביעית.

וזאת בנוסף לכך שממצאים רבים נוספים מתיישבים הם היטב דוקא לפי השיעור הקטן:

כי אם ננקוט כשיעור הקטן, יקשה עלינו ממדת האגודל. זהו ממצא אחד⁴⁶. ואילו אם ננקוט כשיעור הגדול, נצטרך לומר שאירעו שינויים מפליגים בכל הבריאה: הביצים נתקטנו (למחצה!), וכן משקל גרעיני השעורה נתקטן (למחצה!) ואע"פ שלא נשתנו הממדים של גרעין השעורה, נתקטן המשקל – למחצה!⁴⁷, וכן שיעור מלא לוגמיו נשאר מוקשה מאד (והביאור הלכה הניחו כקושיא ללא מענה על השיעור הגדול), וכן שיעור פדיון הבן המקובל בכל תפוצות ישראל דורות רבים (ויישוב הדבר כרוך בהחלטה שהשיעור הוא טעות – וכך סבר החזו"א⁴⁸ מתחילה, ואח"כ חזר בו מחמת סברא שהשיעור מתלא תליא במשקל גרעיני השעורה שבדור – שהקה"י מגדיר זאת כ"חידוש עצום"⁴⁹). וכן נצטרך להניח שמסורת חכמי הספרדים מדור דור מבוססת על טעות שנעלמה מהם באחד הדורות ולא נודע אימתי.

ובודאי יש נטייה להניח שמדת האגודל שלנו היא שאינה מדוייקת. ועל כרחך כאן הוא שיש לחפש את השינוי; לא מסתבר לשנות את כל הממצאים

45. מידות ומשקלות של תורה פרק קמ"ה. מידות ושיעורי תורה עמוד קס"ו.

46. ואף ממצא זה עצמו – יש מקום לדון בו, כפי שיבואר.

47. חזו"א א"ח לט ח.

48. אגרות חזו"א א' קצ"ד.

49. שיעורין של תורה ג, ט.

דלעיל בעקבות קושיא מגודל האגודל. ולכן עלינו להסיק שמדת האצבע שלהם קטנה היתה, ואין מנוס מזה.

ולעצם הקושיא, הרי אגודלים שלנו רחבים הם? נימא, שתי אפשרויות יש. או שהיו אגודליהם צרים יותר; או ששיטת המדידה שלהם שונה היתה. ולשתי האפשרויות הללו יש בסיס איתן.

לענין גודל האנשים: הנה הצ"ח (בהציגו את הקושיא, וחיפש פתרונות אפשריים) העלה אפשרות זו שאולי אגודלים של פעם היו צרים יותר. אך הוא דחה את זאת "כי ידוע שהדורות הולכים ומתמעטים", עכ"ד⁵⁰; וזהו כל המקור שעליו הוא התבסס.

והנה לולא דברי קדשו, הרי אדרבה ידוע הוא שהדורות הולכים וגדלים (בעקבות תזונה משופרת ושאר שינויים כיו"ב). והאריך בזה בספר "לב ים" (עמ' ס"א), וכך הוא כותב:

"אפשר לראות במציאות שהיו האנשים בדורות הראשונים יותר קטנים, אמנם קשה לברר באיזה זמן בדיוק ובאיזה מקום בדיוק, אבל רואים שהיו אנשים בזמנים ההם שהיו כולם נמוכים, וא"כ זה נותן מקום לומר שכן היו כל הדורות הקודמים. והנה הרבה דברים רואים מהם ענין זה, כגון שריונות הלוחמים שמזמן הראשונים קטנים כאילו היו עשויים לילדים, מיטות ישנות עם קינוף ואין אדם שבזמנינו יכול לישון בהם, רק ילדים. כיורות לרחיצת ידיים מאותם זמנים ואדם בזמנינו שרוצה לרחוץ בהם צריך לכוף קומתו הרבה. וכן עצמות ישנות וכד' דברים שניתן להוכיח מהם.

אך ראוי להוכיח מענין אחד בפני עצמו והוא גובה הפתחים והדלתות העומדים עדיין מזמן הראשונים אשר גובהם בין 160 ס"מ ו-170 ס"מ. והרוצה לראות דבר זה בחוש יוכל לראותו בכפר אחד אשר בהרי שוויץ הנקרא גוארדה, ובכפר זה קבעו חוק שאסור לשנות שם הבתים מכפי שהיו כדי שישאר זכרון לזמנים הקדומים. והנה הנכנס לכפר זה משתומם מנמיכות פתחי הבתים כאילו נבנה הכל לננסים, וגם הפתחים שבין חדר לחדר נמוכים מאד... הטעם מפני נמיכות האנשים

---

50. יצוין: כשדברי הצ"ח הובאו ב"ביאור הלכה" (בסי' רע"א ד"ה של) הוא כותב: "... עיין שם (בצל"ח) שהאריך להוכיח דשעורי האצבעות לא נשתנו להתקטן בזמננו מכפי מה שהעתיק הרמב"ם וע"כ דרך הביצים נתקטנו". וצ"ע מדוע כתב "שהאריך להוכיח", והרי לא נכתב שם אלא שידוע שהדורות הולכים ומתמעטים.

בזמנים ההם, כמו שאומרים יודעי הדבר שבשם... שכן היתה קומת האנשים, כי נמצאים גם כן חדרים שכל התקרה נמוכה באופן שאי אפשר לאדם בזמנינו לזקוף קומתו בהם... "עכ"ד.

<><>

אפשרות שניה יש להציע, מדוע מידת אגודל שלנו רחבה יותר מאשר בזמן חז"ל. והיינו, שאולי המדידה נעשית בצורה שונה; ובסיס גדול יש לזה בפוסקים.

דהנה ספק גדול הוא בפוסקים כיצד בכלל צריך למדוד. שאמנם האגודל כשמודדים אותו במקום הרחב הוא כשיעור הגדול, אך אפשר גם למדוד אותו במקום הקצר שבו – בראשו⁵¹. ונסביר את הענין.

יש ספק בפוסקים מהי צורת המדידה הנכונה של האגודל. התוס' (מנחות מא:) מסתפקים אם המדידה היא במקום הרחב או בראשו. וז"ל⁵²:

"במסכת זבחים בפ' קדשי קדשים (דף סג.) קתני דכבש של מזבח היה שלש אמות ומחצה ושליש אצבע בזכרותו. ואית דמפרשי התם דקשר האצבע קורא הזכרות. ואית דגרסי בזכרותו היינו ראשו. והכא דלא מפרשי מידי צ"ע":

על כך כותב מהר"ם מרוטנברג⁵³ שמסתבר שהמדידה היא במקום הרחב, שלא באו חכמים לסתום אלא לפרש, ומדידה בראשו הוי מקום שאינו ברור "ואי אפשר לעמוד עליו מהיכן הוא מודד"⁵⁴.

---

51. יצוין: לפני כעשרים שנה הציע פרופ' יהודה גרינפעלד למדוד את האגודל – לא ברחבו אלא בעביו. מרן הקה"י התנגד לכך בתוקף במאמר שכתב ב'מוריה', וגם עוד מאמרים נכתבו שם כנגד שיטה זו, להראות שאינה מקובלת על דעת הפוסקים. ההצעה שכאן אינה הולכת בדרכו של הפרופ' גרינפעלד, אלא מציעה למדוד בראשו של האגודל – דרך שהוזכרה בפוסקים, כמובא בהמשך.

52. עפ"י הגהות הצ"ק.

53. בשו"ת דפוס פראג סי' רל"ט. והובא בקיצור בהגהות מיימוניות בתשובות שבסוף הספר (תשובה י"ד).

54. בדבריו שם נראה שעיקר ההוכחה שלו היא מסברא, אלא שמביא עוד ראיה מכך שחכמים פירשו לגבי מדידת כבש המזבח "בזכרותו" (היינו בחידודו) של האגודל, ומשמע שבשאר מקומות לא מודדים שם. וזהו אותו מקור שעל פיו התוס' הסתפקו היאך למדוד את האגודל, ומשם גופא הכריע המהר"ם כנ"ל.

והנה סוגיין דעלמא היא כמהר"ם⁵⁵, אך אין זה מוכרע:

הרי הב"י בסי' י"א מביא את שיטת המהר"ם להלכה, ושם חזר והוסיף בבדק הבית את דברי התוס' שהסתפקו. וכן הוא במג"א שם (סק"ה⁵⁶). והראש אפרים⁵⁷ מביא את הדברים כספק ממש, ומכריע בגלל זה בדרבנן לנקוט שיעור קטן ובדאו' להחמיר כשיעור גדול – "ספק" ממש, כפשוטו. ובעקבותיו נפסק כן אף ב"שערי תשובה" סי' תפ"ו. [ואף המהר"ם שכתב כשיעור הגדול – לא הוה ברירא ליה בודאי, (והיה יתכן בעיניו שלעולם המדידה בראש האגודל היא הדרך הנכונה) אלא מסברא קאמר כיון שלא מצינו בזה הנחיה מחז"ל ולא באו לסתום אלא לפרש וכנ"ל].

וא"כ נוכל ליישב את הענין כולו אם ננקוט את הצד הזה לנכון.

וכך נסביר:

חז"ל, והרמב"ם ושאר הראשונים ששיעורי הנפח שלהם קטנים הם, מדדו בראשו של אגודל⁵⁸, ולכן שיעור שלהם קטן הוא.

וזהו דלא כההנחה שהניח המהר"ם למדוד במקום הרחב, והיתה זו אצלו השערה וסברא – לא קבלה ולא ידיעה ודאית⁵⁹.

וכן מה שאחרונים רבים מדדו שיעור גדול, היה זה משום שסמכו על מה שנפסקה

55. המרדכי מביאו (בהלכות קטנות הל' ציצית סי' תתקמ"ח), והרמ"א בדרכי משה חו"מ סי' קנ"ד בשם הגמ"י.

56. אך הט"ז כותב דהלכה כמהר"ם, וכ"כ בפרמ"ג.

57. מרן החזו"א מביא את הראש אפרים כאחד מהפוסקים אשר הלכו בדרכו של הצ"ח ופסקו כמוהו. אמנם המעיין בדבריו בפנים יראה שהוא ממש נשאר בספק גמור וכתב כן רק להחמיר

בדאו', אבל בדרבנן אדרבה כתב כמו השיעור הקטן. והובא בשע"ת סי' תפ"ו.

58. בתשובות הרמב"ם כתוב למדוד את הגודל "מאמצע". אלא שזהו תרגום, כי התשובות הללו נכתבו במקורן בערבית, וכבר העירו לא לסמוך על דיוק התרגום. וכאן יש דוגמא לזה, כי מצויים לנו התשובות בלשונם המקורית בערבית, ואכן המדייקים בדברים דקדקו שהתרגום הנכון יותר הוא שצריך למדוד באגודל "בינוני", ולא "מאמצע". ראה בשו"ת פאר הדור סי' ס"ו בהערות הרב דוד יוסף שליט"א, ובספר מידות ושיעורי תורה פרק ה'.

59. והמהר"ם עצמו שמדד ברחבו – מדוע עשה כן, הלא יכול היה לראות שאין צורה זו מסתדרת עם הביצים, וא"כ מוכח למדוד בראשו של אגודל? אך י"ל שלא נתברר זאת אצלו, והוא חשש שלעולם היה שינוי בביצים ואי אפשר להביא מהם ראייה. א"נ שמא סבר שיש למדוד את האגודל ללא הבאת ראיות מן הצד כיצד למדוד אותם, ולכן הוא העדיף את מידת האגודל (הרחב) למדוד בו.

הלכה כמהר"ם, אך לא זו היתה צורת המדידה של הרמב"ם ודעימיה, וכן"ל. נמצא שאין סתירה בין מדידת האחרונים ז"ל לבין מידות הנפח הקטנות.

<><><>

אפשרות שלישית, הציע מרן ה"קהילות יעקב" ז"ל (שיעורין של תורה סי' ג' אות י"א) ביישוב שאלה זו. והיינו, שיש למדוד את האגודלים כשהם דחוקים זה לזה.

וז"ל [בקיצור ובדילוגים רבים]:

"ואכתוב גם דעתי העניה מה שיש לבאר בשיטת הרמב"ם ז"ל בענין האגודל, גם אם לא נרצה לקבל שנשתנה הדרה"ם⁶⁰, בהקדם הא דמבואר ריש מסכת עירובין דאיתא אמה שוחקת ואמה עצבה, ואזלינן לחומרא בזה ובזה, וההפרש שבין שוחקת ועוצבת כתב הרב המגיד ז"ל ספי"ז משבת בשם הרשב"א ז"ל שהשוחק עודף א' ממ"ח [אמה היא כ"ד אגודלים, ומוסיפים עליה חצי אצבע]. אמנם מדברי הרמב"ם ז"ל בפירוש המשניות ריש עירובין בענין עצבות ושוחקות משמע דיש הפרש גדול מזה לזה.

ואני ניסיתי באגודלים שהם 24 מילימטר וכשהיו דחוקים זה לזה היה כל אגודל לכמו 2 סנטימטר בערך [שבארבע מהן יצא טפח של 8 סנטימטר בקירוב] ואם כן היתרון שוחק על העודף הוא כשתות.

ולפי זה יתיישב הכל בעזרת ה' ית', ...ולמדנו מזה דהני ג' אמות דגובה האדם הם אמות עצבות ...ומעתה גם ג' אמות דמקוה שהוא משום דבעינן מים שכל גופו עולה בהם היינו נמי מצומצמות שהרי זהו כל גופו וכ"כ בחידושי מהרי"ץ ז"ל דהג' אמות דמקוה הם מצומצמות (הובא בשיעורי מקוה צד קל"ח) וכל שכן להסוברים דהג' אמות של האדם הם מלבד הראש ודאי שהם מצומצמות מאד ...ועכ"פ מגמ' דעירובין דף מ"ח מוכח דהג' אמות דאדם הם מצומצמות וכמו שנתבאר.

ובזה נתבארו שלשה מהלכים אשר לפיהם הכל א"ש מצד המציאות, ללא סתירות.

כל זאת – לענין יישוב המציאות עליה עורר והקשה הצ"ח.

מעתה ניגש לפן השני והוא הפן ההלכתי – וכאן יתכן כיוון שונה לגמרי. ועל כך, במאמר הבא.

60. כלומר, אם נניח שהשיעור הקטן [שעליו מורה הדרה"ם כפשוטו] הוא הצודק.

ההיבט ההלכתי של היישוב לקושיית הצ"ח (נכתב כהמשך למאמר הקודם, הדן ביישוב הסתירה במציאות שעליה עורר הצ"ח)

אם מסיקים אנו מצד המציאות כהצד הקטן בצורה מוחלטת (וכנ"ל במאמר הקודם), מדוע יהיה צד לנקוט להלכה באופן אחר? הסכת ושמע.

דבאמת יש לעיין בשיעורים התלויים באגודלים⁶¹, כיצד יש למדוד אותם. האם באגודלים שהיו בזמן חז"ל; או שמא עיקר הקובע הוא כפי האגודלים שלנו, ואין מוטל עלינו לברר מה היה גודלן ושיעורן בימי קדם, אלא עלינו למדוד בעצמנו, והשיעור שנמצא בזמנינו – זהו שיעורו⁶².

והנה לפני כארבע מאות שנה מדדו את כמות המים במקוה, עפ"י שיעורי הדרהם של הרמב"ם, ושוב מדדו עפ"י אגודלים. המדידה בדרהם העלתה שצריך כ- 168 רויטל שאמי"ש מים, ועפ"י אגודלים – 300 רויטל שאמי"ש. על סתירה זו שאלו את מרן הב"י, בשו"ת אבקת רוכל (נב-נג).

וכך השיב: "ומכל מקום אין לנו לסמוך על המשקל במקום שיהיה סותר למדה כי המדה היא העיקר ויתד תקועה", עכ"ל.

והנה יש לתמוה על תשובתו: אם המידה תלויה היא במה שהיה בזמן חז"ל, א"כ מכיון שהיתה סתירה – ממילא אינו ברור לסמוך על האגודל שלהם, כי אולי בזה הוא שהיה השינוי. ואיך א"כ פסק להם הב"י למדוד עפ"י האגודל?

מוכח, שההלכה היא למדוד לפי אגודל⁶³ שבזמנך, ותו לא. לא המידה שהיתה בידי

---

61. בפרק הבא נדון אלו הן השיעורים התלויים באגודל, ונביא לחלק בין מקוה לבין רביעית וחלה.

62. וזאת על דרך שכתב מרן החזו"א (או"ח ל"ט ו) "דכל מקום משער בפירות מקומו וכל דור בזמנו דאם צריך ביצה שבימי משה ופירות של מתן תורה אכתי נפל שיעורא בבירא", עכ"ל.

63. ולא אכחד שעדיין לא נתיישב אצלי מדוע מידת האגודל היא הקובעת למידות האורך (וכן מצינו בהרבה פוסקים שכתבו כן). יותר היה נראה לכאורה למדוד את האמה הטבעית, שהיא

חז"ל היא הקובעת, אלא המידה העולה בכל דור לפי המקום והזמן⁶⁴. וזהו שיעור המקוה שיש לנקוט⁶⁵.

וא"כ עולה, שאף אילו אמת הוא הדבר שהאגודלים בזמן חז"ל היו קטנים, מ"מ לגבי השיעורים שיש לנו לנהוג בהם - יתכן שיהיו גדולים.

מאידך, מפשטות דברי הרמב"ם נראה ששיעור האגודל אינו משתנה, אלא נשאר יציב מדור לדור. שהרי הוא מוסר את שיעור האגודל במדויק: וז"ל (הלכות ס"ט ט' ט'): "רוחב הגודל האמור בכל השיעורין האלו ובשאר שיעורי תורה כולה הוא אצבע הבינוני וכבר דקדקנו בשיעורו ומצאנוהו רחב שבע שיעורות בינוניות זו בצד זו בדוחק והן כאורך שתי שיעורות בריוח וכל טפח האמור בכל מקום הוא ארבע אצבעות מזו וכל אמה ששה טפחים". וכבר דנו מהו אורך ורוחב השעורים עליהם ציין הרמב"ם ואכ"מ, עכ"פ נראה מדבריו שהשיעורים הללו נשארים יציבים, ולא אמר⁶⁶ שכל דור וכל ארץ ימדדו באגודל שלהם. וכן נראה בעוד פוסקים⁶⁷.

מן המרפק עד האצבע האמצעית, וזאת הם לא עשו. וצ"ע אצלי.
64. וראה כדברים הללו בשו"ת חת"ס (או"ח קכ"ז) וז"ל: "ובתשובה אחרת כתבתי שלפע"ד גם כי ידעו מעולם שהדורות משתנים והולכים מ"מ כן הדין שישערו בכל דור ודור לפי אגודלו של אותם ב"א ומסתמא עפ"י זאת השינוי ישתנו כל הדברים הבינונים שבאותו דור ותהיה האמה בכל דור לפי אנשי אותו דור ושיעורי האיסורים והמצוות לפי אותם המידות".
65. וכך מצדד הקה"י, שהעלה מכמה פוסקים ששיעור הרביעיית שלהם היה קטן ושיעורי האורך שלהם ארוכים, (שש"ת סי' י' אות ג') וז"ל:

"והנה הדבר ברור ומבורר שהפוסקים ז"ל לא חששו להתאים מדת הביצה והרביעיית למדת האגודלין והאמה, שהרי הרמב"ם... והתשב"ץ... והמהרי"ו... הרי דכל הפוסקים ז"ל לא חששו כלל לקבוע מדת האמה ע"פ אגודל שיתאים מדידתו להשיעור חלה היוצא עפ"י מדידת הביצים וחלילה לומר שכל שיעוריהם היה בטעות ח"ו. וע"כ דכן הוא עצם מהות השיעור לשער כדעתו של רואה". הרי שלדרך זו, יתכן שבאמת כשיש סתירה - עלינו לנקוט בשיעורי נפח כשיעור הקטן, ובשיעורי אורך כשיעור הגדול. והנה זה נכתב רק בדרך של חידוש ויישוב לדעת של פוסקים, [ויש לעיין עד כמה הדברים מוכרחים בדעת כל אחד מהפוסקים שהוא ז"ל הביא], ולא כתב דבריו להלכה. אך גם להלכה ממש יש יסוד לדברים - מה"אבקת רוכל" הנזכר.

66. ובדוחק יתכן לדחות (שהרמב"ם הניח שלא יהיו שינויים, ולכן לא טרח לפרש את ההלכה במקרה שכזה), וצ"ע.

67. כפי שהעלנו ברמב"ם לצדד שאין הקביעות לפי האגודל שבדור - נראה גם בשו"ת תשב"ץ ח"ג סי' ל"ג. כשהביא את הסתירה בין הביצים והאגודלים, כתב שבמקוה צריך להחמיר בשל תורה, אך לא דן לומר שיהיו האגודלים קובעים יותר מהביצים. ועוד יש לציין את מרן הצ"ח גופא, שהוא שחידש את שיטת השיעורים הגדולים; מדבריו נראה שאילו היה יודע שהאגודלים

וא"כ יש פנים לכאן ולכאן, אם מידת האגודל יציבה או תלויה בכל דור. ויש לעיין בזה הרבה, כי ההלכה משתנה עפ"י זה שינוי גדול מאד ותלויה בסברא שהיא דקת העיין וההבנה, ועכ"פ בסיס ומקור יש לנקיטת שיעור גדול כפי שמדדוהו אחרונים. אך נחוץ להדגיש שנוכל לנקוט כך רק אם ימלאו שני תנאים:

[א] שאכן האגודל שבימך – גדול הוא.

[ב] שהשיעור הנידון אכן תלוי ב'אגודל שבימך'.

התנאי הראשון – כנראה יהיה תלוי בכל ארץ ומקום לפי המידות שנתבררו שם, והם הם יהיו הקובעים. ואם במקום אחד התבררה מידה קטנה, ומקום שני ביר ומדד מידה גדולה, כערכך יקום⁶⁸. וכל זה יהיה קובע להלכה רק בקיום התנאי השני ג"כ, דהיינו: שמדובר בשיעור כזה התלוי באגודל שבימך; לא כל שיעור בהא תליא.

לענין כל הלכה וכל דין בנפרד צריך לברר, האם שיעורו נמסר במידת האגודל או בשיעור הנפח.

ונראה לענ"ד שבנקודה זו יש חילוק בין שיעור המקוה לבין שיעור הרביעית; שיעור מקוה תליא באגודל, אך שיעור הרביעית לא בזה תליא. ויבואר עוד בפרק הבא.

ואם כנים הדברים, נסיק ונאמר. שבאמת בידי חז"ל היו המידות (בנפח ובאורך) הקטנות, וכן מסורת ביד הרמב"ם. וגם להלכה נקבע עפ"י מידת רביעית קטנה, ומידת חלה קטנה⁶⁹.

ולענין מידות האורך (ושיעור מקוה), בזה יש שני צדדים. יש מקומות שנהגו כשיעור הקטן (וכדמוכח ברמב"ם) וכן יש להם לנהוג.

של חז"ל קטנים היו, לא היה אומר את שיטתו, ולא חשב לומר שהקביעות היא לפי האגודל שבדור.

68. ולדוגמא: באגרות משה כתב שמדד את האגודל, ויצא לו 2.25 ס"מ, וזהו כממוצע בין ר' חיים נאה (2 ס"מ) לבין חזו"א (2.4 ס"מ). האמנם השיעור של האמה שונה באמריקה מאשר בישראל? ומה הדין במדינה שלישית? (ממש – כפשוטו – נתת דבריך "לשיעורין"...).
69. ראה בפרק הבא, אודות מידת הרביעית והחלה.

קכו _____ **השיעורים בזמנינו**

ויש מקומות שנהגו באגודל רחב (וכמהר"ם), וכן יש להם לנהוג (כפי שנראה מהאבקה רוכל).

ומה נפלא הדבר שהדברים תואמים למנהג, והרי כך אמנם מנהג עם ישראל, שבכל מקום נהגו מידת רביעית קטנה עד זמן הצל"ח, וגם אחר כך נהגו רוב עם ישראל בכל מקומות פזוריהם כשיעור הקטן בזה.

ואילו בשיעור האגודל אכן נהגו מנהגים שונים, יש מגדילים ויש מקטינים, ולהמבואר – אכן כדין נהגו בכל מקום, שכך היא המידה וכך יש לשער.

מהו מהות השיעור?

ההבדל בין שיעור מקוה לבין שיעור רביעית וחלה

תשובה לחכם אחד - בענין "דעתו של רואה" בשיעור הרביעית

לכבוד הרב --- שליט"א

אחדשה"ט,

הנה בא כבוד הרב להכריע כמו השיעור הגדול ברביעית, למרות ההוכחות שבידינו [ממשקל הדינר והדרהם וגרעיני השעורה וכו'] שהשיעור רביעית שהיה בידי הרמב"ם והראשונים היה קטן. וטעמו ונימוקו עמו, שהרי מרן הב"י בשו"ת שלו אבקת רוכל סי' נ"ג דן בסתירה שאירעה במדידת שיעור מקוה בין מדידתה באצבעות לבין מדידתה עפ"י מטבעות שציין הרמב"ם, ומסיק בסוף התשובה: "ומכל מקום אין לנו לסמוך על המשקל במקום שיהיה סותר למדה כי המדה היא העיקר ויתד תקועה", עכ"ל. וא"כ נלמד גם לעניננו - לשיעור הרביעית, שיש בענינה אותה סתירה ממש, בין משקל לבין אצבעות: הואיל ומצאנו שהאגודל רחב, ממילא אין להתחשב במשקל המטבעות, ושיעור הרביעית הוא גדול ללא שאר חשבונות, זה תוכן דבריו.

ולענ"ד ממקום שבאת, משם גופא יש לקבוע את שיעור הרביעית שלא עפ"י אצבעות. דחילוק יש בין שיעור מקוה לשיעור רביעית.

טעם החילוק בין שיעור מקוה לשיעור רביעית

מה ביאורו של האבקת רוכל, שכתב "אין לנו לסמוך על המשקל במקום שיהיה סותר למדה כי המדה היא העיקר ויתד תקועה"? מנין לו איזו מדידה עדיפה היא? ברור שהביאור הוא כדרך שכתב המבי"ט בתשובה⁷⁰, שעצם השיעור של מקוה

---

70. בח"א סי' קמ"ג. מובאת בגליון השו"ע [החדשים] יו"ד ריש סי' ר"א. והיא דנה באותה שאלה

תלוי הוא במידה. מקוה צריך להיות מים שכל גופו של אדם עולה בהם, אמה על אמה ברום ג' אמות. נכון ששיעורו רבנן במ' סאה, אך הקובע איננו מ' סאה אלא השיעור באורך ורוחב. וז"ל המבי"ט:

"נראה כי בדבר שיש קפידא במדידה, כמו במ' סאה שאמרו שהם אמה על אמה ברום ג' אמות כדי שיהיה כל גופו עולה בהן, לא נסמוך אלא על המדידה. וכמו שהביא הרי"ף ז"ל פרק ערבי פסחים שיערו הכל במדידה. והכי משמע דדרשי מקרא, מים שכל גופו עולה בהן וכמה הן אמה על אמה וכו' והדר אמרינן ושיערו חכמים מי מקוה מ' סאה, דקפדינן אמידת אמה על אמה וכו' כדי שיהא כל גופו עולה בהן, אלא ששיערו חכמים כי במ' סאה יתמלא שיעור זה ואם יתמלא יותר או בפחות לפי המשקל, לא קפדינן אלא במדידה.

והרב ז"ל [רמב"ם] פרק ד' מהלכות מקואות כתב דין תורה וכו' שיהיה בהן כדי להעלות בהן טבילה לכל גוף האדם בבת אחת ושיערו חכמים אמה על אמה וכו'. ואחר כך כתב ושיעור זה מ' סאה. משמע דטפי קפדינן אשיעור מדידה דאמה על אמה מן המ' סאה דמשקל", עכ"ל המבי"ט.

נסכם את דבריו בלשון זו: אמה על אמה ברום ג' הרי זה עצם השיעור. ואילו מ' סאה זהו רק בגדר סימן לדבר. ובסתירה במידות, מעדיפים אנו תמיד את מדידת עצם הדבר על פני מדידת הסימן לדבר. כל זמן שה'סימן לדבר' נותן תוצאה מדויקת, יכול אני לקבוע על פיו. אך אם יש הבדל ביניהם, עצם השיעור – הוא הקובע.

נמשיך הלאה את הקו ונאמר: על זה גופא אני סומך לומר דשיעור רביעית שאני. אין דברי ה'אבקת רוכל' נאמרים אלא במקוה בלבד, ולא ברביעית.

שכך היא סוגיית הגמרא בפסחים (קט.):

אמר רב חסדא רביעית של תורה אצבעים על אצבעים ברום אצבעים וחצי אצבע וחומש אצבע, כדנניא "ורחץ במים את כל בשרו - מים שכל גופו עולה בהן וכמה הן אמה על אמה ברום שלש אמות". ושיערו חכמים שיעור מי מקוה ארבעים סאה, ע"כ הגמ'.

נפרש לעצמנו את דבריו של רב חסדא במילים פשוטות, דבר דבור על אופניו. הברייתא לומדת משיעורי אורך לשיעורי נפח. ועל כך בונה רב חסדא שאפשר גם ללמוד לאורך גיסא, שיעורי אורך משיעורי נפח.

היינו, שהברייתא מגדירה ששיעור אמה על אמה וכו' (-שיעור אורך) עולה מ' סאה (-שיעור נפח). ואמר רב חסדא שממילא אפשר ללמוד מן היחס האמור גם לכיוון ההפוך, כיצד להגדיר שיעור רביעית (-שיעור נפח) בשימוש במידות אורך. הרי להדיא, שהרביעית היא בעיקרה שיעור נפח.

ויתר על כן – לולי דברי הברייתא, לא היה יודע רב חסדא כלל כיצד להגדיר את הרביעית בשיעורי אורך. וא"כ, קודם שידע רב חסדא את דברי הברייתא, לא היתה בידו הגדרה של 'רביעית' כלל במידות אורך.

וא"כ, כיצד הוא כן הגדיר אז את הרביעית? או, כיצד הגדירה רבותיו? הלא בודאי היתה בידם הגדרה כלשהי לשיעור זה? מוכרח וברור, שהוגדר שיעור הרביעית בנפח של גודל מסויים⁷¹ (או אולי כנפח ביצה ומחצה). וא"כ זהו עיקרו של השיעור; וכמו שבמקוה הוי הגדרתו העיקרית בשיעורי אורך, כך ברביעית הוי הגדרתו העיקרית לא בשיעורי אורך.

וכיון שלמדנו מדברי המבי"ט שההגדרה העיקרית היא הקובעת את ההלכה, א"כ כמו שבמקוה הקביעה (כשיש סתירה) היא בשיעורי האורך, כך ברביעית הקביעה (כשיש סתירה) היא לא בשיעורי האורך. ופשוט.

וא"כ היא הנותנת וממקום שבאת. כמו שסובר האבקת רוכל שלענין מקוה יש להעדיף את האצבעות, כך – ומהאי טעמא גופא – יש לנו להעדיף לענין הרביעית את הנפח הקבוע [או את הביצים] על פני מדידת האצבעות. מאותה סיבה שהאצבעות עדיפות בענין המקוה, מאותה סיבה גופא הן אינן עדיפות בענין הרביעית – כי צריך להעדיף את עיקר השיעור⁷².

71. כך וכך 'ליטרים', כביכול.

72. פן יאמר האומר (ושמעתי מי שטען כן), דהואיל ובסוגיא נזכר יחס לאגודלים, הרי בזה קבעו חז"ל שהאגודלים קובעים את השיעור, ותו לא! אף אני אשיב לעומתו, שיאמר כן גם ביחס למקוה, שיהא שיעורו מ' סאה ותו לא!

ראיות בראשונים שסברו כחילוק זה

מוכח ברי"ף בסוגיא דפסחים כהחילוק שנתבאר לעיל. כשמביא הרי"ף את רב חסדא הוא כותב: "פי', רביעית של תורה ביצה ומחצה וכו' ", ואח"כ עושה את החשבון באריכות כיצד מגיעים למדידה עפ"י אצבעות. וא"כ, כמו שדייק המבי"ט ברמב"ם לענין מקוה להגדיר מהו העיקר (שהמידות הן עיקר, ולא הנפח), כן – ויתר על כן – מדויק ברי"ף לענין הרביעית, שהעיקר אינו המידות.

גם הרמב"ם (עירובין א, יב) מביא את שיעור הרביעית ביחס למשקל הדינרים, ואינו מזכיר כלל את מידת האצבעות. וכיצד מחסר הוא מדבריו את מידת האצבעות אם זהו עיקרו של השיעור? ואם אמנם בכל דור הולכים עם האגודלים המצויים באותו דור, מדוע השמיט זאת הרמב"ם, ולא חשש שמא יבוא דור ובו ימדדו את האגודל באופן שונה, ויהיה השיעור שלהם אחר? אלא ודאי אין שיעור הרביעית תלוי כלל ב'אגודל המצוי בדור'. וכן הביא הקהילות יעקב (בשיעורין של תורה סי' י' אות ג') כמה פוסקים שכתבו שיעור רביעית קטן אע"פ שנראה מדבריהם שיעור אגודל גדול, וז"ל:

"והנה הדבר ברור ומבורר שהפוסקים ז"ל לא חששו להתאים מדת הביצה והרביעית למדת האגודלין והאמה, שהרי הרמב"ם... והתשב"ץ... והמהרי"ו... הרי דכל הפוסקים ז"ל לא חששו כלל לקבוע מדת האמה ע"פ אגודל שיתאים מדידתו להשיעור חלה היוצא עפ"י מדידת הביצים וחלילה לומר שכל שיעוריהם היה בטעות ח"ו. וע"כ דכך הוא עצם מהות השיעור לשער כדעתו של רואה".

גם במהר"ם מרוטנברג נראה כך. שהרי הוא המקור על פיו נקטו הפוסקים למדוד את האגודל במקום הרחב

ופשוט שאין האמת כן, כפי שלמדנו בדברי המבי"ט, שלא היתה כוונת חז"ל לשנות את עיקר השיעור של המקוה, ועדיין הוא נשאר בעיקר הגדרתו שיעור אורך. אם כן, גם ברביעית אותו דבר – לא התכוונו לשנות את השיעור, והוא נשאר בעיקר הגדרתו שיעור נפח, ואין מדידת האגודלים אלא סימן בלבד (ולא עיקר הגדרת השיעור).

ונסיף עוד: הרי זה דוגמת הנאמר במשנה (נגעים יד ו): "מצות עץ ארז, ארכו אמה ועביו כרביע כרע המטה". הרי שהגדירו את עובי העץ של טהרת המצורע ביחס לכרע המטה. ופשוט שיחס זה שייך רק כל זמן שעוביו של כרע המטה נשאר יציב, ולא יאמר האומר שכיון שנאמר במשנה יחס לכרע המטה – הרי גם אם יחליטו הנגרים לשנות את גודלו, יהא תלוי השיעור בכרע המטה. אלא, נתנו חז"ל שיעור רק בתור סימן לדבר; אף כאן, נתנה הגמרא שיעור לרביעית (באגודלים) שהוא רק בתור סימן, ולא שינו את עיקרו ומהותו והגדרתו של השיעור.

(וכמובא בדברי תלמידו המרדכי), ועל פי זה הסיקו כשיעור הגדול. ואילו בשיעור חלה, כתבו כל תלמידיו את השיעור הקטן: המרדכי והרא"ש (והטור ועוד מגדולי אשכנז) סברו לשער במ"ג ביצים מצויות, וזהו כהשיעור הקטן (כמובא כל זה בתשובת החת"ס או"ח קכ"ז).

ראיה מדברי השו"ע

לכאורה ראיה פשוטה וברורה יש להביא לחילוק שבדברינו, מדעת מרן ה"בית יוסף". הרי הוא שחיבר את ה"שולחן ערוך", והוא שחיבר גם את ה"אבקת רוכל". ב"אבקת רוכל" הוא כותב לשער באגודלים, ואילו בשו"ע הוא כותב לשער את הרביעית כשיעור הקטן (כפי שהצל"ח מעיד בדבריו, ששיעורו הגדול הוא דלא כהשו"ע). ולכן, גם את"ל שע"י מדידת האגודלים עולה כשיעור הגדול⁷³, ע"כ יש לחלק בין שיעור המקוה לבין שיעור הרביעית, וכנ"ל.

בדברי החזון איש

והנה נמצא שלא כדברי בכתבי מרן החזו"א (או"ח ל"ט סק"ה): "יש לתפוס את מידת האגודל לעיקר שהרי מדת האמה וטפח הוזכרו בקרא, וכש"כ כשנראה שמדת האצבע משתוית עם מדת חז"ל והביצים שלנו קטנות". וזה דלא כמ"ש לעיל.

אך לא זכיתי לעמוד על הבנת דברי קדשו בזה. כי מה בכך שמדת האמה הוזכרה בקרא, הרי גם מדות נפח הוזכרו בקרא, ומנין שהאמה קובעת לענין הרביעית, דזהו הענין הנחוץ, וזה לא הוזכר בקרא? ומש"כ כנימוק נוסף: "כש"כ כשנראה שהביצים שלנו קטנות" – הנה אדרבה, בידינו ראיות חזקות [ממטבעות שלא היו ביד מרן ז"ל] שהביצים שלנו זהות ממש לגודלן בזמן חז"ל [כמובא בכמה ספרים שנתחברו בנושא זה, וכמפורסם. וכמ"ש באריכות בפרקים קודמים]. נמצא שחסרה לנו ההבנה בשני הנימוקים שהביא מרן ז"ל להעדיף את האגודלים.

ועוד אני מוסיף, שלאור הראיות שבידינו ממשקל המטבעות [שלא היו בידי החזו"א], אינו מן הנמנע שגם מרן ז"ל היה מודה. שבהמשך כותב מרן ז"ל בעצמו: "ויש לעיין למה לא קבע רבי הדבר [=שיעור חלה] עפ"י מדת האגודל? וכו' א"נ

---

73. אין הנחה זו (שמדידת האגודל של הב"י היא כשיעור הגדול) ברורה לי, אבל זו הנחתו של הרב שרצה לדון שיעור גדול לרביעית מחמת רוחב האגודל. ולכן כתבתי, שגם את"ל...

כל שקיים בידינו מדת הראשונים הולכין אחר מידתן אף שנתקטנו מעט האגודלין. ורק כשאין בידינו מדה מקובלת, על ב"ד שבדור לקבוע המדה לפי הבינוני שבדור". והרי בהגלות המטבעות אליהם כיוון הרמב"ם ז"ל, הרי בידינו ודאות במדת הרביעית שלו, [והוא קיבלן מהגאונים שקבלה בידיהם מחז"ל], והרי מדת הראשונים בידינו. [וכבר מצינו שהרמב"ן ז"ל סבר דלא כרש"י במשקל השקל, בפירושו לשמות ל' י"ג. ואח"כ חזר בו משיטתו - מחמת שמטבע אחת הגיעה לידו, ומשקלה כפי שכתב רש"י, וכמובא באגרת מהרמב"ן שהודפסה בסוף ביאורו על התורה]. וכתב מרן הקה"י (בספרו 'שיעורין דאורייתא' עמוד כ"ג, הובא בשיעורי ציון עמ' ו') וז"ל: "הא ודאי שאם היה מצוי בידינו אותה רביעית ממש שעליה פסק הר"מ ז"ל שהיא הרביעית אין לשנותו מטעם דעתו של רואה דאדרבה הר"מ ז"ל הוא הרואה שלנו שהורנו שזהו השיעור", עכ"ל.

ופוק חזי כמה דחק עצמו מרן החזו"א להתאים את שיעורי הרמב"ם לשיעורים שלנו, ומצדד משום כן שהיו שינויים מפליגים בבריאה במשקל הגרעינים של השעורים והחרובים, ונדחק גם לחדש חידושים עצומים במסתעף לענין שיעור פדיון הבן⁷⁴ ועוד, ומדוע לא קאמר בפשטות שאין לנו נפק"מ אלא באגודל שלנו בלבד ולא בזולת זה, וממילא אין נפקא מינה מה היו מידותיו של הרמב"ם? אלא ודאי שאם ידוע שהשיעור של הרמב"ם קטן הוא, אחר דבריו יש לנו לילך בשיעור הרביעית, ודלא כהסברא שהעלה כבוד הרב. ודו"ק.

---

74. אשר מרן הקה"י העיד כי הוא חידוש עצום, בשיעורין של תורה פרק ג אות ט.

הבדל בין שיטת הצל"ח והחזו"א

הצל"ח - הוא הוא שחידש את השיעור הגדול הנודע בימינו כ"שיעור חזון איש". עם כל זה, נראה שיש הבדל בין השניים - הן בהבנה, והן בהלכה למעשה.

כידוע, עד לזמן הצל"ח (ה"נודע ביהודה") היה מקובל ונהוג ששיעור הרביעית הוא כגודל ביצה ומחצה המצויים, והוא הנודע כיום כ: "שיעור ר' חיים נאה". הצל"ח (פסחים קטז:) הקשה על שיעור זה מהגמרא (פסחים קט:): שנתנה שיטה נוספת למדידת הרביעית - כגודל כלי שמידותיו $2.7 \times 2 \times 2$ אצבעות [אצבע - רוחב אגודל] ומידתו באגודל המצוי העלתה כלי המחזיק כשלש ביצים מצויות (פי שתיים מהשיעור המקובל, שהוא ביצה ומחצה) "ועל כרחך שנתנה בזמנינו, או שהאגודלים נתגדלו והמה גדולים יותר מהאגודלים שהיו בימי התנאים (- ועפי"ז השיעור האמיתי הוא ביצה וחצי כנהוג), או שהביצים נתקטנו והמה בזמנינו קטנים ממה שהיו בימי התנאים (- ועפי"ז השיעור הוא 3 ביצים מצויות)".

הצל"ח מסיק ש"הביצים בזמנינו נתמעטו", ומ"מ מזהיר להפריש חלה גם מהשיעור הקטן כי הוא לא בא להקל כנגד השיעור הקטן, אבל מ"מ לא יברך ברכה אלא על השיעור הגדול, ע"כ דבריו.

החזון איש החזיק בשיעור הרביעית הגדול, וכשיטתו של הצל"ח, והוא השיעור הנודע כיום כ"שיעור חזון איש". וכתב החזו"א (או"ח ל"ט סקט"ו) וז"ל: "כל מה שכתבתי (כהשיעור הגדול של הצל"ח) אינו אלא להחמיר, אבל במקום ששיעור רבותינו האחרונים ז"ל [הצל"ח ודעימיה] הוא לקולא בדאורייתא, ראוי להיות מיראי הוראה ולהחמיר".

מהעיון בדבריהם עולה שיש הבדל בין השיטות, כיצד להתייחס לשיעור הקטן שאותו הם דחו.

בדברי החזו"א רואים שהוא לא חשש לשיעור הקטן כלל בדרבנן, ואף בדאורייתא לא חשש מעיקר הדין, אלא רק בבחינת "מיראי הוראה". ומאידך, הצל"ח כתב שלא

קלד _____ השיעורים בזמנינו

בא להקל מהשיעור הקטן, והרי שאף לענין דרבנן פשיטא להצל"ח שצריך לחוש לחומרא לשיעור הקטן.

וצריך ביאור, מדוע ומאי טעמא הקיל החזו"א בזה יותר מהצל"ח. ונראה שהביאור פשוט.

יש ביניהם חילוק עקרוני מדוע לנקוט שיעור רביעית גדול. לצל"ח זהו מחמת בירור המציאות שהיתה בזמן חז"ל, ואילו לחזו"א זהו עפ"י "לומדות" והבנה חדשה במהות השיעור – שאין הוא תלוי מה היה בזמן חז"ל.

לצל"ח, נפח הרביעית נשאר תמיד קבוע (האגודלים רק סימן לברר מהו נפח זה). ואילו לחזו"א השיעור "רביעית" בה יש לנהוג - תלוי במדידת האגודלים שנראה לנו, ובעצם מהותו - נקבע על פיהם.

לפיכך: הצל"ח סבר שהשיעורים בזמנינו זהים לגודלם בזמן חז"ל, ולא היתה כל כוונתו אלא לברר מה היו נפחם של השיעורים בזמן חז"ל (וכמבואר בדבריו), ושיעור זה נשאר ללא שינוי.

וכיון השו"ע וכל שאר הפוסקים שעד זמנו סברו כהשיעור הקטן, יש עכ"פ לחשוש שמא המציאות כדבריהם, ואין להקל נגד דעתם.

מאידך, החזו"א סבר (כפי שביאר בסק"ו שם) ששיעור הרביעית נקבע ע"י האחרונים ז"ל שיהא תלוי באגודלים בלבד, ואינו סימן בעלמא בלבד, אלא עצם השיעור "רביעית" תלוי באגודל, ושיעור האגודל עצמו נמדד לפי הבינוני במקום זה ובזמן זה. וממילא: "לא שייך כאן אמת וטעות, כיון דמסור לדעתו של רואה... ומה שנראה להם זהו האמת וזהו עיקר השיעור". ולפי"ז א"ש לשיטתי, שסובר שהשיעור הגדול הוא הצודק ואין מקום כלל לחשוש לשיעור הקטן מעיקר הדין. שהרי, אפילו אם בזמן חז"ל היה השיעור קטן, בזמנינו נקבע עפ"י "דעתו של רואה" של האחרונים ז"ל שיהא השיעור גדול.

(יש מקום לדון בסברתו של החזו"א - האם אמנם הרביעית תלויה באגודלים שבדור. והארכנו בזה בפרק הבא).

האמנם נקבע שיעור ה'רביעית' לפי דעתו של רואה? עיונים בחידושו של ה'חזון איש'

(נכתב באופן שיובן היטב גם למי שאין לו שום רקע בנושא)
כבר נודעה בשערים המחלוקת בענין מידות ושיעורי תורה, בין השיעור הקטן (שיעור "רבי חיים נאה") והשיעור הגדול (שיעור "חזון איש"). בבסיסה של המחלוקת הוא שיעור ה'רביעית', אשר נחלקו בזה במציאות: האם היתה הרביעית של חז"ל קטנה או גדולה? על כך הביאו ראיות לכאן או לכאן, ובזה לא נעסוק במאמר זה. כאן נעסוק בחידושו של החזו"א ב"לומדות", בהבנה חדשה שחידש, על פיה יש לנו לנקוט כהשיעור הגדול **אע"פ שאולי במציאות היה השיעור של חז"ל קטן**.

מרבן החזון איש זצ"ל הביא נימוק חדש לנהוג בשיעור רביעית גדול (כשיטתו), שלא נתפרש להדיא בפוסקים שלפניו.

על פי נימוק זה, עצם השיעור כהיום הוא גדול, בין לקולא ובין לחומרא וגם במילי דרבנן. וזה דלא כהמשנה ברורה (סי' רע"א סי"ג, סי' תפ"ו סק"א), הפוסק לסמוך על שיעור הרביעית הקטן במילי דרבנן.

כמו בכל שאר כתביו, אף כאן מציג החזו"א את שיטתו בדרך כתיבה שהיא מאד תמציתית. לפיכך, תחילה נפרוש את היריעה לפרש את דבריו בצורה ברורה ומבוארת (-פרק א'). גם יש מקום לעיין ולדון בחידוש זה, ובעז"ה יתבאר שנכללות בו כמה הנחות שכל אחת מהן בפני עצמה ראויה לבירור ודיון, ועל כך בפרקים שבהמשך.

פרק א' - דברי החזו"א

דברי החזו"א בהם אנו עוסקים כתובים הם ב'קונטרס השיעורים' שלו, באו"ח סי' ל"ט ס"ק ה-ו. תחילת דרכנו, ננסה לכתוב את חידושו של החזו"א בסגנון פשוט, במטרה לבאר את כוונת מרבן בצורה מוסברת ובהירה, ללא שום הוספות ושינויים: חז"ל מסרו לנו שתי דרכים למדוד את הרביעית – עפ"י ביצים, ועפ"י אצבעות. אין חיוב למדוד בשתי הדרכים, אלא כל אחת מן הדרכים בפני עצמה יכולה להיות

בסיס לקביעת השיעור, שהרי השיעורים ניתנו 'לפי דעתו של רואה' (משנה בכלים פי"ז מ"ו). ממילא, אם עמד אדם על השיעור ע"י מדידה אחת – אין ענין וצורך לחפש מדידה שניה.

ומה יהיה אם מודדים בשתי הדרכים, ונמצאת סתירה ביניהם? אזי יש להעדיף את מידת האצבע (=האגודל) משתי סיבות: א', שמידות אורך הוזכרו בפסוק, ומידת ביצים לא הוזכרה בפסוק. ב', נראה שהמדידה של אגודלים מדויקת ואמיתית יותר ותואמת למידתם של חז"ל (כלומר: יש להניח שהביצים השתנו, ומבחינה מציאותית השיעור הגדול העולה ממידת האצבע - נכון יותר).

והנה אירע אכן מאורע כזה, שנמצאה סתירה בין שתי המדידות, בימי ה'נודע ביהודה' והגר"א. והם החליטו שמסתבר שנתקטנו הביצים, וקבעו לכל ישראל לקבוע את המדה עפ"י האגודל, ועל פיהם נהגו כל בני הגולה.

ואין זאת אומרת שהדורות שלפני הנו"ב (שהיו נוהגים בשיעור קטן) עשו כן בטעות, שהרי נהגו לפי הנראה להם נכון (כי לא ידעו אודות הסתירה), וזה עצמו קבע להם את השיעור הנכון לנהוג בו, כי כל השיעורים נקבעים 'לפי דעתו של רואה'.

אך אחרי שנקבעה הלכה לפי גדולי הפוסקים – הנו"ב והגר"א והגרא"ז מרגליות והחת"ס – ונתפשטה הוראה כך, הוי כאילו קבעו בית דין לכל ישראל לנהוג לפי החלטה זו. ומעתה אין מקום לדון אם השיעור החדש הוא נכון או לא, כי כאן שייך הכלל הנ"ל - 'דעתו של רואה' - לקבוע שהשיעור הגדול [המתקבל עפ"י האצבעות] הוא העיקר והנכון, וב"ד של גדולי הדור הם היוצרים גדר 'דעתו של רואה' ולפי דעתם הוא נקבע, "ומה שנראה להם זהו האמת וזהו עיקר השיעור". ושיעור האגודל שיש לשער בו הוא הבינוני במקום הזה ובזמן הזה, ואף אם הוא אולי שונה ממה שפעם היה אין בכך נפק"מ, כי כך נמסר השיעור – לפי האגודל המצוי והבינוני של אותו זמן ומקום. ע"כ תוכן דברי החזו"א.

ההנחות עליהן מבוססת שיטת החזו"א

בתוך דברי החזו"א הללו נכללו לכאורה כמה הנחות, אשר רק בצירוף כולן יחד תקום ותעמוד השיטה שלו על עמדה. ולכן, אם אפילו אחת תתברר כמוקשה או אינה נכונה, הרי כאן סתירה לכל השיטה כולה.

ולענ"ד יש לדון ולעיין טובא בכל אחת מן ההנחות הללו בפני עצמה, וכפי שנאריך בזה.

והרי ההנחות:

- (א) מדידת רביעית הלוג מוגדרת ותלויה בצורות המדידה שנאמרו בגמרא – ביצים ואצבעות. מדידות אלו הן קובעות את השיעור.
- (ב) בין שתי דרכים אלו, אם יש סתירה ביניהם, האצבעות עיקר.
- (ג) 'דעתו של רואה' של כל יהודי אינה תלויה בעיניו הוא, אלא ניתנת לקביעה ע"י ההחלטה והשיטה של הפוסקים.
- (ד) רבותינו אלו שנקטו בשיעור גדול, והם רבינו הנו"ב וסיעתו, הם בגדר 'גדול הדור' מובהק שבכוחם לקבוע מה תהא 'דעתו של רואה' לכל אחד.
- (ה) הפוסקים הנ"ל אכן קבעו לעם ישראל מה תהא דרך המדידה.
- (ו) הנחה נוספת (שאינה של החזו"א עצמו, אלא של הנוקטים היום בשיעור שלו) היא, שהחזו"א היה ממשיך היום בנקיטת אותו שיעור שהוא קבע בדורו. [ונפק"מ בזה, כי לקמן תובא סברה אשר לפיה החזו"א עצמו יסבור שהיום יש מידה אחרת לשיעור חזו"א, שהיא תהיה קטנה מהמקובל אליבא דשיטתו].

פרק ב' - דיון בהנחות של החזו"א

האם מותר להקשות על מרן החזון איש?

בתחילת דברי מוצא אני לנחוך לומר דבר אשר הוא מילתא דפשיטא, ועכ"ז אני מבארו.

יודע אני את מך ערכי. אינני אלא כתלמיד הדין בקרקע לפני רבותיו ומעלה בפניהם את קושיותיו ואת הדברים שלא זכה להבין לעומקם, כשואל הבא לברר טעמי תורה. ואין ההכרעה בדברים אלו שייכת לדידי ולדכוותי, אלא לגדולים ממני היא שייכת.

וכדרך שכתב רבינו חיים מוולאזין בפירושו 'רוח חיים' על פרקי אבות, על המשנה (פרק א' משנה ד') 'והוי מתאבק בעפר רגליהם'. וז"ל שם: "ואסור לו לתלמיד לקבל דברי רבו כשיש לו קושיות עליהם, ולפעמים יהיה האמת עם התלמיד, וכמו שעץ קטן מדליק את הגדול. וזהו שכתוב והוי מתאבק בעפר רגליהם מלשון ויאבק איש עמו שהוא ענין התאבקות מלחמה כי מלחמת מצוה היא. וכן אנו נגד רבותינו הקדושים אשר בארץ ונשמתם בשמי מרום, המחברים המפורסמים וספריהם אתנו... הוזהרנו גם כן וניתן לנו רשות להתאבק וללחום בדבריהם ולתרץ קושיותם ולא לישא פני איש רק לאהוב את האמת, עכ"ז יזהר בנפשו מלדבר בגאווה וגודל לבב באשר מצא מקום לחלוק וידמה כי גדול הוא כרבו או כמחבר הספר אשר

הוא משיג עליו וידע בלבבו כי כמה פעמים לא יבין דבריו וכוונתו ולכן יהיה אך בעונה יתירה באומרו אם איני כדאי אבל תורה היא [וללמוד אני צריך]. וזהו שכתוב הוי מתאבק כנ"ל אך בתנאי בעפר רגליהם ר"ל בעונה והכנעה ולדון לפניהם בקרקע, עכ"ל.

וראה את דברי האגרות משה (יו"ד ח"ג סי' פ"ח) שכתב בהאי ענינא וז"ל:

אם מותר לחלוק על דברי רבותינו ברבים, אפילו במקומם

בע"ה י"א ניסן תשל"ז

בדבר שיש לך איזה חשש לקבוע מקומך בבני ברק מצד שבתוך דברי תורה איכא פעמים שאתה אומר שלא כדברי החזון איש זצ"ל, לא מובן שום חשש בזה ואדרבה זהו כבודו אשר מזכירים שיטתו בד"ת ומעיינים בדבריו אף שהמסקנא דחכם המעיין הוא שלא כדבריו, ולא עלה כלל על דעת החזון איש זצ"ל שלא ימצאו ת"ח שיפלגו עליו ולא שייך שיקפיד ע"ז דאדרבה האמת והשלום אהבו כדאיתא ביבמות י"ד ע"ב על פלוגתא דב"ש וב"ה, וענין שפתותיו דובבות הוא אף כשמזכירין דברי החכם וחולקין עליו, אבל ודאי צריך להזכיר בדרך ארץ, ור' יהושע (חגיגה כ"ח ע"ב) שהושחרו שיניו מפני תעניותיו לא היה משום שהקשה על דברי ב"ש אלא מפני שאמר בבטול בושני מדבריכם ב"ש אבל בלשון דרך ארץ ודאי שליכא שום קפידא לא על מה שמקשין על דברי החכם ואף לא על מי שחולקין עליו, ואדרבה מפורש בב"ב סוף דף ק"ל שאמר רבא לתלמידיו ר"פ ור"ה בדר"י דאם יהיו להם קושיות על פסקא שלו אסור להו לדון כדבריו דאין לדיין אלא מה שענינו רואות וה"ה באיסורים, ורק אמר שלא יקרעו פסקא שלו לבטל דבריו דאי הואי בחיים דלמא אמינא לכו טעמא ופי' רשב"ם ושמא גם אתם תמצאו תירוץ לקושייתכם, אבל כל זמן שלא מוצאין תירוץ אסור להם להורות כרבא אף שהיה רבם, וא"כ כ"ש וכ"ש שאין לחוש מלהקשות ומלחלוק על גדולי דורותינו אף הגדולים ביותר אבל באופן דרך ארץ, שלכן ליכא שום חשש ושום קפידא להשאר בבני ברק ולומר שיעורים ואדרבה יהיה מליץ יושר בעדך על שאתה מעיין בספריו.

והנני מוקירך,

משה פיינשטיין.

ואציין גם את מה שכתב הרש"ל (הובא בש"ך חו"מ שפ"ב סק"א) בבואו להתווכח

עם גדולי עולם שקדמוהו: "מתיירא אני שלא ירוצו גולגלתי, אבל תורה היא וללמוד אני צריך".

ואחר מודעה זאת, יורשה נא לי לשאול את כל אשר בלבי ללא הסתייגות.

פרק ג' - דיון בהנחה ראשונה

(א)הנחה ראשונה היא, שמדידת רביעית הלוג מוגדרת ותלויה בצורות המדידה שנאמרו בגמרא – ביצים ואצבעות. מדידות אלו הן הקובעות את השיעור.

ולכאורה יש מקום גדול לפקפק בזה; מידת הרביעית לא נתחדשה בימי חכמי הגמרא, אלא נמסרה למשה מסיני, כדאיתא בנזיר לח. "עשר רביעיות [ר"ל הלכות התלויות בשיעור רביעית] הן", וברור שבזמן משה, וכן בדורות שאחריו, לא תלו את השיעור באצבעות כלל. וכן מוכח להדיא בגמרא בפסחים קט., שם חידש רב חסדא ששיעור הרביעית הוא כך וכך אגודלים, ולמד כן באופן עקיף משיעור מקוה עיי"ש, הרי שעד זמנו לא היתה קיימת קביעות של יחס אגודלים לשיעור הרביעית. ובמה היתה המידה תלויה אז? כיצד הגדירו חכמי ישראל שלפני רב חסדא את המידה השכיחה הזו, וכיצד העבירו אותה מדור לדור ומרב לתלמיד? נראה פשוט דמדידת רביעית הלוג לא היתה תלויה לא באצבעות ולא בביצים, אלא היא מידה עצמאית של גודל (נפח) מסויים. משל למה הדבר דומה, למידת ה'ליטר' שיש לה נפח קבוע, 1000 סמ"ק. אפשר אמנם לקבוע מידה זו ביחס לאצבעות או לביצים (או לכל ממצא טבעי אחר), אבל אין זה משנה את מהותה של המידה, שההגדרה שלה היא רק נפח קבוע⁷⁵. מעתה, מה חידש רב חסדא בנותנו מידת אצבעות לשער בה את הרביעית? וכי בא רב חסדא לשנות את הגדרתה של המידה המקובלת עד ימיו, אתמהא? האם פתאום נתלתה הרביעית בגורם חדש שלא היה קיים עד אז? ברור שלא, היא נשארה כפי שהיתה מלפנים, שיעור קבוע של נפח. לא בא רב חסדא אלא להודיע שיש דרך יעילה לבירור המידה, ע"י אצבעות. דרך לבירור נאמרה כאן, ולא אופן הגדרה או קביעה חדש. ואין דרך בירור זו מועילה אלא לאדם שמודד את האגודל בצורה נכונה.

'דעתו של רואה' יכול לקבוע רק בדבר שהוא מהותו של שיעור (דוגמת פרי הזית שהוא מהותו של שיעור 'כזית'), ואז אמרינן שזה קובע ומגדיר את השיעור. אך אין לומר כן בדבר שהוא רק אופן בירור בלבד. ולכן, אע"פ שאכן איתא בגמ' דרך

75. ולכאורה גם החזו"א עצמו ס"ל כן בס"ק ה' בדברי ה'אי נמי' שלו, עיין שם.

זו של מדידת אצבעות, אם יוודע לנו שמטעם כלשהו איננו מצליחים ע"י דרך זו להגיע לתוצאות אמיתיות ומדוייקות של שיעור הרביעית האמיתי [דהיינו, הנפח הקבוע], שוב אין להשתמש בדרך זו. לא אדעתא דהכי הציע רב חסדא את אופן המדידה הזה.

לתוספת הבהרה, נוסיף לזה משל. אילו נרצה לסייע בבירור מידת הליטר, נוכל לומר שאפשר למדוד בכלי שגובהו כמו בלטה ורחבו כמו חצי בלטה וכו' (כיון שכל הבלטות בבית הם בגודל סטנדרט). ואכן יוכל השומע למדוד כך ואף לסמוך על מדידתו, אבל זה לא שינה את הגדרת הליטר להיות מעתה מוגדרת ע"י כך וכך בלטות, אלא רק ניתן סימן לדבר. הלכך, אם יתעורר ספק האם גודל הבלטות נשאר יציב או השתנה, אי אפשר לטעון 'נמסר לנו גודל של בלטות ובכך הכל תלוי, והכל לפי 'דעתו של רואה' ולפי העולה ממדידת הבלטות שהוא מדד'. והטעם, כי מידת הבלטה אינה קובעת את מהות השיעור. וה"נ, לגבי שיעור הרביעית הוויין ה"אצבעות" כצו "בלטות", סימן לדבר שתוקפו מועיל רק כל זמן שהוא מדוייק.

כשהביא הרמב"ם (עירובין א, י"ב) את שיעור הרביעית, לא כתב את השיעור לפי מידת אצבעות ולא הזכירן כלל, אלא כתב רק מהו משקל המים שבמידה זו, כי עי"ז ניתן ללמוד מהו הנפח הנצרך. האמנם יתכן להסביר בשיטתו שהכל תלוי במידת האצבע, והוא לא הזכיר אותה כלל?

(אמנם בראשונים יש עוד משמעויות לכאן ולכאן: ברי"ף בפסחים קט. נראה שיסוד הרביעית הוא הביצה; במאירי בעירובין פג. נראה קצת שהיסוד הוא אכן מידת האצבע.)

[בשו"ת אבקת רוכל סי' נ"ג הורה מרן הב"י לענין מקוה למדוד עפ"י אצבעות, אך אין להקיש ממקוה לשיעור רביעית, כי מקוה אכן תלויה בעצם הגדרתה במידות האורך והרוחב כדי שיהא כל גופו של אדם עולה בהם⁷⁶]. וכל זה צריך בירור רב. אך הנה, אם באים ליצור שינוי בעצם השיעור ע"י 'דעתו של רואה', ולומר שאע"פ שבידי הקדמונים היה שיעור קטן – עכ"ז עלינו לנהוג בשיעור גדול, צריך הגדרה סמכותית, שיש לה ראיות. וכאן אדרבה, הראיות הן כפשוטן נגד הגדרה שכזו).

76. וכבר כתבנו פרק נפרד על נושא זה (ראה לעיל "תשובה לחכם אחד – בענין 'דעתו של רואה' בשיעור הרביעית").

פרק ד' - דיון בהנחה שניה

הנחה שניה: בין שתי דרכים אלו, אם יש סתירה ביניהם, האצבעות עיקר. טעם הנחה זו פירש החזו"א, משום שתי סיבות: א', שמידות אורך הוזכרו בפסוק, ומידת ביצים לא הוזכרה בפסוק. ב', נראה שהמידה של אגודלים מדויקת ואמיתית יותר ותואמת למידה של חז"ל (כלומר: יש להניח שהביצים השתנו, ומבחינה מציאותית השיעור הגדול נכון יותר).

את שני הנימוקים לא זכיתי להבין. נימוק ראשון, שהפסוק מזכיר מידות אורך. וצ"ע, מה בכך? בשלמא אם הפסוק היה מזכיר את האמה בקשר למדת הרביעית, ניחא. אבל אין הפסוק מקשר ביניהם, וכי משום שהוזכרה האמה בענין אחר, נעשתה מידת הרביעית תלויה יותר במידות אורך מאשר בביצים? כיצד ניתן ללמוד על מידת הרביעית מצורת מידה שנאמרה על שיעור אחר, ומנין להשוות את גדריהם זה לזה?

נימוק שני שבחזו"א הוא, משום שמדידת האצבעות אמיתית יותר: נימוק זה מתבסס על הנחה מוקדמת, שהרביעית שהיתה בזמן חז"ל היתה אכן גדולה. אך אם נניח להיפך, שהרביעית בזמן חז"ל היתה קטנה (וכפי שיש ראיות מוצקות ומרובות להניח כך), א"כ תו לא שייך נימוק זה. נמצא, שלו יצוייר שנודה שהשיעור הקטן הוא מדויק יותר בבירור המציאות שהיתה בזמן חז"ל, תו אין כוחו של נימוק זה יפה לנקוט שהאגודל קובע יותר מן הביצה.

פרק ה' - דיון בהנחה שלישית

הנחה שלישית של החזו"א: 'דעתו של רואה' של כל יהודי אינה תלויה בעיניו הוא, אלא ניתנת לקביעה ע"י ההחלטה והשיטה של הפוסקים.

צ"ע מנין לומר יסוד זה. כפשוטו, היסוד של המשנה שהולכים 'לפי דעתו של רואה' הוא שהשיעורים ניתנים לפי אומד העין של האדם, ושלכן אין הוא חייב למדוד במדידות מדעיות. הנפק"מ הוא לענין הא דבעינן 'בינוני', לא גדול ולא קטן, וע"ז הוא דאמר במתני': "אמר רבי יוסי, וכי מי מודיעני איזוהי גדולה ואיזוהי קטנה, אלא הכל לפי דעתו של רואה". לא נאמר כאן כלל הקובע שהגדרת השיעור "בלומדות" וההבנה המעמיקה שלפיה קובעים את גדרי המדידה ההלכתית תלויה ב'דעתו של רואה'. או, במילים אחרות, כלל זה נקבע לענין היכולת לדקדק בהשוואה לממצאים טבעיים, לא בענין ההבנה בגדרי ההלכה, ולקבוע על פיה את

השיעור – גם אם הוא מוטעה. וכך גם מפרש הרע"ב במתני' שם, וז"ל: "לפי אומד דעתו שהיא בינונית למראה עיניו" – על מראה עיניים נאמר כלל זה, ולא על הבנת עומק הסוגיא.

זאת, ועוד: מנין שחייב כל יהודי לקבל את ראייתם של אחרים משום כלל 'דעתו של רואה' שנאמר על הראייה שלו בעצמו? ואדרבה, נראה שנהפוך הוא; משנה זו הובאה כבר לבית המדרש בנידון שלנו ע"י הגאונים, אבל כדי לנקוט בדיוק את הצד ההפוך מהחזו"א. דעיין בתשובה של רבינו רב שרירא גאון (הובאה בספר האשכול הל' חלה, דף קכ"ה עמוד ב' במהדורת אלבק), בהתייחסו לשיעור הביצה שקבע מר רב הילאי גאון, שמצא במדידתו דהוי משקל 2/3 16 דינרים ערביים, וז"ל רב שרירא: "כמתניתין עבדינן, הכל לפי דעתו של רואה. ומר רב הילאי הכין הוה דעתיה, שהמשנה חייבה כל אדם לפי דעתו, והרי פירש לכם מה שראה הוא לפי דעתו או מה שראו משלפניו ולמדוהו, אם חפצים אתם לעשות כמוהו ולסמוך עליו או על חכמים שלפניו ששערו כן לפי דעתו עשו, ואם לאו שערו אתם, ולפי דעתו של רואה יעשה אם חסר אם יותר". והרי הדברים מפורשים להדיא שאין דעתם של אחרים קובעת לאדם את דעתו של רואה, רק הוא קובע לעצמו.

ונראה עוד להציע שמוכח כן בגמ' במסכת יומא (פ.), דאיתא התם: "אמר רבי אלעזר האוכל חלב בזמן הזה צריך שיכתוב לו שיעור". ומפרשת הגמרא דהיינו שהאוכל כזית בינוני לא יכתוב 'מחוייבני חטאת' אלא יכתוב 'כזית בינוני אכלתי', שמא יבוא בית דין אחר וירבה בשיעורים ויקבע דהכזית המחייב בקרבן הוא רק כזית גדול, ומביא חולין בעזרה, ע"כ בגמרא. ולכאורה אם כדברי החזו"א, שפיר יש לו להביא קרבן כיון שבשעת אכילה היה זה כזית לפי דעתו של רואה ולפי ההלכה המקובלת [ממתני' מפורשת – דהכזית נמדד בזית בינוני] בשעת האכילה. אלא ודאי אין גדר דעתו של רואה חל בזה [ויש לפלפל בראיה זו].

פרק ו' - דיון בהנחה רביעית

הנחה רביעית של החזו"א: רבותינו אלו שנקטו בשיעור גדול, והם רבינו הנו"ב וסיעתו, הם בגדר 'גדול הדור' מובהק שבכוחם לקבוע מה תהא 'דעתו של רואה' לכל אחד. והנה ברור שאין לנו יכולת להשיג אפילו מקצת גדלותם של רבותינו גאוני הדורות כמו הנו"ב, אבל עכ"ז יש לעיין אם אכן בכוחם ליצור 'דעתו של רואה' כאשר דעתם להדיא לא התקבלה בעם ישראל. אמנם היו מקומות שקיבלו את דעת הנו"ב לחומרא, אבל הרוב המכריע של עם ישראל המשיך לנהוג בשיעור

הקטן⁷⁷, ולא חשש לדעת המגדילים את השיעור. עדות על כך יש במה שהשיעור הקטן הוא מנהג ארץ ישראל [כן היה מוחזק ונהוג בירושלים בזמן נוכחותם של גאוני ארץ תקיפי דארעא קדישא, וחלילה למי שהוא לשנות דבר מכל שהיה נהוג בימי הגאונים הנזכרים שמחויבים ליזהר מגחלתם], ל' הג"ר צבי פסח פראנק במכתבו בריש ספר שיעור מקוה. "כך מקובל בירושלים מימי רבנן גאוני קשישאי זי"ע", ל' הג"ר י"א הרצוג, שם. ועוד מכתבים כע"ז הובאו שם], וכן מנהג הספרדים מדור דור [מיום עמדי על דעתי והייתי דן לפני רבותי ויוצק מים על ידם כך היו דנים להלכה ולמעשה וכך אנו דנים אחריהם פה ארץ ישראל, וכל המרבה לבדוק בספרן של ראשונים שהיו מתקופת מרן הק' עד תקופתנו אנחנו עינינו תחזינה כי יחד כולם שוים לטובה כו' ואחרון חביב מרן החיד"א ז"ל כו' ואחריהם נמשכו כל גדולי האחרונים אשר כל בית ישראל נכון עליהם והגאון בן איש חי, חיים לראש כו' וכן בכמה ספרי האחרונים אין מספר", ל' הג"ר עובדיה הדאיה, במכתבו שם], והוא הקרוי בלשון המשנה ברורה [רע"א י"ג בבה"ל]: 'מנהג העולם' [והובאו כל אלה בקיצור גם בהקדמת 'שיעורין של תורה' למרן הקה"י].

גם המ"ב לא קיבל בזה את דעת המגדילים את השיעור כפסק מוחלט, ופסק לסמוך לכתחילה על השיעור הקטן בדרבנן. וכן הגרש"ז אויערבאך זצ"ל אמר ש"עיקר ההוראה היא כמו שבירר הגר"ח נאה ז"ל בספריו, וכן היה המנהג בירושלים מקדמת דנא" (ספר הליכות שלמה ח"ב עמ' צ'). וכן כתב הגרי"ש אלישיב שליט"א (בספרו "קובץ תשובות" חלק ב' סי' ל') וז"ל: "כבר הודעתי דעתי שהשיעור המקובל ושכך נהגו ונוהגים הוא השיעור של ר"ח נאה ז"ל".

ובשו"ת שבט הלוי ח"ו סי' ס' כתב שסתימת כל גדולי הפוסקים משמע שלא חשו לחידושו של הצ"ח.

77. ולכאורה נקודה זו אינה מוסכמת ומקובלת אליבא דהחזו"א, שכתב (סק"ה) דעל פיהם נהגו כל בני הגולה וכו'. ואכן נראה דבגלילותיו של מרן הוא שנהגו כן, עד כדי שלא הכיר את השיעור הקטן כלל, וכמו שכתב הוא במכתבו לרבי חיים נאה ז"ל (שיעורי מקוה עמוד ה') "במדות, החזקתי את המקובל בכל תפוצות הגולה ולא שמעתי מעולם ערעור על זה, אך פה בארץ שמעתי שאין דברי הרמב"ם מתאימים עם חשבון המדה של הגולה". אך למבואר במקורות המובאים כאן ברור שברוב העולם כן נקטו כשיעור הקטן, הן בא"י, הן בכל קהילות הספרדים, והן גם בגלילותיו של מרן הח"ח, שהעיד כי השיעור הקטן הוא 'מנהג העולם', וכפי שנתבאר. וא"כ הנחת החזו"א, שמבוססת על כך שדברי הנו"ב נתקבלו 'בכל תפוצות ישראל', הנה אדרבה נראה מהאי טעמא גופא לנקוט כהשיעור הקטן, שדוקא הוא זה שנתקבל "בכל תפוצות ישראל" הרבה יותר.

האם אכן שייך גם בהאי גוונא להגדיר את דעת הנו"ב שלא התקבלה, כדעתו של רואה' של עם ישראל?

נב. יצויין עוד, שהלכה היא כהרבים, כמו שכתוב "אחרי רבים להטות" - אפילו במקום שהמעטים שנגדם הם גדולים יותר בחכמה. וכך כותבים הראב"ד וההגהות אשר"י (הביאם החיד"א ז"ל בספרו "שם הגדולים" מערכת י אות רכד) וז"ל:

"הראב"ד בתשובה כ"י כתב, שנים אומרים דבר הוראה, ויש מהם גדול בחכמה ומנין חולק, בטל יחיד במיעוטו, וראה דקי"ל כב"ה שהם רבים אף דב"ש מחדדי טפי ובטל היחיד אף שהוא גדול בחכמה. וזאת שנית דברי הגהות אשר"י בשם אור זרוע פ"ק דע"א שכתב הלך אחר הגדול במנין אף שהאחד גדול בחכמה, וכתב הרב שער אפרים סימן י' דטעמו דקי"ל כב"ה אף דב"ש מחדדי טפי, עכ"ל.

פרק ז' - דיון בהנחה חמישית

הנחה חמישית של החזו"א: הפוסקים הנ"ל אכן קבעו לעם ישראל מה תהא דרך המדידה.

והנה, יש להסתפק טובא אם עצם כוונת רבותינו אכן היתה לקבוע צורת מדידה חדשה עבור עם ישראל; הנו"ב, לדוגמא, קבע את שיטתו רק כהכרעה על המציאות, דהיינו שלדעתו אכן הרביעית של חז"ל היתה באמת גדולה כפי שמתאים לאצבעות שלנו ולא כפי הביצים שלנו, וא"כ המדידה צריכה לדעתו להיות לפי אצבעות משום שזה מדויק יותר, ולא משום שזה קובע יותר בעצם. ולכן, לדוגמא: אף לדעתו, אילו היו הביצים נשארות בגודלן והאגודלים משתנים, היו הביצים קובעות ולא האצבעות. א"כ, אין בעצם מעלה הלכתית לאצבעות להגדיר שדוקא הן יותר משמעותיות בשיעור רביעית, וממילא א"א לתלות בנו"ב הכרעה ולהסיק מדבריו שאגודלים יותר משמעותיים בנידון שיעור רביעית. כדי לומר חידוש שהשיעור יהא נקבע ותלוי באצבע של כל דור, אי אפשר להסתמך על הנו"ב שהוא עצמו לא העדיף את האצבעות מטעם זה. וראה מה שכתב מרן הקה"י (בספרו 'שיעורין דאורייתא' עמוד כ"ג, הובא בשיעורי ציון עמ' ו') וז"ל: "הא ודאי שאם היה מצוי בידינו אותה רביעית ממש שעליה פסק הר"מ ז"ל שהיא הרביעית אין לשנותו מטעם דעתו של רואה דאדרבה הר"מ ז"ל הוא הרואה שלנו שהורנו שזהו השיעור", עכ"ל.

ובקיצור: אם הנו"ב הבין שהאצבע עדיפה רק משום שהאצבע מבררת את הרביעית בצורה מדויקת יותר, איך אפשר על סמך דעתו זו להעדיף את האצבע כדי למדוד רביעית - גם כשהשיעור העולה עי"ז הוא פחות מדויק במידת האמת?⁷⁸

פרק ח' - טעם שיתכן ששיעור החזו"א עצמו שונה היום מאשר בזמן החזו"א

מין החזו"א קבע את שיעור הרביעית בהסתמך על מדת האצבע (האגודל), ובהסתמכו על מידת אצבע שרוחבה 2.4 ס"מ, עלה לו הרביעית 150 סמ"ק. והנה החזו"א קבע את אמיתות המידה שלו בציינו שהמידה שלו בע"כ נכונה, משום שהקובע הוא האצבע שבימך, וכל דור משער לפי אצבעות של בינוני שבאותו דור, ולפי קביעות הב"ד שבדור, ע"כ דבריו.

והנה בדור שאחר חזו"א בא הגאון רבי משה פיינשטיין זצ"ל (אגרות משה יו"ד ח"ג סי' ס"ו) ומדד את האצבעות, ועלה בידו מדה קטנה יותר – 2.25 ס"מ בלבד. ולפי"ז עולה מידת הרביעית עפ"י אצבעות לכדי 135 סמ"ק.

לפי העיקרון שמודדים לפי אצבע מצויה, והקביעה בזה גופא היא לפי דעתו של רואה' כפי הוראת הפוסקים, הרי לכאורה פשוט שאף החזו"א היה מורה לנהוג ברביעית שהיא קטנה מ"שיעור חזו"א" המקובל, והשיעור מעתה [-עד למדידה חדשה] כשיעורו של הגר"מ פיינשטיין. [ויש לעיין אם הנהגת שיעור זה צ"ל בכל העולם, או שמא רק בארה"ב מקום מושבו של הגר"מ, וא"כ כיצד ינהגו שאר ארצות חו"ל, וכל זה צריך עיון וביאור].

עוד יש להעיר טעם וסברא שאינו מן הנמנע שאף אליבא דהחזו"א יהיה היום שיעור הרביעית כהשיעור הקטן. והיינו, לא רק קטן במעט כשיעור הגרמ"פ כמו שנתבאר, אלא אף יקטן עד לשיעור של הגר"ר חיים נאה. והיינו, דכתב החזו"א [ס"ק ה'] וז"ל: "א"נ כל שקיים בידינו מדת הראשונים הולכין אחר מדתן אף שנתקטנו מעט האגודלים, ורק כשאינן בידינו מדה מקובלת על ב"ד שבדור לקבוע המדה לפי הבינוני שבדור... וכן כל זמן שהיה בידם אמה של משה לא היו מתחשבים אם נתקטנו הגודלים...". הרי, שכאשר בידינו מצויה מידתן של ראשונים

---

78. ובפרק קודם נתבאר שבהבנה זו אכן נחלקו הנו"ב והחזו"א, ושלכן הנו"ב הורה להחמיר כהשיעור הקטן, והחזו"א סבר שמדינא אין צריך. ואכמ"ל בזה.

בצורה ברורה, היא הקובעת – יותר מהאגודלים שבדור. בזמן החזו"א לא היו בידינו מטבעות מזמן הרמב"ם, והיו אמנם מטבעות דרהם שהיו בשימוש באותה תקופה, ובדורם של החזו"א והגר"ח נאה היו סוחרים בירושלים בדרהם, אך על זה כתב הקה"י שמי אומר שהחדשים שווים היו לישנים, ואולי נשתנה במשך הדורות.

אך בימינו אנו כבר מצויות בידינו מטבעות לרוב המוכיחים שיעור קטן להרמב"ם, הן מטבעות דינר והן מטבעות דרהם, ושמא בכה"ג תו לא מתחשבים בשיעור האצבע הבינונית שלנו. ואף שיש אולי לחלק בין מטבעות מימי משה רבינו לבין מטבעות מזמן הרמב"ם, אינו נראה כ"כ חילוק בזה. ושוב מצאתי שכתב רבנו הקה"י (בספרו 'שיעורין דאורייתא' כמצוטט באות הקודמת – וכע"ז בחזו"א בסקי"ג) וז"ל: "הא ודאי שאם היה מצוי בידינו אותה רביעית ממש שעליה פסק הרמב"ם ז"ל שהיא הרביעית אין לשנותו מטעם דעתו של רואה דאדרבה הרמב"ם ז"ל הוא הרואה שלנו שהורנו שזהו השיעור".

"שיעורן באיטלקי"

האם שיעור ה'רביעית' יכול להתברר מהשוואה למידות של רומא?

מטרת המאמר:

כידוע, נחלקו רבותינו בשיעור ה"רביעית" בהלכה, הללו מגדילים והללו מקטינים. משנה מפורשת היא ששיעורי חז"ל מקבילים למידות הנהוגות ברומא העתיקה – האם מזה יתברר כשיעור ה"גדול" או ה"קטן"? – ברם דבר אחד יעלה בידינו; שהשיעור ה"קטן", הוא קטן יותר ממה שעלה בידי רבי חיים נאה.

א. שנינו במשנה (כלים פי"ז מי"א): "מידות הלח והיבש שיעורן באיטלקי". כלומר: מערכת המידות שבה השתמשו חז"ל, זהה למערכת שהיתה נהוגה באיטליה⁷⁹ ("איטליאה של יון", ל' הרע"ב).

"איטליה" - היינו רומא: עי' רש"י (שבת נו: ד"ה כרך): "כרך גדול של רומי שהוא מיצר לישראל והוא איטליא של יון", וכן עי' ברמב"ן (במדבר כ"ד כ"א בהוצאת הרב שעוועל, והושמט בדפוסים המצונזרים): "איטליא של יון זה כרך גדול שברומי והוא ידוע כי שם הארץ אשר רומי מכללה תקרא בספריהם ובלשונם איטליא".

ב. כידוע ישנן שתי שיטות עיקריות במידת שיעור רביעית. השיעור הגדול (הידוע כ"שיעור חזון איש") המתבסס על מידת האגודל המצוי, והסובר שהביצים של חז"ל היו גדולות פי שתיים מאשר הביצים המצויות בינינו. והשיעור הקטן (הידוע כ"שיעור רבי חיים נאה") המתבסס על שיעור הביצה במציאות.

בספרים העוסקים בנושא, נידונו ראיות שונות הבאות לברר כשיטה האחת או השניה, ודרכים שונות הועלו כיצד לברר מה היה השיעור אליו כווננו חז"ל. כאן נעסוק באחת מדרכי ההוכחה הללו: ההשוואה למידות רומא.

---

79. ועיין בשנות אליהו להגר"א, שביעית פרק א' משנה ב', שכתב: "והא דמשערין בכל מקום במשנה במנה של איטלקי לפי ששם נשארו כל מדות ואמות של משה".

מעניין הדבר, שמשנה זו הובאה לבית המדרש בזמנינו ע"י שני הצדדים; הן להוכיח ממנה כהשיעור הגדול, והן להוכיח כהשיעור הקטן. ננסה להביא תמצית וסיכום לדברים. ואני מוצא לנחוץ להדגיש כאן, שהמטרה היא להביא את הדברים בצורה הפשוטה והברורה ביותר, ובדרך שתהא מובנת לכל אחד - מבלי להכנס לפרטים העלולים להלאות את הקורא⁸⁰.

ג. שתי מילים לועזיות נציג כאן, שהן חיוניות לנושא שלנו. "סקסטאריוס" ו"המינה". אלו שמות של מידות רומיות, וה"סקסטאריוס" הוא פי שתיים מה"המינה".

והרי הנקודה המרכזית שעליה נסוב הדיון: האם ה"לוג" של חז"ל מקביל ל"סקסטאריוס" של רומי [ולפי"ז יהא שיעור הרביעית כ-145 סמ"ק, וכהשיעור הגדול], או שמא מקביל למחציתה, דהיינו מדת "המינה" [ולפי"ז הרביעית כ-72.5 סמ"ק, וכהשיעור הקטן].

ד. מרן הקה"י בספרו 'שיעורין של תורה' (סי' ח' סק"ו) כתב להוכיח ממידות רומא כהשיעור הגדול, ולא מפי עצמו כתב את הדברים, אלא הביא את דברי הגאון רבי יונה מרצבך זצ"ל.

ותוכן דבריו, דעפ"י יחסי מידות שכתב יוסיפון בספר קדמוניות (בהשוואת מדת ה"בת" וה"הין" למידות רומא) עולה שיש להשוות את הלוג ל"סקסטאריוס" - וכהשיעור הגדול. עכ"ד.

ברם, ראיה זו – דחייה יש לה, ושוברה בצדה. שכן במקום אחר באותו ספר קדמוניות, כתב יוסיפון השוואת מדת ה"עשרון" למידות רומא, ועפ"י דבריו שם עולה שצריך להשוות את הלוג ל"המינה" וכהשיעור הקטן!! וכיון שדבריו סותרים זה את זה, הרי שהוא לא דייק, וכמובן אי אפשר להביאו בתור הוכחה לאף אחד מן הצדדים.

ענין זה מבואר באריכות בספר מידות ומשקלות של תורה פרק קמ"ח. שאלתי את מחבר הספר הנ"ל, הרב יעקב גרשון ווייס שליט"א, אם סתירה זו הובאה לידיעת

---

⁸⁰. המאמרים שכתבו שאר המחברים, אשר עליהם התבססתי במאמר זה (ומצוטטים בגוף המאמר), מציינים מידות רומאיות רבות ושמות שיעורים לועזיים הדורשים מאמץ מיוחד מהקורא שאינו מתמצא בדברים. מטרתי כאן היתה להתמקד אך ורק בתורף הדיון, תוך כדי מסירת מודעה שיש עוד הרבה פרטים שאינני מזכיר – והמתעניין יוכל למצאם במקורות המצויינים.

הגר"י מרצבך זצ"ל. הוא השיב, שאמנם אחרי הדפסת הדברים הוא עצמו העיר לגר"י מרצבך על הסתירה, ותשובת הגר"י מרצבך היתה שהוא לא היה מודע לסתירה זו. כמובן, אין שום פגם בכך שהגר"י מרצבך לא שלט בכל ספרו של יוסיפון, אך סוף סוף הראיה הובאה מתוך ידיעת צד אחד בלבד של המטבע, וללא ידיעת הסתירה הפנימית שביוסיפון⁸¹.

ה. סתירות מצינו בתרגומי הגויים לתורה. שכן, יש סמך לשיעור הגדול, בהתבסס על התרגום הלטיני של התנ"ך (הנקרא וולגטא), שבו מתורגם הלוג "סקסטאריוס", וכן ישנם עוד ספרים חיצוניים עתיקים וכן ספרי מינים, שעליהם מתבססים החוקרים לדון כהשיעור הגדול.

מאידך, בתרגום היווני לתורה (המיוחס לשבעים זקנים) מתורגם הלוג ל"קוטילא" [היא המידה היוונית השווה ל"המינה"], וכהשיעור הקטן.

התרגומים התואמים לשיעור הגדול נכתבו ע"י גויים, ואילו התרגום ליוונית – התואם לשיעור הקטן – מקורו בשבעים חכמי ישראל, וכמובן אליהם אנו שומעים; הן מפני שודאי דקדקו באמיתת השיעורים לתרגום כהלכה, בעוד שמתרגמי הגויים יתכן וכלל לא עמדו על חשיבות הנושא ונחיצות הדקדוק בו. והן מפני שבתנאים גדולי תורה עסקינן, והלכה כדבריהם. אך אחר כל זה, אין לנו אפשרות לסמוך על תרגום השבעים; אע"פ שאין לנו סיבה להניח שהוכנס שינוי כלשהו בפרט זה, מ"מ אין לנו מסורת מבוררת על התרגום, שלא היה מצוי בידינו מדור דור.

ו. לאידך גיסא יש הוכחה אשר על פיה נוטה הדעת לנקוט כהשיעור הקטן. כאשר ננקוט כהשיעור הקטן, נמצא שיש הקבלה בין מידות חז"ל לבין מידות רומא ב-9 מידות רצופות, מהביצה ועד ההין (=72 ביצים). בכל המידות השכיחות והנמצאות בשימוש ביתי, אין מדה של חז"ל ללא הקבלה. נקודה זו הועלתה ונתבררה ע"י הר"ר אברהם גרינפלד שליט"א, פרופ' לפיסיקה,

81. בהוספה לשיעורין של תורה (עמ' ע"ט), דן רבינו הקה"י להוכיח כשיעור הגדול מעצם המשנה המשווה בין מידות חז"ל למידות איטלקיות: מסתמא יש הקבלה בין לוג ללוג ורביעית לרביעית וכו'. אך רבינו עצמו ציין בסוף דבריו שכתב זאת רק להעיר ולא עיין בזה כראוי, והוא עצמו מציין שאינו מכיר כלל את מידות האיטלקי (מלבד מה שהעתיק מהגר"י מרצבך). ואכן, העיון הישיר במידות רומא מראה שיש הקבלה אפשרית ללוג הן לשיעור הקטן והן לשיעור הגדול, וא"כ אין כאן ראיה.

ב"המעייין" (תמוז תשמ"ח)⁸², ועל דבריו אלו קיבל הסכמה מאת הגאון רבי ישראל יעקב פישר זצ"ל, ראב"ד העדה החרדית בירושלים. וז"ל ההסכמה:

ישראל יעקב פישר

רב דזכרון משה

וחבר הביד"צ העדה החרדית

בעיה"ק ירושלים תובב"א

רחוב חפץ חיים 4

ב"ה יום ז' אלול תדש"ם

אל מע"כ הר"ר אברהם יהודה גרינפילד שליט"א פרופסור לפסיקה,
שלום וברכה וכט"ס

הן עברתי על קונטרס החשוב של מע"כ, "התאמה בין מידות חז"ל למידות יווניות-איטלקיות" אשר בו הביא מע"כ השוואת מערכת יוונית-איטלקית למידות חז"ל בתשע מידות שבין הביצה עד מידת ההין, ומתוך זה נלמד שהביצים שלנו לא נתקטנו, והם הם גודל הביצים אשר היו בזמן חז"ל. אם נכונים הדברים המובאים מתוך האינציקלופדיות, מכיון שכתב רב שרירא גאון⁸³ שמדידת הנפח מבוססת בעיקר על הביצה, הדעת נוטה שמדידת הביצה שלנו נשארת הקובעת להלכה. ולקושיית הנו"ב אשר אין התאמה בין הביצים שלנו לשיעורי האצבע נצטרך למצוא תירוצים אחרים.

החותם בברכת כתיבה וחתומה טובה

נאם ישראל יעקב פישר

---

82. אציין בקצרה את תורף חידושו של המאמר הנ"ל. בעבר, החוקרים והאנציקלופדיסטים התייחסו לדברי המשנה כהשערה בלבד, הכוללת אי-התאמות רבות. במאמר הנזכר, הסביר הכותב שזהו משום שהם התייחסו רק למידות חז"ל השלימות כגון הין, לוג וכו', ולא לחלקי המידות כגון חצי ההין וכו'. אך אם נתייחס גם למידות אלו – שהיו בשימוש בתור כלים נפרדים כמבואר בתוספתא ובגמרא, ונשווה את הלוג ל'המינה'; אזי יש טווח שלם של מידות סמוכות עם הקבלה מליאה.

83. כוונתו לדברי רב שרירא, שהובאו באשכול עמ' 52.

ז. בעקבות מאמרו של הפרופסור גרינפלד, כתב הרב נתן ברס שליט"א מאמר תגובה (צפונות, תמוז תשמ"ט). שם הוא מעיר שגם אם ננקוט כשיעור הגדול – ימצאו סך הכל 9 מקבילות בין המידות, (אם כי לא ברציפות, אלא רק ע"י דילוגים על מדות שהן ללא הקבלה).

לפיכך, גם אם אולי יש כאן דעת נוטה לשיעור הקטן, הוכחה אין כאן, וקשה להחשיב את ההשוואה הזו לראיה בעלת משקל מכריע.

ח. כאמור, יש מקום לדון בהשוואה למדות רומא, הן כהשיעור הגדול והן כהשיעור הקטן, ועל סמך זה בלבד אי אפשר להחליט הכרעה סופית. ברם, יש הוכחה ברורה וחד משמעית שכן נוכל להעלות בידינו מהשוואה זו. נקודה זו היא העומדת להתבאר בענף ב', והיא שתהיה, איפוא, המשמעותית ביותר שבמאמרינו זה.

ענף ב'

ההוכחה שהשיעור ה"קטן", הוא קטן יותר ממה שעלה בידי רבי חיים נאה.

שני דיונים נפרדים ישנן בחשבון שיעור הרביעית.

נקודה ראשונה, היא שכבר הובאה לעיל: – האם הביצים של זמנינו התקטנו למחצה מגודלן בזמן חז"ל (כך נקט החזו"א) או שמא נשארו בגודלן המקורי (כך נקט הגר"ח נאה). ובזה קשה להכריע, וכנ"ל.

נקודה שניה – היא אליבא דהשיעור הקטן, הסובר שהביצים נשארו בגודלן המקורי, וצריך לברר אליבא דשיעור זה מהו השיעור המדויק של הרביעית. הגר"ח נ"נ שיער שהרביעית 86 סמ"ק, וזאת בהתבסס על הנחה שהדרהם של זמנינו – הוא הוא הדרהם שציין הרמב"ם בכתביו, ללא שינוי.

רבים כתבו שההנחה שלו אינה מדויקת. אמנם שינויים גדולים לא היו בדרהם, אבל שינויים קטנים היו גם היו. בהתבסס על שקילת מטבעות דרהם עתיקות, וכן דינרים, וכן גרעיני שעורה, וכן שיעור מלא לוגמיו וכו', עולה שהשיעור המדויק הוא 75 סמ"ק. כך הסיקו כמה מחברי זמנינו – מידות ושיעורי תורה, מידות ומשקלות של תורה, לב ים, ועוד. לא ידוע לי על אף מחבר בזמנינו שהעלה מסקנה אחרת. [וכתב לי מחבר הספר "לב ים", הרב יעקב מאיר וידר שליט"א, שאמר לו הגרש"ז אויערבאך זצ"ל אודות שיעור 75 סמ"ק: "זהו השיעור האמיתי, ר' חיים נאה טעה", עכ"ד. וכבר הארכנו בזה].

והנה מסוגייתנו, ממידות רומא, עלה בידינו סמך חזק להניח שהמדה המדויקת יותר היא השיעור הקטן של 75 סמ"ק, ולא כשיעורו של הגר"ח נ.

שהרי ההשוואה למדת "המינה" הרומית, מעלה נפח 72.5 סמ"ק לרביעית. אם נניח שהרביעית 86 סמ"ק [כהשערת הגר"ח נאה], יש כאן חוסר התאמה גמור למידות רומא, ולא יתכן כלל להשוות את מידת חז"ל למידות האיטלקיות. אבל אם הרביעית 75 סמ"ק, הרי עולה יפה ההשוואה [ואם כי יש הפרש, הלא הוא קטן

ביותר, וכמעט בלתי משמעותי. ובדברי הרמב"ם, הל' עירובין פ"א הי"ב, מפורש ששיעורו הוא "בקירוב".

כאן אולי מקום לציין, את העולה על פי אומדן הנפח של שברי כלים שנמצאו בחפירות ואינם ניתנים לשחזור מלא.

"לפי חשבוננו של אולברייט (חוקר ידוע), המקובל היום על רוב החוקרים, מכילה בת למלך כדי 22 ליטר", (אנצ' מקראית כרך ד' עמ' 854), לפי זה, עולה שיעור הרביעית: 75 סמ"ק (שם).

כמובן אין בזה כדי הוכחה, ובפרט כשאין לפנינו פירוט על "חשבוננו של אולברייט", ומ"מ הדברים עולים יפה בקנה אחד עם כל מה שנתבאר לעיל.

בירור השיעור המדוקדק אליבא דהרמב"ם

(מאמר מהרב אריאל בוקוולד שליט"א)

כידוע ומפורסם, שנחלקו הדעות בקביעת שיעורי תורה. שדעת הנודע ביהודה והחתם סופר להכפיל את שיעורי הנפח, שיעורי כזית ורביעית ושיעור חלה, ממה שהיה מקובל לפני כן, וכן פסק רבינו החזו"א זצ"ל. במאמר זה אין אנו מכניסים את ראשינו בין ההרים הגדולים שנחלקו אם להכפיל את השיעורים אם לאו, אלא לדון מהו דקדוק השיעור הקטן.

וזאת למודעי, שאף שאנו משיגים במאמר זה על השיעורים שקבע הגרא"ח נאה זצ"ל, אין הדברים ממעטים מערך גדלותו ועבודתו הכבירה בספריו בשיעורי תורה, שעמל בדברי חז"ל והגאונים והראשונים, ואסף וליקט מקורות מרובים ונידחים ועמל בדבריהם. עבודתו הגדולה היתה יסוד ומקור גם לאלו שהגיעו למסקנות אחרות ממנו. וכך דרכה של תורה.

רוב ההוכחות המוצגות במאמר זה אינן חידושים שלי, אלא לקוחות מספריהם הנפלאים של הרב המהנדס איש האשכולות הר"ר יעקב גרשון וייס שליט"א בעמח"ס מדות ומשקלות של תורה (ירושלים, תשמ"ה), ושל ידידי הרה"ג ר' חיים בניש שליט"א בעמח"ס מדות ושיעורים של תורה (בני ברק, תשמ"ז). וכן חקרו בזה רבנים חשובים אחרים, והגיעו לאותן מסקנות [ולא הספקתי לעיין בספריהם]. גם מובא כאן מחיבור חשוב בעניין השיעורים שטרם נדפס, להרה"ג ר' אלחנן קארנאווסקי שליט"א (מאנגליה ועכשיו בירושלים), וגם הוא הגיע למסקנה כמו מאמר זה.

דעת המשנה ברורה

כתב המשנה ברורה (סימן רע"א ס"ק סח): "ויש מחמירין מאד בענין השיעורין והוכיחו דהביצים נתקטנו בזמנינו למחצית ממה שהיה בימי הגמרא וע"כ שיעור רביעית הוא בכפלים וכן נ"מ מזה לענין כזית מצה דהוא כחצי ביצה כמבואר בסי' תפ"ו".

וכן בביאור הלכה שם כתב: "לדברי הצ"ח שהכוס צריך להחזיק כ' ג' ביצים שלנו".
[הכרעת המ"ב לדינא לחשוש לשיעור הגדול רק בדאורייתא⁸⁴].

כמה הוא הנפח של הרביעית של ביצה ומחצה? ושל ג' ביצים? הדיעה הרווחת בציבור היא שנפח הרביעית של ביצה ומחצה הוא 86 סמ"ק (שיעור הגרא"ח נאה), ונפח הרביעית של ג' ביצים הוא 150 סמ"ק (שיעור חזון איש). אמנם כל אחד יראה בבירור שאין החשבון עולה כן, שהרי 86 אינו חצי מ-150.

ואף הרא"ח נאה מודה (בספרו שיעורי ציון עמ' ד ציון 1) ששיעורי הנפח שהיו נהוגים באירופה היו פחות משיעוריו, כפי שמוכח בשיעור שנהגו בחיוב חלה. ואכן מנהג העולם בחיוב הפרשת חלה היה עפ"י הש"ך (יו"ד סי' שכד ס"ק ג): "שערתי והוא ג' קווארט פחות מעט", וכן פסק המשנה ברורה (סי' תנו ס"ק ג): "וכתבו האחרונים שהוא שיעור ג' קווארט לערך". ונתברר⁸⁵ שיעור הקווארט של ליטא היה כ-0.7 ליטר, ואם כן שיעור חלה 2.1 ליטר בערך. עולה בחשבון שיעור רביעית שהיה נהוג, ופסקו כן הש"ך והמשנה ברורה – 73 סמ"ק בערך.

[וכן הוראת החזו"א (קונטרס השיעורים, או"ח סי' לט אות טו): "כל מה שכתבנו אינו אלא

84. ואף לענין חשש ספק ברכה לבטלה לא חשש המ"ב לשיעור הגדול, אלא רק בספק דאורייתא חשש לשיטה זו. ז"ל המ"ב (ביאור הלכה סימן רעא סע' יג ד"ה של רביעית): "ולמעשה נראה דלענין דאורייתא כגון כזית מצה בליל פסח בודאי יש להחמיר כדבריהם וכן לענין קידוש של לילה דעיקרו הוא דאורייתא ג"כ נכון לחוש לכתחלה לדברי הצ"ח הנ"ל... [ומיהו לענין קידוש שחרית ולשאר כוס של ברכה יש לסמוך על מנהג העולם]". הנה לא חשש המשנה ברורה לספק ברכה לבטלה לענין קידוש בליל שבת ויו"ט [שהרי אם אין רביעית יין ודעתו לקדש על היין תהא הברכה לבטלה]. וכן מוכח בפסקיו לשיעור מרור (משנה ברורה סימן תפו ס"ק א): "ולענין מרור וכה"ג שהוא דרבנן יש לסמוך בדיעבד אם אכל כשליש ביצה אך לכתחלה כיון שצריך לברך על המרור נראה דאין להקל בזה... דע דמש"כ המחבר כזית כחצי ביצה לאו מלתא פסיקתא היא בזמנינו דיש מאחרונים שהוכיחו דביצים המצויים בזמנינו נתקטנו הרבה עד למחצה... ועיין בשע"ת שהכריע שיש לחלק בזה לענין שיעורין בין דבר שחיובו מן התורה לדבר שחיובו מדרבנן כגון מרור בזה"ז ואפיקומן וכוסות." הנה לענין מרור בשיעור כשליש ביצה, פסק המ"ב ספיקא דרבנן להקל אבל לא לברך, אבל לענין שיעור חצי ביצה של זמנינו סתם להקל משמע גם לענין ברכה.

85. במאמרים בעניין המידות של ליטא שקבלתי מהארכיון של ממשלת ליטא.

להחמיר, אבל במקום ששיעור רבותינו האחרונים ז"ל (שהכפילו את השיעורים) הוא לקולא, בדאוריתא ראוי להיות מיראי הוראה ולהחמיר, כוונתו בוודאי למידת חצי משיעוריו, וכנ"ל].

אם כן, על מה ראה הגרא"ח נאה זצ"ל להגדיל את שיעורי הנפח יותר מהמקובל? סיבה אחת ויחידה - שיעורי הרמב"ם.

שיעורי הרמב"ם

בירר הרמב"ם את דקדוק השיעורים, וז"ל (פירוש המשנה עדויות פרק א משנה ב): "וכבר עשיתי אני מידה בתכלית הדיוק שיכולתי (עפ"י מידת האצבע, עיי"ש) ומצאתי שהרביעית האמורה בכל התורה מחזקת... ומן המים קרוב לעשרים ושבעה דרהם... ומצאתי שיעור חלה באותה המדה חמש מאות ועשרים דרהם בקירוב מקמח החטים. וכל הדרהמים האלו מצריים." הרמב"ם גם פסק את מידותיו הנ"ל במשנה תורה (הל' עירובין פרק א הלכה יב): "והרביעית מחזקת מן המים או מן היין משקל שבעה עשר דינרין וחצי דינר בקירוב." ודע - "כל דינר משקלו דרה"ם וחצי" (כסף משנה ביכורים פרק ו הל' טו)⁸⁶. ופסק השולחן כשיעורי הרמב"ם הנ"ל בהלכות חלה (יו"ד סי' שכד סע' א).

אמנם כדי לזהות את שיעורי הרמב"ם, צריכים לדעת כמה הוא משקל הדינר של תורה או משקלו של הדרהם של מצרים. מה היו מקורותיו של הגרא"ח נאה למידע זה?

הנחת היסוד של הגרא"ח נאה

הגרא"ח נאה קובע כדבר ברור ללא שום ספק שהמשקל הדרהם הטורקי של זמנו (3.2 גר') משקלו כמשקל הדרהם של מצרים של הרמב"ם. ועל פי הנחה זו קבע את שיעור הרביעית וכל מערכת שיעורי הנפח והאורך.

---

86. כך פשוט מתוך דברי הרמב"ם שם.

כשנדקדק בצמצום השיעור של משקל הרביעית מים, נמצא סטיה קטנה בין המשקל במשנה תורה ובין המשקל בפירוש המשניות. במשנה תורה באר: "כ-17.5 דינר" דהיינו כ-26.25 דרהם מצרים, ובפירוש המשניות באר: "קרוב ל-27 דרהם מצרים" דהיינו 18 דינר. וצ"ל שהמשקל המדוקדק הוא כ-17.7 דינר דהיינו 26.55 דרהם מצרים.

(א) עיקר הוכחתו להנחה זו הוא ממנהג הספרדים בארץ ישראל, וז"ל (שיעורי תורה עמ' עח): "והנה מהמנהג המקובל בא"י היום להפריש חלה בברכה מתק"ך דרהם קמח, ומשערים בשבע אוקיות ירושלמיות שהם 525 דרהם, מוכח בעליל שהדרהם לא נשתנה מימי הרמב"ם ז"ל עד היום. והמשקל שאנו קורין דרהם הוא אותו דרהם המצרי של הרמב"ם, ואין בזה שום ספק."

אמנם יש להעיר, שאין שום סמך מהמנהג הנ"ל [שהיו מברכים על שיעור זה], שהדרהם המצרי לא היה קטן מהדרהם הטורקי. ואכן שמעתי שנהגו בירושלים להפריש חלה אף בפחות הרבה מהנ"ל, משמע שלא היה ברור להם השיעור למטה.

ואכן כבר הוכיח הגר"ח פלאג'י (בספרו "חיים לראש" עמ' קט) שהדרהם הטורקי (3.2 גר') גדול מהדרהם של הרמב"ם, שהרי משקל הדרהם הטורקי 72 שעורות (ולא 64 שעורות כהדרהם של הרמב"ם), וכן משקל שיעור ביצה של מים הוא 15 דרהם טורקי (ולא 18 דרהם של הרמב"ם).

וכן בדקדוק שיעור משקל התורה לעניין פדיון הבן, מפורש בתשובת הזבחי צדק [רבו של הבן איש חי] (ח"ב שו"ת יו"ד סי' כז) – שהוא פחות מ-30 דרהם של טורקיה, אלא כ-30 דרהם של עג'ם. ובס' מדות ומשקלות ש"ת (עמ' קסו-קסז) דקדק בדברי הזבחי צדק ובנתונים מתקופה זו, ועולה שמשקל הדרהם של הרמב"ם החשיב לא יותר מ-2.9 גרם.

ואכן משקלות הדרהם ומתקאל (1.5 דרהם) לא היו אחידים אף בכל המלכות העות'מנית, שאין משקל הדרהם והמתקאל של ארץ זו שוות למשקל הדרהם והמתקאל של ארץ אחרת. [כן עולה מהתשובה הנ"ל של הזבחי צדק, ועי' בנתונים למטה⁸⁷]. ואעפ"כ נהגו בכל ארצות המזרח משקל ז"ך (27) דרהם לשיעור רביעית [דהיינו 18 "מתקאל"], וכפי שמודפס בהגדות של פסח בארצות אלה. כל ארץ והז"ך

87. בס' מדות ומשקלות ש"ת עמ' קסז מעתיק ערכים שונים של המתקאל (1.5 דרהם) במרכזים שונים בתוך המלכות העות'מנית והסביבה שנרשמו בשנת 1840: אלג'יר – 4.665 גר', תוניס – 3.935 גר', קהיר – 4.5 גרם, טריפולי – 4.665 גרם, דמשק – 4.5 גרם, חלב – 4.75 גרם, בגדאד – 4.665 גרם, פרס – 4.65 גרם, מכה – 4.665 גרם, קליקוטה בהודו – 4.32 גרם, קונסטנטינופול (שיעורי הגרא"ח נאה) – 4.8 גרם.

דרהם שלה. ועל כרחך צ"ל שלא היה מכשול במנהגם, אף בארצות שמשקל הדרהם היה פחות ממשקל הטורקי, יצאו ידי חובתם ברביעית עפ"י ז"ך דרהם שלהם. והנוהגים ז"ך דרהם לפי משקל הדרהם הטורקי הגדול לא הפסידו במה ששתו יותר מהשיעור.

אם כן נתברר שאין שום מנהג ותיק על דקדוק השיעור עפ"י הדרהם של 3.2 גרם.

(ב) ראייה השניה של הגרא"ח נאה (שם): ממשקל גרעין החרוב המכונה "קיראט", השווה למשקל ד' שעורין, ומשקל 16 גרעיני חרוב יש לדרהם.⁸⁸ והרי משקל הקיראט הרשמי היום הוא 0.2 גר', וזה מתאים למשקל הדרהם הטורקי 3.2 גרם.

אמנם בדברי הרמב"ן באגרתו על השקל, מוכח שמשקל גרעין החרוב הבינוני היה נחשב אז כ-0.175 גר' (עי' בהמשך המאמר). וכן עלה בשקילת גרעיני חרוב אצל האמרי אש (או"ח סי' לג)⁸⁹, וגם קרוב לזה אצל הרב המהנדס ר' יעקב גרשון וייס שליט"א (מדות ומשקלות של תורה עמ' סב).

ובחיבור "קונטרס השיעורים" להרה"ג ר' אלחנן קארנאווסקי שליט"א, מצינו השערה מהו המקור של הקיראט של 200 גרם, ז"ל (סוף אות טז): "ואע"ג דכן נמצא בספרי החשבון, המעיין ימצא שלא היה דבר זה אלא משנת 1800 למספרם (בערך) ואילך, מעת שהגיע נאפוליון למצרים והנהיג שם שיטה המטרית, וקבע את הקירט 0.2 גרם, במקום אשר היה 0.186 גרם בזמן הגאונים, ובזמן הרמב"ם לא היה אלא 0.177 גרם. וכיון דהדרהם לעולם ט"ז קירט נעשית משקלו 3.2 גרם."

88. ומציין לס' כפתור ופרח (פרק טז), וז"ל: "בארץ ישראל יש עמנו היום מטבע יוצא במשקל, והוא לבן ושמו דרהם נוקרא... והוא הדרכמון המצרי שמזכיר הר"ם ז"ל וכדלקמן. משקלו לעולם לא ישתנה והוא י"ו גרעיני חרוב, והגרעין הזה קורין חבה או קירט, וקירט הוא לשון רבותינו ז"ל. כל קירט משקלו ד' גרעיני שעורה."

ויש לכך מקור קדום יותר בדברי הרמב"ן (הל' בכורות פרק ח דף סג עמוד א), אולי מהגאונים: "ואמור רבנן דפרוטה פלגא חכה... וחכה גופא כמה הויא, מתקל חדא שעורה דכספא דמינקי, וארבע מן חכה עבדן כי תקלא דגרעיניתא דחרוב.."

89. החישוב ממדות אוסטריה של האמרי אש למשקל הגרם המטרי שלנו, נעשה בס' מדות ומשקלות של תורה עמ' נז.

מלבד שתי ראיותיו הנ"ל, אין להגרא"ח נאה שום סמך להנחת היסוד שלו. ומאידך גיסא קיימות הוכחות ברורות שלא צדק בהנחתו הנ"ל. אלא מוכח בכמה הוכחות ברורות שמשקל הדרהם של מצרים הוא כ-2.82 גרם ומשקל רביעית מים כ-75 גרם [וכשיעורו של המשנה ברורה].

משקל הדינר - כדינר הזהב הערבי

כתבו הגאונים והראשונים הקדמונים בהגדרת משקל הדינר של תורה [שהוא כמשקל דרהם וחצי של מצרים כאמור], שהוא שווה למשקל דינר הזהב הערבי, המכונה "מתקאל" או "ששדנג"⁹⁰.

דינרי הזהב הערבי נשמרו לאלפיהם. והנה משקל המטבע הוא פחות או יותר אחיד במשך דורות הגאונים והראשונים. ואינם תואמים לשיעור הגרא"ח נאה, שלדעתו הדינר הוא 4.8 גר'. אלא משקל הממוצע של הדינר זהב הערבי הוא 4.25 - גרם. (עי' טבלאות בס' מדות ומשקלות של תורה עמ' עג). נשארו מימי הגאונים גם משקלי זכוכית שנעשו בדיוק רב, וגם אין בזכוכית שחיקה ורקבון. משקלות אלו מימי הגאונים מראים משקל אחיד ומדויק מאד ל"מתקאל"

---

90. תשובות הגאונים (הרכבי סימן עג): "היה מחזיק בידן דכל זוזא וזוזא שיעוריה מתקאלא דינארא".

תשובות הגאונים (הרכבי סימן שפו): "ופירש מר רב סעדיה זצ"ל על זה הענין שזה האיסור אחד מעשרים וארבעה ממשקל ["מתקאל"] זהב שלישמעאלים... מן מתקאל דינאר אלערב." הר"ף (מסכת קידושין דף ו עמוד א): "תניא שש מעה כסף דינר... נמצאת פרוטה אחת משמונה באיסור האיטלקי ושיעורה חד ממאה ותשעין ותריין ב זוזא דשורנג והוא דינר זהב של ערביים נמצאת פרוטה ע"פ השיעור הזה חצי חכה לפי שדינר של זהב ששה ותשעים חכה שו"ת רבי אברהם בן הרמב"ם (סימן פב): "בא לנו בקבלה מן המדקדקים שבבעלי הוראה ז"ל, הוא מה שבאר אבא מארי זצ"ל בחבור (אישות פ"י ה"ח) והוא שהזוז או הכסף או הדינר הנזכר אצל חכמי המשנה והתלמוד משקלו ששה ותשעים שיעורה... ו המתקאל הערבי הוא גם כן... ובדיוק משקלו שש ותשעים שיעורה..."

ספר כפתור ופרח (פרק טז): "גם יש פה בארץ כנען מטבע זהב וקורין לו בערבי דינר, משקלו לעולם דרהם וחצי פחות קירט שהם כ"ג קירט... וכן כתב הר"ף מסכת שקלים... פי' מעה שתות מתקאל מן הכסף. ולפי זה הפירוש יהיה הדינר שמו מתקאל, שהרי המעה הוא שתות דינר, וכן קורין היום בערבי למשקל הדינר של זהב אלמתקאל."

4.22-4.23 גרם.⁹¹ [ולפ"ז משקל הדרהם של מצרים (שהוא 2/3 מהדינר) 2.81-2.82 גרם.]

והנה עפ"י משקל הדינר, שנתברר היטב ובדיוק רב עפ"י הדינר הזהב הערבי, עולה ששיעור הרביעית לדעת הרמב"ם הוא כ-75 סמ"ק. [והוא כשיעור של המשנה ברורה].

משקלות הדרהם המצרי

לא נמצא שום מטבע דרהם עתיק (שערכו 16 קיראט) שמשקלו מגיע ל-3 גרם! (עי' רשימות המטבעות בס' מדות ומשקלות של תורה עמ' פב-פג)

מטבעות דרהם שנטבעו במצרים [בסמוך לזמן הרמב"ם] לא נמצאו, אמנם נמצאו במצרים משקלות זכוכית של דרהם, והם שוקלים בדרך כלל 2.82 גרם. (מדות ומשקלות ש"ת עמ' פג)

שיעור זה תואם למשקל הדינר הזהב הערבי המצוי. ושיעור הרביעית עולה כ-75 סמ"ק.

משקל הדרהם של הבית יוסף

קבע השולחן ערוך (יו"ד סימן שה סע' א) את שיעור פדיון הבן: "בה' סלעים... שהם שלושים דרהמים כסף מזוקק." מבואר בזה שמשקל הדרהם בזמנו ומקומו של הבית יוסף היה כמו הדרהם של מצרים של הרמב"ם, 1.5 דרהם למשקל דינר [הדינר הוא רבע הסלע].

כנראה שלא היו מטבעות דרהם אצל הבית יוסף, אלא משקל הדרהם. תגלית גדולה מצא ידידי הרה"ג ר' חיים בניש שליט"א לברר את משקל הדרהם של אז.

---

91. רשימה של משקלי זכוכית מובאת בס' מדות ומשקלות של תורה עמ' פ [חרוט עליהם המשקל ושם המושל, המגלה לנו את התקופה]. ואעתיק משם את ערך משקל המתקאל: 4.23 גרם, 4.24 גרם (שניהם מתקופת ר' יהודאי גאון בעל ההלכות פסוקות), 4.23 גרם, 4.235 גרם (שניהם מתקופת ר' אחאי בעל השאלות), 4.23 גרם, 4.23 גרם, 4.22 גרם, 4.20 גרם, 4.23 גרם, 4.22 גרם, 4.22 גרם, 4.20 גרם, 4.22 גרם, 4.23 גרם, 4.24 גרם, 4.22 גרם, 4.23 גרם, 4.23 גרם, 4.23 גרם, 4.22 גרם, 4.24 גרם, 4.18 גרם (כל אלו מתקופת הרב שמעון קיירא בעל ההלכות גדולות).

הנה בספר "זכרון משה" (סימן כז), לתלמיד לרמ"א שביקר בארץ ישראל לאחר שנת שס"ד⁹² [30 שנה לאחר פטירת הבית יוסף], מעיד: "נוהגין בארץ ישראל לפדות בשלשה טאליר ושלישי טאליר".

והנה מטבע ה"טאלער" האירופאי מוכר מאד, וערכו, דהיינו תכולת הכסף הרשמי, היה יציב משנת שכ"ד עד הנחלת שבעה (שנת תכ"ז) לכה"פ. משקל תכולת הכסף הרשמי הוא כ-26 גרם⁹³. ואם כן מצינו שמשקל הכסף שהיה נהוג לפדיון הבן בארץ ישראל היה 86.7 גרם כסף מזוקק. כאשר נחלק משקל זה לשלושים דרהם שכתב השו"ע בשיעור פדיון הבן, נקבל עבור הדרהם כ-2.89 גרם.

גם מבאר הזכרון משה את משקל הכסף המזוקק שבמטבע הטאלער לפי משקל הדרהם, וז"ל: "משקל הטאליר דכסף מזוקק כגון 'ריאלי' תשעה דראמין". כשנחלק את משקל 26 גרם הנ"ל ל-9, עולה משקל הדרהם ל-2.89 גרם כנ"ל.

ואף שמשקל זה הוא מעט יותר ממשקל 2.82 גרם לדרהם שדקדקנו, לא קשה כלל, שהרי לפי דקדוקינו היו צריכים לפדות ביותר משלוש ורבע טאלער וא"כ בפועל נצרכו לפדות בשלוש ושליש, ועוד שאפשר שלא סמכו לקיום המצוה על דקדוק תכולת הכסף הרשמי שבמטבע הטאליר, שמסתבר שיש הרבה מטבעות שחסר מעט מהתכולה הרשמית.

עכ"פ בוודאי מוכח מכאן שמשקל הדרהם הוא פחות הרבה ממה שהניח הגרא"ח נאה.⁹⁴

92. כתב הזכרון משה (שם): "וכשנחשב הטאליר בעד ל"ו גדול פולנוש וכו' וכבר העלו הטאליר יותר מל"ו גדול פוליש". משמע שנכתב מעט זמן לאחר שהעלו הטאלער יותר מל"ו גודל. והנה הוזלת המטבע "גדול פוליש" שיהיה פחות מ-1/366 לטאליר התחילה בשנת שס"ד (מדות ומשקלות של תורה עמ' קלב).

93. כן מברר המדות ומשקלות ש"ת עמ' קכח סוף הערה 6, עפ"י נתונים ברורים, עיי"ש.

94. הרה"ג ר' חיים בניש אמור לפרסם מאמר מבואר היטב בדברי הזכרון משה ובירור שיעור הדרהם גם מתוך שאר המטבעות שהזכיר שם.

מטבעות השקל העתיקים ששקלו הרמב"ן והאברבנאל

והנה ממטבעות השקל שמצאו ושקלו הרמב"ן והאברבנאל, יש הוכחה למשקל הדינר וגם למשקל גרעין החרוב (עי' למעלה הראייה השניה של הגרא"ח נאה).

כתב הרמב"ן⁹⁵: "ברכני השם עד כה שזכיתי ובאתי לעכו ומצאתי שם ביד זקני הארץ מטבע כסף מפותח פתוחי חותם, מצדו האחד כעין מקל שקד ומצדו השני כעין צלוחית, ובשני הצדדים סביב כתב מפותח באר היטב. והראו הכתב לכותיים וקראוהו מיד, כי הוא כתב עברי אשר נשאר לכותיים כמו שמוזכר בסנהדרין, וקראו מן הצד האחד שקל השקלים, ומן הצד השני ירושלים הקדושה. ואומרים כי הצורות מקלו של אהרן שקדיה ופרחיה, והצורה השני צנצנת המן.

ושקלנו אותה בשלחנות ומשקלה עשרה כסף אסטולינש, והם חצי האוקיא שהזכירה רבינו שלמה. וכן ראיתי מן המטבע ההוא בצורות ההן ובכתיבה ההיא חצי משקלה, והוא חצי השקל שהיו שוקלים לקרבנות. והנה נסתייעו דברי רבינו שלמה סיוע גדול, כי כפי דברי רבינו הגדול והגאונים הפרוטה חצי חכה והדינר צ"ו חכה, והם אמרו שהם צ"ו שעורות, והרי הוא הדינר שקורין בעכו ביזאנד שארדינט... ומשקל הדינר הזה שלושה איסטולינש, נמצא הסלע י"ב איסטולינש לפי דבריהם, ואינן אלא עשרה כדברי רש"י.

ולמדנו שהגוים הללו הוסיפו עליהן שתות, אולי החתיכות הקטנות הנשקלות בבזאנד הם תוספת, וגופו בעצמו עשרים גרעיני חרוב" וכמו כן כתב האברבנאל (שמות פרק ל' פס' יד): "ומחצית השקל כבר כתב רש"י אמתתו שהיה חצי אוקיא, ולא תשית לבך למה שכתב הרב ר' משה בר נחמן בזה נגדו, כי כבר הודה באיגרותיו ששלח מארץ ישראל אל בנו שראה בעיניו את שקל הקדש, ושצדקו דברי רש"י במשקלו. וגם אני אודהו, כי הנה הקרה ה' לפני שקל הקדש אחד והוא היום בידי, ומשקלו באמת חצי אוקיא, אם לא שבאורך הזמן נתדלדל ממנו דבר מועט כי כן יעשה בכל מטבע."

והנה יש מאות מטבעות כאלו בידינו היום. משקל מטבעות אלו הם בעיקר במשקל 14.2-14 גרם (עי' עריכת הממצאים בס' מדות ומשקלות של תורה עמ'

---

95. אגרת בענין השקל, נדפס בחי' הרמב"ן הוצ' הגרא"ז מלצר לאחר מס' גיטין, ובסוף פי' הרמב"ן עה"ת הוצ' שעוועל

שיעור הרביעי --- קסג

קעד-קעה). ולפי דברי הרמב"ן מתברר שהוא 10 איסטלינש, ושהשקל לדעת הגאונים 12 איסטרינש, והדינר לדעת הגאונים [שהוא משקל דרהם ומחצה] במשקל צ"ו שעורות משקלו 3 איסטרינש, שהוא "עשרים גרעיני חרוב".

אם כן עולה ממשקל מטבעות השקל:

משקל הדינר לדעת הגאונים - 4.2 - 4.26 גרם – שהוא אכן מכוון למשקל דינר הזהב הערבי.

ומשקל גרעין שעורה – $1/96$ מדינר הנ"ל עולה כ-0.044 גרם

ומשקל הדרהם - 2.8 - 2.84 גרם.

ומשקל הגרעין החרוב – $1/20$ ממשקל של הדינר, והדינר הוא רבע מהשקל שמצא, עולה 0.175 גרם.

אכן הגרא"ח נאה (בהקדמתו לספרו שיעורי תורה) מתיחס לדברי הרמב"ן הנ"ל, וז"ל: "מש"כ הרמב"ן שראה שקל בעכו שהיה משקלו 10 איסטרינש = 5 דרהם = 16 גרם... ראיתי בחוברת מטבעות היהודים שמצאו שקל ישראל... משקל מקסימלי 14.3 גרם... הנה אין בכל אלו משקל גרם שראה הרמב"ן... ומעתה אזלא הראיה שכ' הרמב"ן לשיטת רש"י דהשקל הוא 5 דרהם. דמה נאמר לכל אלו השקלים שהם פחות מ-16 גרם."

הנה מרוב פשיטותיה של הגרא"ח נאה שהדרהם הטורקי, 3.2 גרם, הוא משקל הדרהם המצרי, וממילא הדינר של הגאונים הוא 4.8 גרם, משיג הגרא"ח נאה על הרמב"ן, וטוען שהרמב"ן טעה בקביעת משקל השקל מחמת שמצא מטבע יוצא דופן. [וכן יצטרך הוא להשיג גם על האברבנאל שמצא מטבע שקל במשקל הנ"ל וגם הוכיח כדעת רש"י]. ולא עלה בדעתו של הגרא"ח נאה שאדרבה, יש כאן הוכחה ברורה שהוא עצמו טעה בהנחת היסוד שלו בערך המשקלות.

מטבעות האיסטרינש

הנה כתב הרמב"ן (שהועתק למעלה) שמשקל הסלע לדעת הגאונים הוא "י"ב איסטליניש", הרי הדינר ג' אסטריניש. וכ"כ בן דורו של הרמב"ן, רבי אליהו מנחם מלונדרי"ש [לונדון]: "והמעה הוא חצי אסטרינש, הרי הדינר ג' פשוטים" (פי' הריב"א על התורה מנחם יהודה, שמות כא לב). האסטרינש מזהים כה"שטרלינג" [sterling],

ה"פשוט" ["פני" penny] האנגלי. ואכן הרמב"ן כשכתב את איגרתו הנ"ל היה בעכו תחת שלטון הצלבנים שבכללם שלטו האנגלים.

ניתן לברר את משקלו של האסטרלינג [שטרלינג] בשתי דרכים: א) בחוק האנגלי העתיק הוגדר השטרלינג ככסף במשקל כ-1/20 מהאונקינה (מדות ומשקלות ש"ת עמ' קג, קו). עפ"י האונקיה של עכו⁹⁶ עולה משקל האסטרלינג 1.4 גרם. ב) 5700 ממטבעות אלו [במצב מצויין] מזמן הרמב"ם נתגלו במטמון, והמשקל הממוצע 1.415-1.43 גרם (מדות ומשלות ש"ת עמ' קיב). לפ"ז משקל הדינר עולה 4.29-4.24 גרם.

הנה גם ממטבע זה מוכח משקל הדינר שעל פיו עולה שיעור הרביעית של הרמב"ם כ-75 סמ"ק.

מידות הנפח של תורה מכוונות לשיעורים האיטלקיים העתיקים

מפורש במשנה (מסכת כלים פרק יז משנה יא): "מידות הלח והיבש שיעורן באיטלקי". ובטעם הדבר, מבאר הגר"א (שנות אליהו, שביעית פ"א מ"ב): "והא דמשערינן בכל מקום במשנה במנה של איטלקי, לפי ששם נשאר כל מידות ואמות של משה."

ומכאן מוכיח מרן בעל הקהילות יעקב ז"ל (שיעורין של תורה עמ' עט) ראייה לשיעורי החזו"א: "כיון דתנן שמידותינו שוות למידות האיטלקי מוכח מזה שהיו באיטלקי מידות שוות ומותאמות לכלים שלנו, והלוג שלנו הוא כלוג האיטלקי. ולוג האיטלקי כבר מבורר הוא לנו (ע"י הגר"י מרצבך זצ"ל, עיי"ש) שהוא [הסקסטריאוס] וכו'."

אמנם השיבו (גרינפלד ב"המעין", תמוז תשמ"ח, וס' מידות ומשקלות ש"ת עמ' שעח-שעט) על ראייה זו, שגם ל חצי שיעורי החזו"א איש יש הקבלות לשיעורים האיטלקיים – הלוג הוא כשיעור המינה האיטלקי (חצי הסקסטריאוס), וההין (12 לוג) מקביל למידת הקונגיוס האיטלקי (6 סקסטריאוס).

---

96. נתברר עפ"י עריכה של בנקאי יהודי בשם פלגותי כשבעים שנה לאחר הרמב"ן (מדות ומשקלות ש"ת עמ' קי, קיג).

שיעור הרביעית _____ קסה

עפ"י מידות האיטלקיות הנ"ל עולה שיעור רביעית 68-73 סמ"ק (יש סתירות בממצאים וחילוקי דעות בין החוקרים בדקדוק שיעורי האיטלקי).

והנה אף שדחו את הראייה מהשיעורים האיטלקים לשיעור החזו"א, אמנם ראיית בעל הקהילות יעקב ז"ל במקומה עומדת לעניין דחיית שיעוריו של הגרא"ח נאה, שהרי הם אינם תואמים כלל לשיעורים האיטלקיים. אבל רביעית קטנה קרובה ל-75 סמ"ק תואמת לשיעורים האיטלקים.

המידות הטבעיות- משקל השעורה ונפח הביצה

כבר הוכיח הגאון ר' חיים פלאג'י (בספרו חיים לראש עמ' קט) עפ"י מדידותיו בביצים ובשעורות של מקומו, שהדרהם הטורקי (3.2 גרם) שלהם גדול מהדרהם של הרמב"ם. "שכן שקלתי כמה פעמים" שמשקל הדרהם הטורקי הוא משקל 72 שעורות (ולא 64 שעורות כהדרהם של הרמב"ם), וכן משקל שיעור נפח ביצה בינונית של מים הוא 15.5 דרהם טורקי (ולא 18 דרהם של הרמב"ם). לפי מדידותיו של הגר"ח פלאג'י עולה שהדרהם של הרמב"ם היה במשקל 2.76-2.84 גרם. ואכן כן נתברר היטב גם בראיות למעלה. הגר"ח פלאג'י מדד לפי הביצים והשעורות של מקומו וזמנו, וכן עולה שיעור הבינוני בשאר מקומות וזמנים, וכפי שיתבאר:

משקל השעורה הבינונית – הנה משקל הדינר קבעו הגאונים והרמב"ם שהוא משקל צ"ו שעורות בינוניות. עפ"י הנחתו של הגרא"ח נאה, משקל הדינר הוא 4.8 גרם, ואם כן משקל השעורה בינונית הוא 0.05 גרם. אמנם הגרא"ח נאה לא מצא שעורה בינונית במשקל הנ"ל אלא רק גדולות⁹⁷. וכן בירחון תבונה שנת תש"ד פורסם מכתב שכתב לו הרב קלמן כהנא: "לפי המדידות של תחנת הנסיונות לחקלאות ברחובות היו השעורות השמנות ביותר במשך שנתיים מהזנים הכי טובים עולים בארץ למשקל של 0.05 גרם, והיו הרבה זנים שמשקלם פחות בהרבה" (מדות ומשקלות של תורה עמ' ס). וכן עולה מבדיקות מדויקות שונות שנעשו לפני כמאה שנה בחו"ל (מדות ושיעורי תורה פרק כב הע' 70), ובזנים שונים בדורינו בא"י

---

97. במהדורה קמא של ספרו כתב הגרא"ח נאה ששקל ג' סוגי שעורים בארץ ישראל, והסוג הגדול הגיע ל-0.05 גרם. במהדורה השניה (שיעורי תורה עמ' פב) הוא מסתיר את דיוק הממצאים ואינו כותב אלא "בחרתי המלאות". (כל זה הובא בס' מדות ומשקלות ש"ת עמ' ס)

קסו _____ **השיעורים בזמנינו**

(שם הערות 71,72), שהשעורה הבינונית שמצאו נע מ-0.0437 עד 0.0457. המציאות מתאימה לדקדוק במידות הרמב"ם, שעולה שעורה בינונית 0.44 גרם.

שיעור הביצה הבינונית – הנה שיעור רביעית הוא שיעור ביצה בינונית ומחצה. אם כן לדעת הגר"ח נאה עולה שיעור הביצה הבינונית 57.6 סמ"ק. והנה אף הביצים הגדולות של ימינו, שהוטלו ע"י תרנגולות המפותחות במיוחד להטיל ביצים גדולות, נפח הבינונית כ-53 סמ"ק (ס' בירור הלכה). אכן למדידת הגר"ח פלאג'י, ביצה הבינונית הוא 48.7 סמ"ק (בספרו "חיים לראש" עמ' קט, עי' לעיל), ובארצות אשכנז בימי האחרונים מצאו את הביצה הבינונית לכ-43-45 סמ"ק (כן מתבאר משיעורי חלה שקבעו עפ"י הביצים של מקומם). והביצה בינונית אצל הש"ך היתה פחות מעט מ-50 סמ"ק.

אמנם לפי הדקדוק במשקל הדינר והדרהם שעולה רביעית כ-74-75 סמ"ק – נפח הביצה הבינונית הוא כ-49-50 סמ"ק, והוא אכן שיעור בינוני של ביצה.

כל כזית מצה - מצוה בפני עצמה

יש שכתבו שבליל פסח, כל כזית מצה שאדם אוכל היא מצוה בפני עצמה. [זהו מלבד מה שהגר"א סובר שכל כזית מצה הנאכל במשך כל שבעת ימי החג היא מצוה, אלא אפילו בלא זה – כל כזית של ליל פסח היא מצוה נוספת של "בערב תאכלו מצות", שהיא מצות האכילה של ליל הסדר]. כך מפורש בדברי המהר"ל מפראג והנצי"ב מוולאזין.

וז"ל המהר"ל (ספר גבורות השם - פרק מח):

"ומהא דקאמר ר' יהושע בן לוי השמש שאכל כזית מצה בהסבה יצא, יש לי ללמוד מדקאמר בדיעבד יצא שכל מה שאוכל מצה בליל פסח לכתחלה צריך הסבה, דאף על גב דיוצא בכזית אחד אם אכל הרבה הכל היא מצוה אחת, ויותר עדיף שיהיה כל אכילתו במצוה ולפיכך יש לו לאכול כל האכילה של מצה בהסבה שהוא דרך חירות, דאם לא כן למה נקט השמש שאכל כזית מצה בהסבה יצא אלא דוקא שמש שמשמש לבני סעודה ואי אפשר לו להסב אבל שאר כל אדם יסב כל זמן שאכל מצה, כי אכילת כזית שאמרו חכמים בכל מקום היינו לענין זה שיוצא בו אבל אם אכל יותר הכל נחשב אכילת מצה של מצוה ולפיכך למה יבטל עצמו מן המצוה, וכן פירש הרמב"ם ז"ל, עכ"ל.

וכן עי' בדברי הנצי"ב שכתב כן בכמה מקומות [שאילתא נ"ג אות ד', משיב דבר ח"ב סי' י"א, מרומי שדה חגיגה ז.].

יש ממחברי זמנינו שכתבו בזה, ראה ב"מועדים וזמנים" (ח"א סי' פ"ו), בהגדת "מנחת אשר" (להג"ר אשר ווייס שליט"א), ב"הליכות שלמה" ח"ב עמ' ק"נ-קנ"א. לא עיינתי כראוי עדיין בסוגיא זו, ועוד חזון למועד, ועכ"פ אני מציין את הנושא ואת מראי המקומות הנ"ל לתועלת הענין.

אגורי למה

במתני' (כלים פי"ז מ"ה) תנן: "כְּזִית שְׁאֵמְרוּ, לֹא גָדוֹל וְלֹא קָטָן אֶלָּא בִּינוּנִי, זֶה אֲגוּרִי".

וצ"ע ברמב"ם, שכתב שיעור כזית ולא הזכיר דבעינן אגורי.

ונראה לי לבאר בס"ד. שבאמת א"צ אלא 'כזית' [וכדעתו של רואה], וגם אם אינו יודע אם זהו אגורי, וכל אשר נראה זית בינוני במקומו זהו שיעורו, וזה נכלל בדברי יסודו של החזו"א: דאל"כ נפל שיעורא בבירא.

וראיה גדולה דלא נאמר בסיני אגורי אלא 'כזית' ותו לא, מגמרא יומא (פ.), דמתבאר מהסוגיא שם שלא נאמר בסיני אפילו דבעינן "בינוני". אלא דאנן מסברא מצריכים בינוני, כי כן נראה מסתבר, ומדדו למקומם ושעתם שאגורי זהו הבינוני, אך אי"ז קובע את עצם הדין.

וא"ש הרמב"ם. ודו"ק.

אופן חדש לשער "כדי אכילת פרס" (ע"י "דעתו של רואה")

א. ככר לחם רגיל בימי קדם היה בגודל 6 ביצים, וי"א 8 ביצים. "פרס" פירושו חצי [מהככר]. וזהו "כדי אכילת פרס" [-כא"פ], משך הזמן הדרוש לאדם כדי לאכול חצי ככר לחם. זהו השיעור לצרף אכילות להיות נחשבות באכילה אחת, והלכה למשה מסיני הוא. יש לשיעור זה הרבה השלכות מעשיות: האוכל פחות פחות מכשיעור ביוה"כ צריך לשהות בין אכילה לאכילה כדי אכילת פרס; וכן אכילת מצה בליל פסח צריכה שתהיה כזית באכ"פ, וכך גם לענין חיוב ברכה אחרונה.

ב. כמה זמן הוא כא"פ? בזה נחלקו הדיעות במאד מאד. הראשון נתן שיעור בדקות הוא החת"ס (שו"ת ח"ו סט"ז) שכתב שהשיעור הוא לכל היותר 9 דקות⁹⁸ ולכל הפחות 2 דקות. אחרונים רבים נתנו שיעורים מוחלטים יותר: 8 דקות (גלות עליות בשם הגר"ז), 7.5 (ביכורי יעקב), 6 (צמח צדק), 5 (בשם ר' יצחק אלחנן), 4 (ערוך השולחן), 3 (מרחשת, אגרות משה). כל זה הובא בספר "מדות ושיעורי תורה" (עמ' של"ט), ושם צוינו כל המקורות.

והנה אם נרצה לנקוט מסקנה ולהכריע בזה הלכה, יקשה עלינו הדבר מאד לנוכח ריבוי הדיעות, ומי יוכל ליתן את ראשו בין ההרים?!

ג. עם כל זה, נראה להציע בזה אפשרות של הנהגה – לכל אדם שירצה בכך – שתהא מקובלת על כל הדיעות! ואין זה בא כהכרעה בין הפוסקים, אלא כהנהגת עיקר הדין - ששיעור כא"פ ניתן כל לאדם לשער לפי "דעתו של רואה", וזהו מהותו של השיעור. ואף הפוסקים שנתנו שיעור מסויים, כוונתם רק לגבי מי שירצה לסמוך עליהם, אבל לא כווננו מתחילה לחייב אחרים לקבל את דעתם, ולאדם שרוצה לשער בעצמו – לא לגביו נאמרו שיעוריהם כלל. ונבאר דברים אלו.

ד. הבה נתאר לעצמינו את שאלת ה"כדי אכילת פרס" בזמן חז"ל, איך שיעורוהו כשלא היו שעונים קיימים כלל? ולדוגמא נחשוב על אדם שנכנס לבית המנוגע, ורצה לדעת אם שהה כא"פ, כי רק אז נטמאו בגדיו.

הוא ישאל את הרב: האם בגדי טמאים? ישיב הרב: תלוי אם שהית כא"פ, יאמר האדם: איני יודע כמה זמן שהיתי! מה יוכל הרב לומר? אך דבר אחד ויחיד: עליך

98. הוא כתב כן עפ"י ראייה מסוגיית הגמרא, ראה דיון על כך בפרק הבא.

לשער בדעתך כאילו בזמן שנכנסת לבית המנוגע, התחיל מישוהו לאכול פרס (-חצי) ככר מפת חיטין. אם יצאת קודם שנגמרה אכילתו לפי אומד דעתך, טהור אתה, ואם לאו, וכו'.

אין מנוס מלומר שעיקר השיעור ניתן מתחילתו על דעתן של בני אדם ולפי השערותם, וזהו הקובע את משך הזמן של הלכות כא"פ!

ה. ומעתה, לענין דעתם של רבותינו האחרונים ז"ל.

נראה להקיש לכאן יסוד שמצינו לענין שיעור הביצה והרביעית. דהנה במתניתין (כלים פי"ז מ"ו) מפורש ששיעור הביצה הבינונית נקבע לפי "דעתו של רואה". ומצינו בזמן רבותינו הגאונים, שבא מר רב הילאי גאון ופירש את השיעור, משקל 16 2/3 דינרים ערביים.

כתב על כך רבינו רב שרירא גאון (הובאו דבריו בספר האשכול הל' חלה) וז"ל: "כמתניתין עבדינן, הכל לפי דעתו של רואה. ומה רב הילאי הכין הוה דעתיה, שהמשנה חייבה כל אדם לפי דעתו, והרי פירש לכם מה שראה הוא לפי דעתו, או מה שראו שמלפניו ולמדוהו, אם חפצים אתם לעשות כמוהו ולסמוך עליו או על חכמים שלפניו ששיערו כן לפי דעתם, עשו; ואם לאו, שיערו אתם, ולפי דעתו של רואה יעשה אם חסר אם יותר", עכ"ל.

ו. לעיל (באות ד') כתבנו, שאף שיעורא דכא"פ תלוי הוא בדעתו של רואה. ואם כן, אף כאן היה נראה על דרך דברי רב שרירא גאון.

אם רצונך לסמוך על שיעורי הפוסקים בשיעור כא"פ, תוכל לסמוך עליהם. אבל אם לאו אזי – כלשון רב שרירא גאון, "שיערו אתם, ולפי דעתו של רואה יעשה אם חסר אם יותר".

ז. ולפי"ז אדם הרוצה לאכול כזית מצה בכא"פ, יוכל לשער את משך הזמן ללא שעון כלל, וינהג כפי שנהגו בזה כל דורות עם ישראל עד שהמציאו את השעון. יצייר בדעתו שבתחילת אכילתו את הכזית מצה החל מישוהו לאכול פרס פת חיטין, ועליו לסיים אכילת כזית קודם שנסתיימה אכילת הפרס של אותו אדם, לפי השערותו, ואז מצטרפת אכילתו את הכזית מדינא, דזהו שיעורא דכא"פ. ויועיל אופן השערה שכזה, לכו"ע ולדעת כל הפוסקים.

ח. הרוצה לשער זמן האכילה, יוכל לקחת 'פרס' ולאוכלו, ולמדוד את הזמן. אם נשער 'פרס' בארבעה ביצים, לכאורה זהו בערך כשתי פרוסות לחם ('סנדוויטש' אחד), כי כל פרוסה היא כ-100 סמ"ק. הנסיון שלי (כפי הרשום בזכרוני עתה)

הראה בהחלט על פרק זמן של לא יותר מאשר 3-4 דקות, וצ"ב בפוסקים שצינו זמנים גדולים יותר (כמצויין לעיל).

ט. ולענין שיעורי הזמן שצינו הפוסקים שהובאו לעיל:

הנה בשו"ע (או"ח סי' תרי"ב) ישנה מחלוקת אם ה'פרס' שעליו מדובר הוא ג' או ד' ביצים⁹⁹, וא"כ כל מי שנותן שיעור עפ"י נסיון ומדידה בפועל יצטרך לשער את אכילתו הן בג' ביצים והן בד' ביצים, ולקיום מצוה דאורייתא יחמיר על השיעור הקטן ואילו לענין איסור (כאכילת יוה"כ למי שאוכל לשיעורין) יהיה החומרא על השיעור הגדול. וא"כ לא שייך כלל למסור שיעור מוחלט על כא"פ, אלא יהיה תלוי לענין מה נאמר השיעור וכנ"ל. והרי הפוסקים שמסרו שיעורי 'כדי אכילת פרס' בדרך כלל מסרו שיעור בכך וכך מינוטין ולא ציינו איך הגיעו לשיעור זה ובאיזה פרס (ר"ל בכמה ביצים) מדובר. וצ"ב.

---

99. ונראה פשוט שאין להכריע מח' זו ע"י דעתו של רואה [כי כלל זה נאמר רק על דברים התלויים באומדנא והשערה].

בענין חידושו של החת"ס שמשך זמן כדי אכילת פרס - הוא 9 דקות

במשך שיעור זמנו של כא"פ נבוכו בו המחברים האחרונים ובקשו לשער ולא מצאו¹⁰⁰. ואכן שיעורים והשערות רבות נאמרו בו, זה בכה וזה בכה, וכפי שיבוא בהמשך.

מפורסמים הם דברי החת"ס סופר (שו"ת ח"ו סי' ט"ז) שכתב "טוב להחמיר להפסיק [לאוכל ביום הכיפורים פחות פחות מכשיעור] בין אכילה לאכילה כשיעור חצי מיל ט' מינוטין אם אפשר להחולה בכך".

את השיעור הזה העלה החת"ס מהוכחה שלו בהשוואת שתי סוגיות. האחת: הגמרא בכריתות יג. דנה באדם שאכל פחות מכשיעור, "ירד וטבל ועלה", ואכל עוד והשלים לכשיעור. ומשמע דשיעור טבילה היא פחות מכא"פ.

השנית: בגמרא בשבת לד: דנה הסוגיא מתי הוא בין השמשות, וקאמר רבי נחמיה "כדי שיהלך אדם משתשקע החמה חצי מיל". ובגמ' שם לה. איתא:

"הרוצה לידע שיעורו של רבי נחמיה יניח חמה בראש הכרמל וירד ויטבול בים ויעלה וזהו שיעורו של רבי נחמיה".

והרי שטבילה הוא כשיעור מהלך חצי מיל, וידוע שכדי הילוך מיל הוא ח"י דקות, ומכאן ששיעור טבילה הוא ט' דקות, אלו דבריו ז"ל.

וכמה קושיות הקשו עליו האחרונים:

(א) החזו"א (או"ח ס"ס לט) הקשה דא"כ צריך לשער כא"פ ח"י דקות. שהרי שיעור הטבילה עצמה הוא ט' דקות, וצריך להוסיף גם את זמן האכילה עצמה, שהרי מדובר באדם שאוכל מקצת קודם הטבילה ומקצת אחר הטבילה ועדיין לא נגמר שיעור כא"פ¹⁰¹.

---

100. ל' המרחשת שהובא בהמשך.

101. ובאמת נראה דלאו דוקא נקט בקושיא ח"י דקות, דיתכן שהאדם אכל בחמש דקות (למשל) ויהיה הזמן י"ד דקות, אבל הכוונה היא להעיקרון שמדובר על כרוך במשך זמן שהוא יותר מט' דקות.

ב) המרחשת (ח"א סי' י"ד) הביא את דברי החת"ס, ודחה בהסבירו פשט אחר בסוגיא בשבת. דהחת"ס הבין שמדובר ש"האדם לא עמד בראש ההר רק החמה הניחה בראש ההר אבל הוא עמד על שפת הים וירד לטבול א"כ שיעור טבילה הוא ט' מינוטין" (ל' החת"ס). וכתב המרחשת: "אבל כבר תפסו עליו המחברים האחרונים שבמחכ"ת נעלמו ממנו דברי הרשב"א בחידושיו לשבת שם שכתב וז"ל: ויעלה דקאמר אין פירושו ויעלה מטבילתו, אלא יעלה דומיא דירד, כלומר ירד מראש הר הכרמל ויטבול ויעלה אל ראש ההר ויאכל שם".

א"כ, לפי הרשב"א הזמן הזה כולל גם את הירידה מן ההר והעלייה חזרה אל ראש ההר, ואין ראיה לעניננו כלל. עכת"ד המרחשת¹⁰².

והנה נחזי אנן, דדחייה זו שפיר נאמרת לפי הרשב"א, אך ברש"י נראה שלא למד כמו הרשב"א.

דז"ל רש"י: "כרמל - הר שעל שפת הים, וחמה סמוך לשקיעתה נראית על ראשי ההרים, ובכדי שירד ויטבול ויעלה הוי לילה". הרי שרש"י משמע להדיא שבראש ההר היתה החמה – לא האדם, וראיית החת"ס עכ"פ אליבא דרש"י לא נדחתה. אך נראה שיש לדחות מצד אחר.

דהראיה מתבססת על כך ששיעור הזמן שאדם "ירד וטבל ועלה" הוא זהה בשתי הסוגיות. ונראה, דאף שהלשון אכן זהה, על כרחך אין שיעור הזמן זהה.

דעצם הדבר תמוה טובא: היתכן ששיעור הטבילה הוא ט' דקות, והלא בזמן של כמה שניות בודדות יכול אדם לטבול ולעלות?

אלא על כרחך כוונת הסוגיא בשבת היא לטבילה כדרכה, כולל פישוט הבגדים, טבילה, ניגוב המים, ולבישת הבגדים. [ויש לדון שמוכח כן מיניה וביה. וכי איני יודע כמה זמן הוא כדי הילוך חצי מיל, שנצרך להודיעני שהוא כדי שיניח החמה בראש הכרמל וכו'? אלא, היתה כאן הנחייה מעשית לרוצים לרדת ולטבול וכו' בפועל¹⁰³. וזה ודאי כולל טבילה כדרכו של אדם הטובל, עם פישוט בגדים וניגוב וכו' וכו"ל]. ואילו בסוגיא בכריתות מדובר במקרה מיוחד שאדם טובל באמצע

102. וכע"ז בחזו"א שם.

103. אך יש לעיין בזה, כי לא היה לו הערב שמש כיון שטבל ביה"ש, וסו"ס אין כאן הנחייה מעשית.

אכילתו, ואין צריך אלא את עצם הטבילה עצמה ומיד הוא עולה ואוכל, וזה בהרבה פחות מט' דקות, ותו ליכא ראיה¹⁰⁴.
(ג) עוד הקשה המרחשת: "קשה לומר ששיעור כדי אכילת ג' או ד' ביצים ישהה כדי שיעור כל כך גדול של ט' מינוטין, שהחוש מכחיש לזה".
והיא אכן קושיא אלימתא.

---

104. והחת"ס שם תמה טובא, דיש לסתור את פירוש רש"י מתוספתא פ"א דזבים דטבילה עם סיפוג הוא כמהלך חמישים אמה שהוא פחות ממנוט, וכתב דצע"ג. ולפי החילוק בין הסוגיות שנתבאר, לק"מ לרש"י, דהתוספתא מיירי בטבילה בלבד, ורש"י מיירי בטבילה עם פישוט בגדים וכו'.

האם לכל מאכל יש שיעור "כדי אכילת פרס" אחר?

כתב המנחת חינוך¹⁰⁵ לחדש (וכ"כ התורת חסד¹⁰⁶), שלכל מאכל בפני עצמו יש שיעור כדי אכילת פרס משלו. שהרי זה ברור שמאכלים שונים נאכלים בקצב שונה, וכדתנן "פת חיטים ולא פת שעורים", כי זמן אכילתם שונה. ומחדש המנ"ח שכאשר צריך לאכול כזית בכא"פ, היינו בכא"פ של אותו מאכל. ולדוגמא, האוכל בפסח כזית מצה, צריך לאוכלה בתוך זמן כא"פ של מצה בכמות ג' או ד' ביצים. וכן ביום הכיפורים באדם האוכל פחות פחות מכשיעור, אשר דינו לשהות בין אכילה לאכילה כא"פ, יהיה פרק זמן זה משתנה לפי סוג המאכל אשר הוא אוכל. הוא אף מוצא לדבריו ראיה מדברי המג"א. דאיתא בשו"ע (או"ח סי' פ"א) שצריך להרחיק מצואת תינוק אם הוא יכול לאכול כזית בתוך כדי הזמן שיגדול אוכל פרס. וכתב המג"א שבמאכל שעושין לתינוק שקורין פפא, "נראה דבפפא משערין כפי מה שיכול לאכול הגדול פרס פפא", הרי כחידוש המנ"ח, עכת"ד.

ולולי דמסתפינא, נ"ל דזה אינו.

דהרי לפי זה היה להש"ס לאשמועין דביום כיפור שיעור הזמן תליא בסוג המאכל אשר יאכל, וכיצד שתיק מיניה הש"ס? וגם הרמב"ם והשו"ע כתבו רק שיעור "כדי אכילת פרס", הן במאכלות אסורות, הן באכילת יוה"כ, הן במצות אכילת מצה,

105. ז"ל ספר מנחת חינוך – (מצוה שיג - אות ה): "גבי כל האיסורים נראה דכל מאכל ומאכל, והן לענין יום הכיפורים כל מין מאכל משערין כל אחד בדידיה בכמה זמן נאכל פרס מן המאכל האיסור שאוכל כזית. א"כ לפי זה ניחא מה שלא ביארו חז"ל כמה הוה כדי אכילת פרס בבינוני, כי אין שיעור לדבר רק כל מאכל יש לו שיעור אחר, ולא יספיק הדיו והקולמוס לחשוב כל מין מאכל בעולם לאדם בינוני, על כן איזה מין מאכל שאדם אוכל משערין באדם בינוני כמה צריך לשהות לאכול המאכל הזה אם יאכל כשלש או כארבע ביצים, וזה נראה לענ"ד אמת וברור, כיון דלא מצינו בש"ס שיעור ידוע כמה זמן אכילת פרס ולא מצינו ג"כ באיזה מין, על כן בודאי בכל מין ומין משערין בדידיה דהיינו מין מאכל זה לאדם בינוני...

שוב האיר השי"ת את עיני וראיתי בספר מגן אברהם סי' פ"א סק"ב שכתב אהא דמבואר בשו"ע קטן שיכול לאכול כזית דגן, כתב הגהות סמ"ק גם במאכל שעושין לתינוק שקורין פפא, ולי נראה דבפפא משערין כפי מה שיכול לאכול הגדול פרס פפא וכו', עכ"ל. מבואר מדבריו ג"כ דבכל מאכל משערין שיעור ידידיה... והנאני מאוד".

106. סי' ל"ב.

ולא כתבו שום חילוקים בזה? ולכאורה א"כ ברור שהם לא למדו כן. ומה שהביא מדברי המג"א, נראה דאינו ראייה. דבאמת שתי הלכות שונות נאמרו בזה, בשימוש במושג 'כא"פ'. חדא, שיעור צירוף אכילה. וחדא, שיעור הגדלות של התינוק, שהוא בהשוואה לאדם גדול. המג"א איירי במדד לשיעור גדלותו של ילד, בהשוואה לאדם גדול. ורק התם, כשצריך לשער את יכולת האכילה שלו בהשוואה לגדול, שם באמת ניתן להשוות אותו לגדול בכל מאכל שהוא, ולראות כמה זמן לוקח לקטן לאכול מאכל וכמה זמן לוקח לגדול לאכול את אותו מאכל. ואז שיעור כא"פ שייך בכל מאכל בפני עצמו, וסברא גדולה היא כיון שהנידון הוא השוואת הגדילה של התינוק ביחס למבוגר. אך לעולם בענין ההלכה הראשונה, היינו הקביעה של צירוף מאכלים, יהיה שיעור קבוע (ולא משתנה) בכל מאכל. וא"כ נראה שראייתו מהמג"א אינה מוכרחת¹⁰⁷. ועצם הראיה שהביא המנ"ח בתחילת דבריו היא, דאם היה שיעור קבוע שווה לכל מאכל, היה הש"ס אומר מהו שיעור זה. אך נראה דאין זה מוכרח, כי שיעורים רבים יש בש"ס שככה הם, ואדרבה בדרך כלל אין הש"ס מגדיר את שיעור הדבר עפ"י שיעור אחר, אלא כל שיעור עומד הוא בפני עצמו. וז"ב.

<><>

הרמב"ם כתב שיעור כא"פ גם לשתייה, ומוכח מזה דלא כהמנ"ח, דלדבריו היה צ"ל כדי שתיית פרס. [העירני לזה הרב נריה בר-און שליט"א].

ברכה אחרונה על שתיית קפה

מפי השמועה נמסר, שהגר"ח מבריסק היה מברך בורא נפשות על שתיית קפה. ואף שהקפה חם וקצב שתייתו אינו מאפשר לגמור רביעית תוך כדי שיעור שתייה,

---

107. היה אפשר לדחות את דברי מפירוש רש"י בסוגיא בסוכה (מב.; שהוא מקור הדין), שכתב טעמא דבעינן שיעור זה, דאל"כ לא מקרי שהיה לקטן 'אכילה', וז"ל: "והוא שיכול לאכול כזית זה בכדי אכילת פרס - לבינוני, אבל אם צריך זה הקטן לשהות יותר מכאן, הרי הוא כאוכל עכשיו חצי זית ולמחר חצי זית, שכן הלכה למשה מסיני שאין אכילה מצטרפת לשהייה ארוכה מזו". אך הנה שאר פוסקים חולקים על רש"י, כמ"ש הב"י. דלרש"י בעינן שיאכל בפועל מאכל דגן, ואין כאן ענין של מדידת שיעור גודלו של התינוק. ואילו לשאר פוסקים הנידון הוא שיעור גדילת התינוק ואפילו לא אוכל דגן בפועל. וא"כ המג"א שקאי דלא כרש"י, שפיר י"ל דרק לענין גדלות התינוק קאמר, וכש"נ.

כדי אכילת פרס _____ קעז

ואם היה שותה שאר משקין כך – לא היה מברך; קפה שאני, שכיון שהוא חם הוי דרך הנאתו דוקא בשתייה מעט מעט.
וכך שמענו על גדולי תורה נוספים הנוהגים כך¹⁰⁸.
ויש לעיין בטעמו של דבר.

והנה המנ"ח כתב לנהוג כן, בהתאם לשיטתו שלכל מאכל יש שיעור כא"פ בפני עצמו¹⁰⁹.

וכבר נתבאר לעיל שיש מקום רב לדון בדבריו אם אכן יש לכל מאכל שיעור בפנ"ע.

אך באמת יתכן שמנהג הגר"ח הוא מטעם אחר.

והיינו, דאף שלכל מאכל יש אותו שיעור כא"פ, אבל דין כא"פ הוא לא דין במאכל אלא בצורת הבליעה. ולכן יתכן מאכל ששיעור אכילתו בכזית, ועכ"ז זמן אכילתו בכדי אכילת פרס.

---

108. ועי' במ"ב (ר"י א') שכתב וז"ל: "והנה לענין שתיית טה"ע וקאפ"ע שהדרך לשתותו כשהוא חם וקשה לשתותו בלא הפסק כדרך שאר משקין כ"א מעט מעט יש מחלוקת רבה בין הפוסקים אם צריך לברך ברכה אחרונה לדעה ראשונה הנ"ל ובמחצית השקל ובח"א מצדדים שלא לברך וכ"כ בדה"ח וכן הוא מנהג העולם. ואנשי מעשה נוהגין שלבסוף שתייתן מניחין כדי שיעור רביעית שיצטנן מעט כדי שיוכל לשתות רביעית בלא הפסק ולברך ברכה אחרונה וטוב לעשות כן כדי לצאת אליבא דכו"ע ובפרט לדעת הגר"א הנ"ל דפסק כדעה שניה דהשיעור הוא כדי אכילת פרס לענין צירוף גם בשתייה בודאי נכון לעשות כן".

109. ז"ל המנחת חינוך (מצוה שיג - אות ה):

"ובזה נראה לענ"ד מה שנסתפק המשנה למלך פ"ג מברכות הי"ב לענין שתיית הקאווי דדרך לשתות מעט מעט, ויש מתחילת השתייה עד סוף השתייה רביעית או יותר מכדי אכילת פרס, דדעת קצת גדולים כיון דדרך שתייתו בכך מצטרף אף יותר מרביעית או כדי אכילת פרס, והוא ז"ל דחה דבריהם ... ולפי מה שכתבתי נראה דהדין עם הגדולים, כיון דכל מין מאכל ומשקה באותו מין משערין שיעורי אכילה ושתייה דיליה, א"כ בקאווי שהיא חמה ורביעית שוהין בני אדם יותר מכדי אכילת פרס ... ולמאן דאמר פרס שלש ביצים א"כ שוהה כמו אכילת ששה ביצים דרך משל א"כ דרך שתיית קאווי הפרס שלו יותר, א"כ אם שותה רביעית כדרכו הוי תוך אכילת פרס מקאווי, כי בכל אכילה משערין באותו מין וכדרך שתייתו אינו יכול לשתות בזמן כזה רק רביעית דהיא ביצה ומחצה אבל לא פרס, א"כ אם שותה קאווי רביעית אף דהוא שוהה הרבה מ"מ הוא תוך אכילת פרס לקאווי כי המיני אכילה אינם שווים, כמו שעורים אכילת פרס ביותר מחיטים כמו שכתבתי לעיל".

וכך מובא בשם הגר"ח: "בדין צירוף, במידי דבר אכילה הוי באכילת פרס, ובמידי דבר שתיה הוי ברביעית אף לשיטת הרמב"ם, וטעמא הוא דדין זה תלוי במעשה אכילה ושתייה ולא באופן האיסור, וראיה לזה מהמחה את החלב וגמעו (חולין קכ). דהשיעור הוא בכזית¹¹⁰, ודין צירוף הוא בשיעור רביעית כמבואר הרמב"ם פי"ד ממאכל"א ה"ט, והיינו משום דיש כאן מעשה שתייה, אף דהאיסור הוא אכילה ושיעורו בכזית (ספר זיכרון חיים עמ' כ"א).

וא"כ, אף שדין כל המאכלים שווה, אך דין בליעה שונה מבליעה לבליעה, ובבליעת מאכל חם – יהיה השיעור גדול יותר.

ובדרך פשוטה יותר:

כא"פ הוא כדי שיהיה 'אכילה', ובזה אין נפק"מ בין המאכלים. אבל מאכל שבגלל החום שלו דרכן של בנ"א לאוכלו לאט, נהיה זה דרך אכילתו, וחייב אף ביותר דסו"ס הרי היה זה בדרך אכילה.

ועי' עוד בהערה¹¹¹.

---

110. עיין בתוספתא דכריתות (ב, יג) מפורש דשיעורו בכזית.

111. יש לצדד שיש לכאורה ראייה למנחת חינוך מהרמב"ם (הלכות מאכלות אסורות פרק טו ה"ג), וז"ל:

"כיצד הוא ממשו כגון שהיה מן החלב כזית בכל שלש ביצים מן התערובת אם אכל מן הגריסין האלו כשלש ביצים הואיל ויש בהן כזית מן החלב לוקה שהרי טעם האיסור וממשו קיים". והנה אם נימא דלא כהמנ"ח, הרי יתכן שגריסים נאכלים מהר יותר מפת, וא"כ היה צ"ל השיעור לפי זמן אכילת ג' ביצים פת, ולא לפי זמן אכילת שלש ביצים מהתערובת, וצע"ג. אבל לפי המנ"ח א"ש.

שוב ראיתי דזה אינו, דא"כ יהיה האיסור בכדי אכילת פרס מן החלב, ולא מן הגריסים, שהרי החלב הוא האיסור. ויש לעיין בזה.

הערה בענין שיעור כדי שתיית רביעית

דעת השו"ע (סו"ס תרי"ב) להכריע דשיעור הצירוף של שתייה הוא כדי שתיית רביעית¹¹², והדרך לשער שיעור זה הוא כדכתב במ"ב (שעה"צ ר"י י"א): "ונ"ל דסתם שתיית רביעית משערין כדרך שתיית בני אדם שאינו שותהו בבת אחת כ"א בשתי פעמים שהוא מדת דרך ארץ".

ויש לעיין מדוע שיעור אכילת כזית הוא בנתינת מרווח זמן גדול כדי אכילת פרס, שהוא פי כמה וכמה יותר מהזמן הדרוש לאכילת כזית (כי הכזית הוא לכל היותר כחצי ביצה, והפרס הוא ג' או ד' ביצים, א"כ השיעור הוא פי 6 ומעלה מקצב אכילה רגיל).

ואילו בשתיית רביעית השיעור הוא כדי שתיית רביעית, שהוא ללא נתינת מרווח זמן נוסף כלל. ולפי שעה לא ראיתי מי שהעיר בזה, וצ"ע.

---

112. והגר"א – הובא במ"ב שם - הכריע שגם במשקין הוא כמו באוכלין, כדי אכילת פרס.

האם זו דרך מובחרת – לשער ב"דעתו של רואה"?

א. שיעורים התלויים בביצה, יש לשער בביצה שהיא בינונית. וכיצד משערין איזו ביצה היא הקרויה "בינונית"? נחלקו בזה תנאים, במשנה בכלים (פי"ז מ"ו):
 "רבי יהודה אומר: מביא גדולה שבגדולות וקטנה שבקטנות ונותן לתוך המים וחולק את המים. אמר רבי יוסי: וכי מי מודיעני איזוהי גדולה ואיזו היא קטנה? אלא, הכל לפי דעתו של רואה".

ב. וסברת המחלוקת, ביאר החזו"א (או"ח ל"ט סק"א), דלפי רבי יהודה צריך ליטול הגדולה והקטנה לחלקם, כי אף שהשיעורים מסורין לדעתו של רואה – מ"מ צריך להרבות בדקדוק, ואופן זה מדקדק יותר מאשר לאמוד את הבינוני.

ואילו רבי יוסי סבר "כיון דסוף סוף אין בשיעורין דקדוק מאמת אלא קירוב, אין להכביד על האדם ליקח גדולה וקטנה אלא אומד לפי דעתו".

ג. מדברי החזו"א משמע, שאף לרבי יוסי היה עדיף לשער בנטילת ביצה גדולה וביצה קטנה וכו' כשיטת רבי יהודה, והוא מודה שמדה זו אכן מדקדקת יותר, אלא שרבי יוסי חידש צד קולא - שמספיק אומד, וסומכים על אומדן "דעתו של רואה" אע"פ שהוא פחות מדקדק, כדי שלא להכביד על האדם.

ולענ"ד נראה להציע ביאור אחר, ולפיו רבי יוסי ס"ל בדוקא לעשות לפי אומד, ולפי שיטתו - אדרבה דרך זו היא עדיפה.

ד. דהנה מצינו במשנה במסכת ערכין (פ"ה מ"א) שנחלקו רבי יהודה ורבי יוסי במחלוקת דומה.

האומר "משקל ידי עלי לבדק הבית", כיצד אפשר לשער מהו משקל ידו? רבי יהודה אומר: ממלא חבית מים ומכניסה עד מרפקיו [-כדי לברר את מידת הנפח של ידו] ושוקל בשר חמור וגידין ועצמות ונותן לתוכה עד שתתמלא [-שאז יהא נפח בשר החמור שווה לנפח של ידו. ואז כשישקול את בשר החמור, שמשקלו כמשקל בשר אדם (-רש"י), יתברר בכך המשקל של ידו].

אמר רבי יוסי, וכי היאך אפשר לכוין בשר כנגד בשר ועצמות כנגד עצמות? (שמא יש בבשר החמור שנתן לתוך החבית יותר גידים ועצמות ממה שיש ביד, או פחות, ונמצא שאין המשקל מכוון – רע"ב). אלא, שמין את היד כמה היא ראויה לשקול, עכ"ל המשנה.

והרי שהמחלוקת שם דומה ממש למחלוקת בענין ביצה: כאשר יש קושי למדוד ולברר את הדבר עצמו, כיצד נעשה? רבי יהודה סובר שיש למדוד חפץ אחר, שדרכו ועל ידו אפשר יהיה לברר את המידה והמשקל המדויקים של הדבר שבו אני מעוניין. ואילו רבי יוסי אינו נוקט חפצים אחרים, אלא סובר למדוד את הדבר עצמו לפי מיטב יכולתו, ואפילו אם עי"ז לא יהא נמדד באופן מדויק, אלא רק ע"י אודמנא.

ה. והנה על מה שטען רבי יוסי: "וכי היאך אפשר לכיין בשר כנגד בשר וכו'", מובא בברייתא בגמרא שהשיב רבי יהודה: אומדין, אמר ליה רבי יוסי: עד שאומדין בשר גידים ועצמות ימודו את היד? ורבי יהודה: כמה דאפשר, עבדינן, עכ"ד הברייתא.

מבריינתא זו משמע, שבמחלוקת שם – סבר כל תנא שהדרך שלו מובחרת ועדיפה יותר, רבי יהודה העדיף לשקול בשר חמור, שכך המדידה מדויקת יותר, ואילו רבי יוסי מעדיף לאמוד את היד, ואע"פ שהוא פחות מדויק, כי כיון שבכל מקרה צריך להזדקק לאומד הדעת [שאף לרבי יהודה צריך לכיין בשר כנגד בשר וכו'], עדיף שיהא אומדן נעשה על הדבר עצמו, ולא על חפץ אחר שהוא רק סימן לברר דרכו ועל ידו.

ו. וא"כ אף בענין הביצה הבינונית נפרש כן את שיטת רבי יוסי: כיון שבלא"ה אין כאן דיוק מושלם, ונצרכים אנו לכח אומדנא של האדם, א"כ עדיף לאמוד באופן ישיר את הביצה עצמה איזוהי בינונית, מאשר לאמוד ביצה גדולה וביצה קטנה שהם רק סימן לדבר ואופן עקיף שדרכו ועל ידו יתברר איזוהי בינונית.

ז. נמצא לפי מהלך זה, שאין טעמו של רבי יוסי כדי להקל על האדם במדידתו ואע"פ שהוא פחות מדויק. אלא טעמו, משום שסובר ששיטתו היא הדרך הנכונה המובחרת, לאמוד את הדבר עצמו שאותו רצונו לשער (ודלא כדלעיל אות ג').

ויש לציין שבאבקת רוכל סי' נ"ב הביא מעשה במקוה שמדדוהו באגודלים באופן כזה שמדדו את הגדול ביותר והקטן ביותר ותפשו את הממוצע ביניהם, ומשמע שסברו כדברי החזו"א.

מדת ה"אמה" – ביחס לממצאים ומידות טבעיות

מטרת המאמר

כידוע¹¹³, בעניין מידות ושיעורי תורה נתפרסמו שתי שיטות, הידועות בשם: שיעור רבי חיים נאה, ושיעור ה"חזון איש". כמעט אין לך מצוה שאינה תלויה במידה או שיעור כלשהם, ולפיכך חשיבות מרובה יש לבירורו של נושא זה. במאמר זה ננסה לברר את יסודות שתי השיטות הנ"ל בתחום של מידות אורך, ולברר אודות ממצאים ומידות טבעיות שניתן ללמוד מהם. יצוין, שהמאמר נכתב בצורה שתהא מובנת גם למי שאין לו שום רקע בנושא.

ידיעות בסיסיות

נחלקו הדעות כיצד יש לשער את מידות האורך של חז"ל, דהיינו: האמה, הטפח והאצבע.

ידוע מהגמרא, ומוסכם לפי כל השיטות: שהאמה 6 טפחים, והטפח 4 אצבעות. אבל מהו אורך האמה במידות זמנינו?

נתפרסמו בזה שתי שיטות עיקריות, השיעור הגדול ("שיעור חזון איש") משער את האמה בכ-58 ס"מ, ואילו השיעור הקטן ("שיעור הגר"ח נאה") משער את האמה ב-48 ס"מ.

גם במידות הנפח (וכגון ה"רביעית" והביצה) נחלקו, שהרי מידות האורך והנפח תלויות זו בזו בכך שקביעת מידות הנפח היא ע"י הכפלת מידות האורך לשלשת הכיוונים (אורך, רוחב, גובה).

נברר מעתה את הראיות העיקריות אשר מהן ניתן ללמוד אודות שיעורה של מידת האמה.

---

113. מאמר זה הופיע לראשונה ב'קובץ בית אהרון וישראל' [אדר תשס"ג].

מקומן של הוכחות טבעיות בקביעת ההלכה

בבואנו לדון בנושא שלנו – בירור המציאות כהוכחה לשיטה זו או אחרת, עלינו להתייחס למחשבה היכולה לעלות בליבם של הקוראים: וכי אפשר להכריע על פי ראיות אלה? גם אם נמצא, לדוגמא, שמשקלן של מטבעות עתיקות מוכיח כאחת השיטות, איזה משקל יש בהלכה לעובדה כזו כנגד השיטה השנייה? ידיעות אלה אולי מעניינות וחשובות, וייתכן שיועילו לקבוע נטיה מסויימת, אך לא מסתבר לדחות שיטה שנקטו בה גדולי עולם רק מחמת ממצאים כלשהם מהשטח. וכלל נקוט בידינו, 'אלו ואלו דברי אלוקים חיים'!

ואען ואומר, אין הדברים הללו נכונים כלל. "אלו ואלו דברי אלוקים חיים" נאמר אודות מחלוקת בסברא, כי לשתי הסברות יש מקום בהלכה, ושתייהן, איפוא, נחתמו בחותם של "אמת". אך כאשר עצם המחלוקת היא אודות המציאות, והרי המציאות היא כאחת משתי האפשרויות בלבד – ולא כשתייהן, לא על כך נאמר הכלל של 'אלו ואלו' (כך מבואר ברש"י כתובות נז. ד"ה הא קמ"ל)¹¹⁴.

והרי בסוגיין נתעוררה הבעיה מחמת העלם דבר – מציאות שלא היתה ברורה. ואמנם דנו על סמך ראיות, אך הראיות עצמן אינן חד-משמעיות, ותלויות הן בהכרע הדעת שהוא בבחינת השערה ואומדן-דעת בלבד. ואם כן, גם גדולי-עולם לא יכלו לבסס יותר מאשר המציאות כפי שהיתה לעיניהם, ולעולם נשאר הדבר בגדר של השערה ואומדנא. וכנגד זה – בוודאי שיפה כוחה של מציאות הנגלית לנו, לברר ואף להחליט אם וכאשר הנתונים ברורים כל צרכם.

דוגמא לדבר, במסכת ב"ב (דף עד.). נחלקו ב"ש וב"ה כמה חוטים יש לתת בציצית. וכאשר נזדמן לרבה בר בר חנה לראות ציצית של דור המדבר, נתרעמו עליו רבנן על כך שלא שם לב למניין החוטים, כי אז היה בכך הכרעה בין מחלוקת התנאים הנ"ל. הרי שהמציאות מכריעה.

---

114. העקרון הנ"ל חשוב גם לגבי הסתייגות אפשרית נוספת. כל לומד גמרא יודע כי יש מחלוקות הנראות כתלויות במציאות, ותמיד נמנעים אנו מלומר שבירור המציאות יכריע. אך, זהו משום שאנו תולים את המחלוקת בסברא או בהבנה. לא כן בנידון דידן, בו כל המחלוקת היא אודות מציאות ברורה ויציבה, כמה היה שיעור האמה של חז"ל. שם אין טעם כלל למניעה זו.

אמנם, יתר על כן מצינו בסוגייתנו גופא. נחלקו הראשונים מהו משקלו של מטבע הדינר. ובפי' רמב"ן על התורה (שמות ל, י"ג) נוקט הוא כדעת הגאונים ונגד דעתו של רש"י. וכל זה, מפני שלא ראה מטבע זה מימיו, ואכן מיד כאשר הגיע לארץ ישראל ומצא שם מטבע עתיק אחד (!) ומשקלו כשיטת רש"י חזר בו הרמב"ן בגלל מטבע בודד זה, וכתב על כך איגרת מיוחדת מארץ ישראל, [אותה הוא מתחיל במילים "ברכני השם עד כה, שזכיתי ובאתי לעכו, ומצאתי שם ביד זקני הארץ מטבע כסף מפותח פיתוחי חותם..."] (הובא בסוף פי' הרמב"ן על התורה במהדורת שוועל ובעוד מקומות).

ואם כך הוא בהתייחס לדעתו של רבנו הגדול, הרמב"ן, בוודאי שאין לנקוט גישה אחרת לגבי מחלוקת שבין רבותינו האחרונים ז"ל. וזה ברור.

עיקר שיטת החזון איש - עפ"י רוחב האגודל

עיקר שיטתו של החזו"א מתבססת על מדידת רוחב האצבע (=האגודל) במציאות. החזו"א נקט שהאגודל במציאות הוא כ- 2.4 ס"מ. ולפי"ז מתברר שמדת הטפח (= 4 אצבעות) 9.6 ס"מ, ומידת האמה (= 6 טפחים) 58 ס"מ בקירוב. לפי שיעור זה נקבעת גם מידת הרביעית [ששיעורה הוא, כמבואר בפסחים דף קט., 2.7 X 2 X 2 אצבעות] ועולה שיעורה 150 סמ"ק בקירוב.

דיון בהוכחה מרוחב האגודל

הנה, במאי דפשיטא ליה למרן החזו"א שמידת האגודל היא 2.4 ס"מ, ועל מציאות זו בנויה כל שיטתו, יש בזה מקום דיון: כיצד מודדים רחבו של אגודל? האם במקום הקשר, שהוא רחב? או שמא מראשו, שהוא קצר?

לא מדילי מובאת שאלה זו – דברי התוס' הם.

התוס' במנחות (מא: ד"ה ארבעה) העלו שאלה זו, ונשארו בצ"ע.

ובב"י (או"ח י"א) הביא שיטת הר"ב לשער במקום הרחב, וכן ס"ל המרדכי הובא בב"י שם, וד"מ חו"מ סי' קנ"ד בשם הגמ"י.

ושוב הניף מרן ה"בית יוסף" את ידו (בבדק הבית שם) והביא שהתוס' נסתפקו בדבר [וכן הוא במג"א בסי' י"א שם].

ובשו"ת ראש אפרים (חלק התשובות בסופו סי' ט"ז. והביאו השערי תשובה סי' תפ"ו) ג"כ נקט להלכה שהוא ספק ממש.

מדת ה"אמה" - ביחס לממצאים ומידות טבעיות_____ **קפה**

וא"כ, אפילו אם אמנם נקבל שבמקום הרחב הוא 2.4 ס"מ, אין כאן ודאות שמדידה זו נעשתה במקום הנכון.

והנה הרמב"ם כתב (פהמש"נ עדיות פ"א מ"ב) שמדד עפ"י אצבעות ועלה שמדת הרביעית מים הוא 27 דרהם, ובהמשך מאמר זה יובא שלפי ממצאי הדרהם הוי הרביעית כשיעור הקטן, ועל כרחק האצבע שבה שיער הרמב"ם, מידתה היתה שני ס"מ או פחות מכך.

ואם כנים הדברים, אזי מוכרח לנקוט אחת משתי אפשרויות: או שהרמב"ם מדד במקום הרחב והעלה מידה קטנה; או יתכן שהרמב"ם ס"ל למדוד בראש האגודל. ולפי הצד השני, נצטרך לומר כי שיטת הר"ב וסיעתו חולקים על הרמב"ם בזה. אך יצוין, שכל הפוסקים ביססו את דבריהם בסוגיית המידות והשיעורים על דברי הרמב"ם. וא"כ ממ"נ, בהנחה שהיתה לרמב"ם מידת אגודל קטנה, הר"ז יתד חזק ושיטה מרכזית לפסיקת ההלכה במקצוע זה.

ובעצם השיעור של מקום הרחב יש לציין, שעלה למרן החזו"א 2.4 ס"מ רוחב האגודל, ואילו לפי מדידה של רבינו האגרות משה (יו"ד ח"ג ס"ו) עולה לאותה מדידה סה"כ 2.25 ס"מ.

"בירה תוכיח" - הוכחה [לשיעור הגדול] משיעור הר הבית

כתב ה"קהילות יעקב" (ב"שיעורין של תורה" סי' ח' סק"ה) בשם הג"ר יונה מרצבך זצ"ל (והוא מספרו "עלה יונה" עמוד קל"א) וז"ל: "בירה תוכיח, שיעור הר הבית מבואר במשנה דמידות שהוא ת"ק אמה על ת"ק, והכותל המערבי הוא כותל הר הבית. אף הכותל המזרחי הבנוי כהיום עומד הוא על מקום הכותל של הר הבית ואין בזה חולק וכו'... והנה המרחק שבין מזרח ומערב בין שני הכתלים, עפ"י מדידות מצאו שרחוקים זמ"ז בצד הדרום 283 מטר וזה ת"ק אמה נמצא האמה 56.6 ס"מ עכ"ל.

דיון בהוכחה משיעור הר הבית [דחיית ההוכחה הנ"ל]

הראיה מבוססת על הנחה שחומת הבית בנויה היא על גבול ת"ק אמה, אך המציאות אינה תואמת לזה. הרי הר הבית היום מוקף מג' רוחות ע"י שרידי חומות עתיקות מזמן הבית (החומה הצפונית בלבד חסרה), והרי האורך של השטח ארוך כמעט פי שניים מרחבו. וא"כ על כרחק אין כאן ת"ק על ת"ק אמה. ועל כרחק יש בחומות אלו תוספת על שטח ת"ק על ת"ק. וכן בספרי פלביוס (מלחמות היהודים א' כא א) מפורש שהרחיב הורדוס את הר הבית פי שניים.

וכן מפורש בתוספות (פסקי תוס' מסכת מידות סי' ה') וז"ל "הר הבית... היה גדול הרבה מת"ק אמה על ת"ק, אלא לא היה קדוש אלא ת"ק על ת"ק" עכ"ל.

ואף בדברי רש"י מוכח כן, שכתב במסכת יומא (טז. ד"ה ומתכוין ורואה): "שההר הולך ומגביה ועולה עד שקרקע פתח ההיכל גבוה כ' אמה ויותר מקרקע רגלי הר הבית". נמצא מבואר, שהקרקע שברגלי ההר נמוכה בכ' אמות מפסגת ההר [ומיירי בצד מזרח עיי"ש]. ועינינו הרואות כי בצד מזרח משתפע ההר הרבה יותר מכ' אמה עד עומק העמק? אלא ע"כ שאין השיפוע התלול נכלל בכלל ההר, אלא דוקא המישור שבראש ההר. (עד כאן על פי המבואר בספר "קרית אריאל" עמ' רנ"ה).

גם מוכח מיניה וביה, מכותל מזרח ומערב. אין הם מקבילים לגמרי, ואין המרחק ביניהם שווה לכל האורך, אלא בצד דרומי הן קרובות זו לזו יותר מ- 30 אמה בהשוואה לצד הצפוני, ואיך זה יקרא ת"ק על ת"ק אמה? אלא ע"כ שכל זה מתוספת שהוסיף הורדוס, ואין מכאן ראיה כלל.

ובספר "לב ים" (ירושלים תשנ"ג) סי' ט"ו הוסיף דאדרבה, בירה תוכיח... כמו השיעור הקטן!

אבן השתיה היתה בקודש הקדשים, והיא האבן הנמצאת שם בהר הקרויה גם היום בשם זה [ובשו"ת רדב"ז סי' תרצ"א מבואר שאין כל ספק ששם מקום קה"ק האמיתי, וכן הוא הפשוט והמקובל]. מאבן זו ועד חומה המזרחית העומדת שם כיום, 186 מטר בלבד.

ומדברי המשנה מבואר שבמקום הזה צריך שיכנסו 376 אמות לכל הפחות¹¹⁵, נמצא מוכח שהאמה פחות מ- 50 ס"מ!

115. כיצד? במתני' תנן (מידות רפ"ב) דמיקום המקדש בתוך הר הבית היה כך, שהמקום הפנוי שבמזרח הוא יותר מן המקום הפנוי שבמערב, וכל זה בתוך הת"ק אמה. והנה היתה חומה סביב העזרות הקרויה "חיל", והיא הקיפה שטח של 357 אמה, א"כ אורך המקום הפנוי הוא 143 אמה. וא"כ במזרח היה פנוי לפחות חצי מאורך זה - 72 אמה. מן ה"חיל" שבמערב ועד אמצע קה"ק, ששם אבן השתיה, 53 אמות. וא"כ מאמצע קה"ק ועד החיל שבמזרח - 304 אמות. נמצא שהמרחק מן אמצע קה"ק ועד החיל שבמזרח: $673 = 27 + 403$ פרטי הדברים שנתבארו כאן - מבוארים הם שם בספר "לב ים" באורך, ולא העתקתים שלא להלאות את הקורא, כי הפרטים ארוכים ומרובים.

הוכחת הקה"י לשיעור הגדול מגובה כריסו של שור

כתב ה"קהילות יעקב" להוכיח כשיעור החזו"א, וז"ל (בספר "שיעורין של תורה" סי' ח' סק"ד):

"ונראה עוד ראייה וגדולה היא אלי, מהא דמבואר בב"ק דף נ"א דמכריסא דתורא עד ארעא ד' טפחים ע"ש, ואם כי לא נזדמן לי פה בארץ הקודש תורא למדוד, מ"מ כפי הרשום בזכרוני מכמה פרות, ברור בעיני שאין שם בשום אופן פחות מארבעים ס"מ מכריסא עד ארעא, ולהמקטינים האמה ל – 48 ס"מ יוצא ד' טפחים 32 ס"מ וזה אינו כלל, דאפילו בלא מדידה ניכר שאין שם פחות מ – 40 ס"מ כפי הרשום בזכרוני, וראיה גדולה היא", עכ"ל.

דחיית ההוכחה מגובה כריסו של שור

יש לדון טובא בהוכחה הנ"ל, דלכאורה אין כאן ראייה כלל. שהרי בסוגיא שם (ב"ק נ"א) מדובר בבהמה שנפלה לאריתא דדלאי, דהיינו אמת המים, ובעי לידע אם יש כאן נפילת י' טפחים (שע"י זה הוי טריפה) וקאמר דאמת המים הוי ו' טפחים ועד כריסו של שור יש עוד ד' טפחים, ואין הכוונה ד' בצמצום, אלא לפחות ד', כדי שיהא סה"כ י' טפחים בנפילה.

וכן מפורש ברשב"א בחידושיו שם וז"ל: "הא דקאמר מכריסא לארעא כמה הוו ד' – לאו דוקא, דטפי מד' ודאי איכא. אלא משום דאריתא דדלאי עמיקא ששה ולהכי קורין לה אמה שעמוקה אמה ואמה בת ו' טפחים, די לו אפילו כי ליכא מכריסא ועד ארעא רק ארבעה, כנ"ל", ע"כ לשון הרשב"א. הרי ששיעור ד' טפחים לאו דוקא, וטפי מד' טפחים הוי, ואין שום הוכחה. ועוד, ממקומו הוא מוכרע, שהרי גם לכשננקוט כשיעור חזו"א הוו טפי מד' טפחים, וע"כ לאו דוקא קאמר, ופשוט.

עיקר שיטת הגר"ח נאה - עפ"י משקל הדרהם

עיקר שיטתו של הגר"ח נאה במידות אורך נלמד בתולדה ובתוצאה ממידות הנפח, וכפי שהגדיר הרמב"ם ז"ל. וכך הוא החשבון:

הרמב"ם (פהמש"נ עדויות פ"א מ"ב) מדד ובירר את שיעורי הנפח (שיעור חלה, ושיעור רביעית), ומסר לנו את השיעורים הללו במשקל. משקל רביעית מים 27 דרהם, משקל הקמח להפרשת חלה: 520 דרהם.

הדרהם הוא מטבע ששימש באימפריה הערבית במשך מאות שנים, וגם בזמן

הגר"ח הוא היה בשימוש בארץ ישראל. הגר"ח נקט משקל כל דרהם 3.2 גרם שהרי כך היה משקל הדרהם בימיו ולפי"ז הרביעית 86 גרם מים, שנפחם: 86 סמ"ק. (מים השוקל 1 גרם, נפחו 1 סמ"ק).

והנה הגמרא בפסחים קט. מצינת את שיעור הרביעית עפ"י מידת האצבע: כלי שמכיל רביעית, מידותיו הן $2.7 \times 2 \times 2$ אצבעות.

וכיון שמידת הרביעית ידועה ב- 86 סמ"ק וכנ"ל, ממילא מתברר שכל אצבע היא 2 ס"מ עפ"י החשבון.

אם כל אצבע 2 ס"מ, ממילא מתברר גם שמדת הטפח (= 4 אצבעות) 8 ס"מ, ומידת האמה (= 6 טפחים) 48 ס"מ.

וזהו מקורו וביסוסו של הגר"ח נאה בכל הגדרת מידות ושיעורי תורה.

דיון במשקלו של דרהם

הראיה¹¹⁶ של הגר"ח ממשקל הדרהם חזקה ואיתנה, בתנאי שנניח הנחת יסוד. והיא, שלא השתנה משקל מטבע זה מזמן הרמב"ם עד זמננו. אך מנין לנו לומר שאכן לא היה שינוי בזה?

הגר"ח (שיעור"ת סי' א' ס"ג) התייחס לבעיה בסיסית זו, וציין שמצינו בין הפוסקים הספרדים מדור דור עד זמנינו שצינו את השיעורים השונים לפי הדרהם, והואיל ולא העירו על שום שינוי שחל במשקלו – יש להסיק שלא אירע שינוי כזה מזמן הרמב"ם ועד זמנינו.

לעומתו, הקה"י – ההולך בשיטת החזו"א – דחה ראיה זו. וז"ל (שיעורין של תורה סי' ג' סק"ח) בקיצור:

"ומה שמקובל להלכה בכל חכמי הספרדים ז"ל הלא בספרתם שסומכים בשיעור רביעית על משקל הדרהמים שכתב הרמב"ם ז"ל וכו' אין ראיה שלא נשתנה. וא"ת איך נשתקע ענין הזה משינוי הדרהם ולא נודע לשום חכם מחכמי הספרדים ז"ל שהרי תדיר הם סומכים על הדרהם בשיעור הרמב"ם ז"ל, הא ודאי לק"מ דבדורות שלפני מאות בשנים היה קיבוץ היהודי במצרים ובארצה"ק מצומצם מאד כו' ובקהל קטן כעין דור זה ודאי אפשר להשתקע בקל שינוי הדרהם, אשר בכלל אינו

116. בספרנו זה כבר הובא דקדוק משקלו של הדרהם בשער שיעור הרביעית, וכאן מובא שוב בקצרה כיון שכך היה במאמר המקורי, והשארנו הדבר על מתכונתו המקורית.

מדת ה"אמה" - ביחס לממצאים ומידות טבעיות _____ קפט

עושה רושם בעולם ענין שינוי המטבעות לפי שמתרגלים אליו בזמן קצר כדבר מוחלט ומפורסם".

והנה כל הדיון בין הגר"ח ז"ל והקה"י ז"ל היה על מטבעות של זמן עתיק, מתקופתו של הרמב"ם, שלא ראוהו הם ז"ל ולא שקלוהו מימיהם, והכל עפ"י השערה.

אך מעלה יש כאשר אפשר לברר זאת, ולא עפ"י השערה וסברות לכאן ולכאן – אלא עפ"י ממצאים של מטבעות.

ואכן, ישנם כאלה!

ביד מוזיאונים ואספני מטבעות ברחבי העולם יש מספר רב של דרהמים מתקופתו של הרמב"ם, וניתן לשקול אותם ולברר "סוגיא" זו.

והנה הבירור מעלה מסקנה מעניינת ומפתיעה – הדרהם בזמן הרמב"ם היה קטן במשקלו מהדרהם של זמננו! ולפי"ז, שיעור הגר"ח נ גדול מדי...

כי בעוד שלגר"ח נ משקל הדרהם 3.2 גרם, ולפי השערת הקה"י [כדי להתאים לשיעור חזו"א] עולה בערך 5.5 גרם, הרי במציאות אין הדרהם העתיק כבד עד כדי כך.

באוסף המטבעות הממשלתי של מצרים, מצויים מטבעות דרהם רבים, ומתוך כל הדרהמים העתיקים (מתקופת הרמב"ם) שבידם – רק שניים בודדים נמצאים שמשקלם יותר מ- 3 גרם [האחד 3.04 גרם, השני 3.02 גרם] וכל השאר שוקלים פחות (עפ"י Catalogue of the Islamic coins in the Egyptian National Library, N. D. Nicol 1982 העתק אפשר למצוא בספריה הלאומית).

גם באוסף מטבעות הדרהם שבמוזיאון הבריטי יש תוצאה דומה. מבין 41 דרהמים של תקופת הרמב"ם, נמצא בודד ששוקל עד כדי 3.04 גרם, ומשקל השאר – פחות (מובא ב"מדות ומשקלות של תורה" [ר' גרשון וייס] פרק כ"ח, ושם בעמוד ע"ב). במק"א ("אורייתא" כך פסח) הארכנו להביא ראיות נוספות ששיעור הגר"ח נ גדול מדי – עפ"י משקל הדינרים, הביצים המצויות, גרעיני השעורים, השוואת מידות חז"ל למידות איטלקיות (שלפי המשנה בכלים פי"ז מי"א – שוות הן), ועוד. ואין כאן מקומו של דיון זה.

וכבר הובא יסוד זה – ששיעור הגר"ח נאה גדול מדי – בספר "מידות ושיעורי תורה" [לר' חיים בניש], וכתב שם (עמ' צ"א): "הצעתי את הדברים לפני הג"ר שלמה זלמן אויערבך שליט"א, ואמר לי ששמע מכבר שהגר"ח נאה הפריז

במידותיו, אבל הוא עצמו אינו יכול להחליט על כך כי אינו מתמצא במשקל הדרהמים העתיקים, אבל המריצני לפרסם מסקנותי ואמר דמצוה לפרסם זאת". אך לעניננו עכ"פ נראה שיתד היא בל תמוט, שמשקל הדרהם מוכיח הוכחה חזקה לשיעור האמה הקטן, והמציאות היא הראיה החזקה יותר מכל ההשערות, וכמובן אין השערה בעלמא דוחה מציאות מוחשית ונמדדת.

הוכחה מגודל האמה הטבעית

כתבו הראשונים: רש"י (כתובות ה:; מנחות יא:; בכורות מד.) מאירי (כתובות שם) ר"ש משאנץ (אהלות פ"א מ"ח) רע"ב (שם) וכ"נ ברבנו ירוחם (נתיב יב חלק יח הובא במג"א שמ"ט סק"ב) שמודדין האמה במידה טבעית של אורך הזרוע מהמרפק עד סוף האצבע האמצעית [שלכן קרויה מדה זו "אמה" כי הזרוע קרויה אמה כמש"כ גבי בת פרעה "ותשלח את אמתה ותקחה" ובגמ' בסוטה יב: מפרש חד אמר ידה וכו' וכ"כ בתרגום יונתן שם. והמדה קרויה על שם האבר שממנו מודדין. ולכן גם אצבע אמצעית הארוכה קרויה "אמה", כי ממנה מודדין את האמה].

באמה זו יש בדרך הרגיל 84-54 ס"מ, א"כ מוכח כמו השיעור הקטן. ואינו מצוי כלל שתהא אמה טבעית כפי השיעור הגדול.

דיון בגודל האמה הטבעית

בשיעורין של תורה (סי' ו') הקדיש מרן הקה"י פרק שלם לדיון זה. ועיקר תוכן דבריו, דמצינו בהלכה שתי אמות שונות, יש אמה בינונית של ששה טפחים שהיא אמה סתם שבכל מקום, ויש גם אמה קטנה והיא בת חמשה טפחים. ודברי הר"ש והרע"ב יש לפרש שכוונתם למדידת אמה בת ה' טפחים.

ואמנם, בדברי רש"י (מנחות וכתובות) אין לומר כן כי כתב במפורש שממנו מדדו אמה של ו' טפחים, אבל יל"פ כוונתו דמדדו מהמרפק לאצבע והוסיפו עוד טפח כדי להשלים ו' טפחים. עכ"ד.

והנה בודאי דיחויים אלו מפני הדוחק נאמרו, ואינם פשטא דמילתא כלל. והדברים כפשוטם משמע שמדובר באמה בת ו' טפחים, דאל"כ, מדוע לא פירשו שצריך להוסיף טפח. וא"כ, יש כאן ראיה חזקה - מפשוטם של דברים - לשיעור אמה הקטן.

אלא שהעיר עוד השש"ת שם, דהרי באמה בת ו' טפחים יש כ"ד אצבעות, ובמציאות כשמודדין אמה טבעית נמצא רק רוחב כ' אצבעות? ואם ננקוט כשיעור

מדת ה"אמה" - ביחס לממצאים ומידות טבעיות _____ קצא

האמה קטנה, וממילא ננקוט שמדידת האגודל היא לא במקום הרחב, א"כ הפוסקים שכן כתבו למדוד במקום הרחב, ע"כ לא סוברים למדוד אמה בת ו' טפחים לפי אמה טבעית, עכ"ד.

[יש עוד כמה צדדים בשש"ת שם שלא הבאתי כאן מפני האריכות, והמעייין יוכל לראותם שם. וכן יעויין בספר "מידות ושיעורי תורה" פרק ה' הערה 144 שדן על כמה דברים שכתב השש"ת שם.]

היקפו של מטבע הסלע [ממצא "חדש"!]

בגמרא (חולין נ:) מתבאר שהיקף ה"סלע" הוא טפח, וקוטר הסלע - שליש טפח (כ"ה לפי פי' התוס' והרא"ש, וז"ל הרא"ש: "חוט המקיף כו' טפח, נמצא רוחב הסלע שליש טפח")

לפי זה אילו יעלה בידינו למדוד סלע, הרי שיהא מזה ראייה על שיעור הטפח (והאצבע והאמה). אלא שלא נאמר בגמ' באיזה סלע מדובר, ומנין לנו לידע באיזה מטבע נבצע מדידה זו?

אך הנה בגמ' בבכורות (לז: - לח.) דנו בגודל הסלע, לפי רב חסדא הוא שוה לסלע נירונית, ולפי רב נחמן הוא קטן מסלע נירונית.

סלע נירונית - היינו ש"נירון קיסר כתוב עליה" (רש"י ב"מ כה: ד"ה נירונית).

מטבעות שכאלה נמצאו עמנו לרוב, אולי לאלפים ("מידות ושיעורי תורה" עמוד י"ז) והרי הם ממצא מימי בית שני שאין שום ספק לגבי אמינותו בהיותו עם חותם המלכות הנושא את תמונתו של נירון קיסר.

קוטרם של סלעים אלו שנמצאו במטמוניות 5.2 - 6.2 ס"מ ("מידות ושיעורי תורה" עמוד קס"ו, וכעין זה גם ב"מידות ומשקולות של תורה" עמוד שס"ו).

והנה לפי שיעור הגר"ח נאה צריך להיות הקוטר 2.66 ס"מ בקירוב [ולפי השיעור הקטן יותר שהובא לעיל בדיון אודות משקל הדרהם - 2.53 ס"מ בקירוב]. וזה אכן תואם לסלעים שבמציאות.

אבל לפי שיעור החזו"א הרי צ"ל הקוטר 3.2 ס"מ ובמציאות אין סלעים בקוטר זה.

יצויין עוד, שבמתניתין במסכת כלים (פי"ז מי"ב) מפורש שהשטח של ה"סלע הנירונית" זהה לשטח של מטבע נוסף והוא "פונדיון האיטלקי", ואף מטבעות ה"פונדיון האיטלקי" שנמצאו בחפירות בא"י שוים הם בגודלם למטבע ה"סלע

הנירונית" ("מידות ושיעורי תורה" עמ' קס"ו). וכל זה לכאורה ראיה חזקה לשיעור הקטן.

דיון בהוכחה מהיקפו של ה"סלע"

ממצא זה - "חדש" הוא בידינו, לפיכך לא מצינו לו התייחסות מגדולי הדור האחרון שעסקו בסוגיות אלו, החזו"א והקה"י והגר"ח נאה.

יש להעיר על עצם הגמ' בחולין נ:, דאיתא התם שאם הכרס נקדרה כסלע - טריפה, "שאם תמתח תעמוד על הטפח".

לפי פירוש רש"י והר"ן, הכוונה היא שאורך הקדירה יהיה טפח, ועולה שהיקף הסלע שני טפחים.

ואילו לפי תוס', כשתקיף את הסלע בחוט וימתח החוט יהיה בארכו טפח, נמצא היקף הסלע טפח אחד.

והנה הראיה לשיעור הקטן היא לפי פירוש התוס', וכ"כ הרא"ש וכן פסק בשו"ע.

אך לפי העולה מפירושו של רש"י אין לנו דרך להשוות את הסלע המציאותית לאף שיטה, כי אין לנו סלעים בהיקף שני טפחים כלל. וצ"ע (ויל"ע אם יש בזה קושיא, כי סו"ס הנושא הנידון הוא מטבע שהיה בזמן חז"ל, שלא בא לידי רש"י לראותו).

ובכל אופן נראה להגדיר שהראיה איננה רק מפירושם של תוס' והרא"ש, אלא יתר על כן - מעצם מאמרם של חז"ל, כי אין לנו שום ביאור בגמרא אם לא כשיעור הקטן וכפירוש התוס' והרא"ש.

ולענין הגמ' בבכורות (לז: - לח.) יש עוד להעיר. דבשלמא לרב חסדא, הסובר שרוחב "סלע" שווה לסלע נירונית, א"ש היטב. אך רב נחמן שם סובר ש"סלע" סתם היא קטנה ממקדח קטן של רופאים, ואילו "סלע נירונית" שווה למקדח גדול של רופאים. וא"כ סלע סתם מתרחק מסלע נירונית בשני גדלים (כי מקדח קטן - גדול מסלע סתם, וקטן מסלע נירונית). ומסתמא איו כאן מרחק של משהו בעלמא בין הגדלים, אלא הבדל הניכר לעין עכ"פ. ועלינו להגדיר טפח כפחות באופן ניכר לעין מהיקף הסלע הנירונית. וא"כ, אף לשיעור הקטן יש פה עכ"פ הערה דהיקף סלעים נירוניים הם גדולים מדי לפי ר"נ. [ויתכן אולי לומר ששיעור הטפח הוא במשהו יותר מהיקף הסלע, כי מודדים את החוט המקיף את הסלע לאחר שמותחים אותו, כדאי' בתוס'] וצ"ע בזה.

ראיה נוספת: אורך גרעיני תמרים

בגמרא בחולין שם (וכן ברמב"ם) איתא שבשטח הסלע אפשר להכניס שלשה גרעיני תמרים זו בצד זו, וכתב הקה"י בספרו שיעורין של תורה (סי' א' ס"ו) שענינו רואות ששלשה גרעיני תמרה בזמנינו יכנסו ברווח בנקב שקטן מ-27 מ"מ¹¹⁷ (נ.ב. וזה אכן תואם לסלעים המצויים בידינו, המתאימים לשיעור הקטן).

---

117. אלא שלדעתו צריך להסיק מכך שגרעיני התמרים בזמנינו קטנו ממה שהיו בעבר.

משקל השקל

בירור מחלוקת רש"י והגאונים

מהו משקלו של מטבע השקל שאמרה תורה

פרק א': המטבעות - במשקל

(א) יסוד ראשון שצריך לדעת בענין המטבעות הוא, שיש חילוק מהותי בין מטבעות זמנינו לבין מטבעות שבזמנים קדומים. בזמננו, שווי המטבע נקבע ע"י הממשלה המנפיקה את המטבע, והוא רק כעין שטר חוב, וכעין הסכמה בין האנשים והממשלה.

אבל בזמנים קדומים היה למטבע ערך עצמי, מחמת כמות הזהב או הכסף הכלולה בו, ולפיכך היה השווי נקבע לפי המשקל. ולכן מצינו בפסוקים, שהעברת כספים נעשתה במשקל: "וישקול אברהם לעפרון את הכסף". וכן בדברי אחי יוסף: "והנה כסף איש בפי אמתחתו, כספנו במשקלו" (וכן עיין שבת כ"ב ע"ב רש"י ד"ה מעשר שני).

(ב) גם מצינו שהמטבע העיקרי של התורה, נקרא שמו "שקל", מלשון משקל. בכמה מקומות (שמות ל' י"ג, ויקרא כ"ז כ"ה, במדבר ג' מ"ז, שם י"ח ט"ז, וכן ביחזקאל מ"ה י"ב) מגדירה התורה את השקל: "עשרים גרה השקל", וכתבו התוס' (קידושין יא:): בשם ר"ת, שהגרה אינו מטבע, אלא משקל שהיה בימי משה¹¹⁸.

פרק ב' - הוספה במשקל השקל

(א) הזכרנו, שהמטבע העיקרי של התורה הוא השקל. זה מתבטא לא רק בכך שסכומי כסף נמנים בשקלים, אלא ביותר מזה: כאשר הוזכר "כסף" סתם [כגון תשלומי אונס: "חמישים כסף"] הכוונה היא לשקל (רמב"ם ריש הל' שקלים). (ב) כאמור, התורה מגדירה ש"עשרים גרה השקל". ברם, חכמים הוסיפו עליו ועשו

---

118. וכתבו שם, שאח"כ עשו מטבע במשקל גרה, ושם המטבע: מעה. מאידך, הרמב"ן (שמות ל, יג) והרמב"ם ריש שקלים כתבו שה"גרה" שם מטבע, הנקרא בעברית "גרה" ובארמית "מעה". וזהו גם מקור שם המטבע הנקרא "אגורה" (עי' שמואל א' ב' לו).

משקלו כמשקל המטבע הנקרא "סלע"¹¹⁹. הסלע הוטבע בצור ("סלע צורי"), ומשקלו 24 גרה. הגמרא (בכורות נ, א) לומדת מפסוק שיש כח ביד חכמים להוסיף על משקל השקל, ולפיכך אחרי ההוספה – כל תשלומי השקלים שהצריכה התורה מתקיימים רק ע"י תשלום סלעים או שוויים. ולדוגמא: פדיון הבן, שיעורו חמשה שקלים. מתחילה היה כל שקל עשרים גרה, והפדיון נעשה ע"י כסף במשקל 100 גרה¹²⁰. אבל אחרי ההוספה, צריך כסף במשקל 120 גרה כדי לפדות את הבן, וזו הוספה של שתות (1/6).

ג) תוספת זו, י"א שנעשתה ע"י יחזקאל הנביא (כן שיטת ר"י, הובא בתוס' ב"ב צ', א), וי"א שנעשתה ע"י החכמים (שיטת ר"ת שם).

פרק ג': בירור משקלו - מח' רש"י והגאונים, והכרעת הרמב"ן

א) מעתה, השקל = הסלע הוא כסף במשקל 24 גרה, והדינר הוא רביע השקל, ומתחילה היה משקלו 5 גרה, ואחרי התוספת – משקלו 6 גרה. כמה הוא משקל זה?

נחלקו בזה רבותינו, מחד גיסא שיטת הגאונים (והרי"ף והרמב"ם) ומאידך גיסא שיטת רש"י (שקיבל מרבותיו¹²¹). כל שיטה משווה את הדינר, למטבע הזהב הנהוג במקומו. [וכאן המקום להדגיש - הדינר הוא מטבע מכסף, אבל כדי לברר את משקלו, השווהו רבותינו למשקל מטבע הזהב הנהוג במקומו. ורק לענין המשקל הוא שהשווהו].

119. כמבואר, השקל המקראי הוא הסלע. ברם, ה"שקל" במשנה ובתלמוד הוא חצי סלע, וכמו ששנינו (שבועות מג, ב"מ לד:) "סלע הלוייתך עליו שקל היה שוה". וכתב הרמב"ן (שמות ל, יג): "וטעם זה מפני שהעם קורין שקל לחצי הסלעים שהיו שוקלים [לבית המקדש] בכל שנה... ויתכן שעשו בזמן בית שני מטבע כסף של ב' דינרים כדי שיהא מצוי לתת לגזבר ההקדש... וקראו לזה המטבע "שקל", והיו קורין לשקל של משה – שהוא שקל של תורה – "סלע" כתרומה, עכ"ל. 120. יעקב קנה את חלקת השדה בעיר שכם "במאה קשיטה" (בראשית לג, יט) ופרש"י: "מעה, אמר ר"ע כשהלכתי לכרכי הים היו קורין למעה קשיטה". לפי"ז, השדה נקנתה בחמשה שקלים - כשיעורו של פדיון הבן!

121. רבנו גרשום מאור הגולה, ע"י להלן פרק ה' אות ח'. רגמ"ה היה מתלמידי רב האי גאון, ובספר "מסורת השקל" (עמ' נ"ז) הביא מתשובת רב האי גאון (שערי תשובה סי' מ"ז ע"ב הערות רד"ל) שכאשר מוסיפים חומש על השקל, ישוה לדינרי הערביים. ומשמע כשיטת רש"י. ובפירוש רב האי גאון למסכת ידיים פ"ה מ"ד משמע שהיו שקלי ישראל עתיקים מצויים בידו, והם אמנם עולים כשיטת רש"י, כפי שיובא להלן.

(ב) הגאונים סברו, שדינר הכסף של חז"ל משקלו כמו דינר זהב של ערביים, הקרוי "דינר דש דנג". "דנג" פירושו שתות, כמו "דנקא" בלשון חז"ל (עי' ב"מ קט:), ו"שש דנג" פירושו שהוא דינר של שש ששיות. [ומענין, שגם הדינר של חז"ל נחלק לשש, וכל ששית היא גרה = מעה, וכפי שנתבאר לעיל].

(ג) ואילו רש"י סבר, שהדינר "הוא משקל זהוב קושטנטינ"ה" (רש"י ע"ז יא, א). משקל הדינר לשיטת רש"י, קל מזה של הגאונים ביחס של 5:6 [ויבואר באריכות לקמן].

(ד) הרמב"ן בפירושו עה"ת (שמות ל, יג) הביא את שתי השיטות, וצייד לדחות את שיטת רש"י, ואע"פ שבקושטנטינה קורין למטבע הזהב שלהם "דינר" ומשמע שהוא אותו מטבע¹²², דחה זאת הרמב"ן "כי מלכי הגויים פחתו הזהובים", כלומר יתכן ובתחילה באמת שקל זהוב קושטנטינה כמו דינר של חז"ל, ולכן קרוהו דינר, אבל במשך הזמן הגויים פחתו את משקל הזהוב, ומ"מ נשאר בשמו: "דינר".

(ה) אמנם, בבואו לארץ ישראל, מצא הרמב"ן מטבע שקל עתיק. במכתבו מא"י¹²³ כותב הרמב"ן, ששקל את השקל הזה, ועלה משקלו כפי שיטת רש"י¹²⁴, "והנה נסתייעו דברי רבנו שלמה סיוע גדול". ולגבי שיטת הגאונים, המשוים את דינר חז"ל למשקל דינר דשדנג: "למדנו שהגויים הללו הוסיפו עליהן¹²⁵ שתות", וא"כ הדינר של חז"ל אינו כדינר של דשדנג אלא חמש ששיות הימנו.

פרק ד: בירור שיטת הגאונים במשקל זמננו

(א) כאמור, שיטת הר"ף והגאונים להשוות את משקל הדינר של חז"ל, למשקל דינר דשדנג.

דינר דשדנג – והוא דינר זהב של הערביים – היה בשמוש במשך יותר משש מאות שנה בארצות הערביות. השוואת הדינר דשדנג לדינר חז"ל מקורה בבה"ג

122. כן נראה כוונת רש"י, ב"ק ל"ו: ד"ה כסף.

123. נמצא בסוף חידושי הרמב"ן למסכת גיטין, והובא בפוסקים רבים, הודפס גם בפירושו על התורה בסוף דברים, מהדורת שעוועל.

124. בזמננו נמצאו כבר מאות שקלים עתיקים בחפירות ובמטמונות, מאותו סוג שעליהם דיבר הרמב"ן. משקלם הממוצע כ-14.2 גרם, עם סטיות של עשיריות הגרם לכאן ולכאן, וכשיטת רש"י. כל זה הובא במדות ומשקלות של תורה עמ' קע"ה, ובמדות ושיעורי תורה עמ' שפ"ט. וצ"ע לתרץ את שיטת הגאונים, עי' תשב"ץ ח"ג ענין רכ"ו, וע"ע מדות ושיעורי תורה בהערה שם.

125. ר"ל דינר דשדנג מוסף על דינר של חז"ל.

[הלכות גדולות, בהלכות קידושין ובהלכות בכורות] והובאה להלכה ברי"ף [קידושין, ו' ע"א בדפי הרי"ף] וברמב"ן [הלכות בכורות, ס"ג ע"א בש"ס וילנא]. אף בדברי התשב"ץ [ח"ג ענין רכ"ו], יותר משש מאות שנה אחר הבה"ג, מצינו: "אבל הגאונים ז"ל שאומרים שהדינר... והוא הדינר הזה שהוא יוצא היום, וכ"כ הרמב"ן ז"ל שהוא ראה אותו שם והוא זה שאומרים הגאונים ז"ל".

(ב) מסמיכים כל החוקרים, שמשקלו החוקי של דינר דשדנג נקבע בשנת 77 לישמעאלים [696 לנוצרים] ע"י החליף עבד-אל-מלך.

הדינרים הקדומים שמאותה תקופה ואילך הוטבעו בדיוק רב, ועל פי שקילתו נמצא משקל הדינר – 4.25 גרם.¹²⁶

כפי שראינו, משקלו החוקי לא השתנה במשך לפחות שש מאות שנה.

(ג) היו אמנם זמנים במשך תקופה ארוכה זו, שלא הקפידו הערבים על משקל מדויק במטבעותיהם, וההפרשים הם לעיתים ניכרים. ברם, מטבעת אלו נסחרו תמיד במשקל ולא במספר, ולכן התאפשרה הסטיה במשקל.

(ד) הוכחות נוספות יש, לקביעת 4.25 גרם כמשקלו של דינר דשדנג. שכן¹²⁷ הרמב"ן באגרתו מא"י כותב שהדינר לשיטת הגאונים, "שיעורו בכיוון" כמו "הדינר שקורין בערכו ביזאנד שארזינד".

ביזאנד שארזינד (bezant sarssinat) זהו מטבע שהונפק ע"י מושלים נוצרים רבים כהעתקה לדינאר הערבי. "שארזינד" בשפות לועזיות היא כינוי לערבים.

בשנת ק' לאלף הנוכחי (1340 למנינם) יצא לוח המשוה משקלות ומטבעות של ארצות שונות בעולם. שלש השוואות ה"ביזאנד" – לאונקיה הנהוגה בפלורנץ, בוונציה, ובג'נואה מעלה לביזאנד משקל של 4.244-4.253 גרם, והוא באמת מכון ממש לדינר דשדנג כפי שהעלנו לעיל.

(ה) עוד יש לציין את השיעור המתקבל ממשקלות הזכוכית, משקלות זכוכית נועדו כדי לשקול כנגדן מטבעות, ולכן הן קרובות ביותר למשקל החוקי. עפ"י שלש

126. כדי להמחיש משקל זה בעיני הקורא, אציין שמטבע 1 ש"ח שוקל 4 גרם (מלבד המוטבעים בשנת תשנ"ד, שמשקלם 3.5 גרם).

127. דברי אות זו – מספר מדות ומשקלות של תורה פמ"ב.

משקלות שנמצאו משנת 161 לישמעאלים (780 לנוצרים) מתקבל משקל של 4.231 גרם לדינר¹²⁸.

(ו) ולפיכך נראה מבוסס היטב, שהדינר לשיטת הגאונים הוא כ-4.25 גרם (עם רמת דיוק של 0.02 גרם), והשקל 17 גרם.

פרק ה: בירור שיטת רש"י במשקל זמננו

(א) לעיל הבאנו את שיטת רש"י בקצרה, עכשיו נביא אותה ביתר פירוט והרחבה. השקל מוזכר בתורה לראשונה בפרשת משפטים (שמות כא, לב) בענין שור הנוגח עבד, שדינו "כסף שלשים שקלים יתן לאדוניו". וכתב רש"י: "השקל משקלו ארבעה זהובים, שהם חצי אונקיא למשקל הישר של קלוניא"¹²⁹.

הרי עלינו לברר את משקל האונקיא של קלוניא,¹³⁰ ועפ"י נדע את משקל השקל. (ב) והנה כתב רש"י בבכורות (מט, ב' ד"ה מנה), דהסלע ד' זוזים (זוז=דינר), והזוז... משקל שני פשיטים ומחצה למשקל הברזל, עכ"ד. למדנו מזה, שהסלע (=שקל) שהוא חצי אונקיא, משקלו עשרה "פשיטים".

מה הם "פשיטים" אלו?

באגרת הרמב"ן, וכן בפירוש התורה לבעלי התוס'¹³¹, כתבו שלפי רש"י משקל השקל עשרה כסף אסטריליני¹³² שהוא חצי אונקיא, עכ"ד. ומכאן למדנו, ש"פשיטים" אלו היינו אסטריליני¹³³.

(ג) "למשקל הישר של קלוניא".

קלוניא היא עיר גרמנית, ובה היו מומחים מובהקים בייצור מטבעות עפ"י משקל מדויק.

מומחיותם הביאה לידי כך, שבכל רחבי מלכות אשכנז השתמשו אך ורק במשקל קלוניא בהטבעת מטבעותיהם.

כל אונקיא (ounce) של קלוניא היא 20 pfenning/penny weight, וזהו הנקרא בדברי רש"י: פשיטים.

128. שם פכ"ט.

129. משקל זה הוא לאחר שהוסיפו על השקל, כמבואר מדברי הרמב"ן שהובאו לעיל פרק ג', ויל"ע מ"ט פרש"י כן בפירוש התורה, הרי התורה דברה על שקל שלפני הייסוף.

130. המידע בפרק זה, הובא בהרחבה רבה בספר "מסורת השקל".

131. בפרשת משפטים עה"פ שלשים שקלים.

משקל השקל _____ קצט

(ד) האסטרלין"ש שהזכירו תוס' והרמב"ן הם חלק ממערכת המטבעות של אנגליה, וקרוי בלע"ז "סטערלינג" (sterling).

והיינו משום שאף באנגליה נהגו באונקיא זהה לזו של קולוניא, וחילקו אותה גם שם לעשרים חלקים¹³². וכל חלק נקרא סטערלינג צ אסטרלין"ש.

(ה) על פי בירור המשקל האנגלי (עי' בהערה¹³³) עולה, כי האונקיא בזמן הראשונים שקלה 29.16 גרם, [והיא נחלקה ל-20 אסטרלין"ש, וכן"ל].

(ו) לפי"ז, השקל שמשקלו 10 אסטרלין"ש לרש"י, משקלו 14.58 גרם. זהו המתקבל מצד בירור המשקל האנגלי.

(ז) ועכשיו מהצד הגרמני: בועידה של כל מלכויות אשכנז לקביעת המטבע שנתכנסה בשנת 1838 (ב-23 בספטמבר) החליטו להמיר את המשקל הקולוני למשקל המטרי, הנהוג בזמננו ברוב ארצות תבל, והשוו את המארק (= 8 אונקיות) ל-233.855 גרם בדייקנות.

לפי זה, האונקיא האחת שוקלת 29.23 גרם, והשקל 14.62 גרם – חפיפה כמעט מושלמת למשקל השקל משני הכוונים השונים! ולפי"ז, הדינר (שהוא רבע השקל), עולה כ-3.65 גרם.

(ח) ואל תתמה האם אמנם המשקל של קולוניא נשאר יציב בימי רש"י ועד וועידת 1838.

ובאמת לא בימי רש"י זה התחיל, וכמו שכתב הרא"ש (בכורות פ"ח ס"ט) "ונראה שקיבל [רש"י] דבר זה מרבותיו". וכן מצינו באמת בפירוש רבינו גרשום מאור הגולה, רביה דרביה דרש"י, שכתב [בפירושו לבכורות מט:]: "דינר כסף ב' ומחצה למשקל הברזל", הרי כדברי רש"י ממש.

---

132. והרי קטע מחוקי מלכות אנגליה משנה ה' אלפים כ"ו [1266] ע"י המלך הענרי השלישי, וז"ל: By the law of the whole Kingdom of England the measure of our Lord the King was composed in the following way, that is to say that the English penny, which is called a sterling... and the ounce ought to weigh 20 pennies."

133. את המשקל האנגלי ניתן לברר עפ"י חוקי המלך הענרי השמיני, אשר בשנת 1527 הורה לשנות את המשקל המקובל עד אז הנקרא משקל המגדל – [לפי שבית ההטבעה בלונדון היה במגדל] למשקל טרוי המקובל עד היום הזה משקילת כסף וזהב. שם כתוב ש-11 אונקיות טרוי, שוות ל-12 אונקיות מגדל. מערכת משקלות טרוי מקובלת בכל העולם מאז, והאונקיא שלה 31.1035 גרם, ולפי"ז מתקבל המשקל שכתבתי בפנים.

(ט) מ"מ יש הוכחות לכך, שאמנם משקלו לא התשנה כלל במרוצת הדורות. הרא"ש (שם) הביא את דברי רש"י, המשוה את השקל לחצי אונקיא של קולוניא. גם האגודה (הלכות בכורות סי' ר"ג) הביא את ההשוואה למשקל קולוניא. ומשנה חשיבות בזה, שכן מלבד גדולתו של בעל האגודה בפסק¹³⁴, הלא הוא גם כיהן כרב העיר קולוניא ועניני העיר היו נחתכים על פיו¹³⁵, ובודאי שידע היטב את משקל האונקיא הנהוגה בעירו.

והרי שמימי רבינו גרשום, מראשוני הראשונים, לא השתנה המשקל עד ימי הרא"ש והאגודה, שהם בסוף תקופת הראשונים.

(י) שיעור חצי אונקיא של רש"י מובא אף במהר"י וייל (נפטר 1455) וכן בדברי הר"י אברבנאל בפרשת כי תשא (נפטר 1509), ומשם ואילך מוכח ומבורר מחוקי ותקנות הטבעת המטבעות, שלא השתנה ונשאר יציב [והאריך לבסס כל את בספר מסורת השקל פרק ג. העירוני להוסיף, שהאונקיא בעיקרו איננו מטבע אלא משקל, ומערכת המשקלות בדרך כלל נשארת יציבה לאורך זמן רב, אא"כ יש סיבה מיוחדת לשנותה].

(יא) לעיל בפרק ד' הבאנו את שיטת הגאונים, המתבררת עפ"י דינר דשדנג, שהדינר שוקל כ-4.25 גרם.

בפרק זה ביררנו שהדינר לשיטת רש"י, המתברר עפ"י משקל קולוניא ועפ"י משקל הסטערלינג האנגלי, שוקל כ-3.65 גרם.¹³⁶ והרי הוכחה שדרכי הבירור נכוחות וישירות, שהרי תואמות הן יחדיו: הרמב"ן באגרת כתב ששיעורו של רש"י 10 אשטרלינ"ש, ושל הגאונים 12 אשטרלינ"ש, הנותן יחס של 5:6 ביניהם.

והרי לפי הנ"ל, באמת עלה בדינו היחס האמור¹³⁷, ושפיר מוכח היטב בלי עקש ופתלתל.

134. ז"ל תשובות מהרי"ק סי' ק"פ: "דאע"ג דבטור חו"מ פסק כמו שפסק ובתראה טובא הוא, מ"מ יש כנגדו בתראה כמותו או יותר [והוא] בעל האגודה" וכו'.

135. ראה בספרו בריש מסכתא יומא שכשנעשו השערים בעיר קולוניא, נשאלה השאלה לפניו אם צריכים לקבוע שם מזוזה.

136. בספר "מסורת השקל" (פ"ד) הביא לדייק מראשונים, שכוונתו של רש"י היתה שהמשקל מעט (כ-4%) פחות מחצי אונקיא, ועולה משקלו 14.03 גרם. ועיין בהערה הבאה.

137. עם סטיות קטנות מאד ובלתי משמעותיות, ובפרט שבטבען של הדברים מצויין סטיות אלו באחוזים זעירים ביותר.

פרק ו: המנהג וההלכה

(א) משקל הכסף הנצרך לפדיון הבן, הוא 5 סלעים (=20 דינרים).
(ב) לרש"י, שהסלע כ-150 גרם (דהיינו, לאחר עיגול למספר שלם), עולה שיעור פדה"ב (דהיינו משקל הכסף הנצרך למצוה) כ-75 גרם. ולגאונים, שהסלע כ-170 גרם, עולה שיעור פרה"ב 85 גרם.

כל אחת מהשיטות נתקבלה והונהגה כחלק מקהילות ישראל בתפוצותיהן!
(ג) בשיטת רש"י נהגו בארצות אשכנז מדורי דורות [עי' עלה יונה עמ' קל"ה, שכתב שכל בני חוצה לארץ פדו בכוריהם כפי השיעורים שהוזכרו בט"ז ובגר"א, וכן נהגו בכל ארצות שהוא ראה, לפדות בכ-75 גרם כסף].

(ד) ואילו שיטת הגאונים, המשווה את דינר חז"ל לדינר דשדנג, הובאה ע"י הרי"ף (קידושין, ו' ע"א בדפי הרי"ף, ושם הוסיף גם להשוות את הדינר למשקל 96 שעורים), פסקו כן גם הרמב"ם (ריש הל' שקלים) והרמב"ן (כדלעיל פרק ד') הדברים הובאו להלכה בשו"ע (יו"ד ש"ה א'), וז"ל: "מצות עשה לפדות וכו' בה' סלעים כו' שהם שלשים דרהמים¹³⁸ כסף מזוקק".

בשיטה זו נהגו הספרדים מדורי דורות, וכן בחלק מארצות אירופה, ולמעשה התפשט המנהג כך שכהיום נוהגים בכל קהילות ישראל להחמיר כשיעור הגאונים¹³⁹.

(ה) והנה עפ"י הביורור שהעלנו לעיל בפרק ד', השיעור המדויק לדינר הזהב הוא 4.25 גרם, ובכך עולה שיעור הגאונים 85 גרם, והוא משקל 30 דרהם שכתב השו"ע. אלא שבמשקל הדרהם יש ששיעורו מעט כבד יותר ועלה פדה"ב לשיטתם כ-96 גרם, וכך הוא מצוטט ע"י הגרא"ח נאה (שיעורי תורה עמ' רפ"ו) והעתיקו גם הקהילות יעקב (בלוח שיעורי המצוות שבסוף ספרו "שיעורין של תורה") וכך פשט המנהג בזמננו¹⁴⁰.

138. זה בהתאם לדברי רמב"ם (ביכורים פ"ו הט"ו), שמשקל הסלע כששה דרהמים.
139. העירני מחב"ס "מסורת השקל", דיתכן שחלק מהנוהגים כן אינו מחמת שנהגו כהגאונים, אלא שנהגו בשיעור 5 לוט שהזכירו הט"ז והגר"א, וחשבוהו כמה מחברים ללוט של ערים שונות, עי' בזה במדות ומשקלות של תורה עמ' י"ב י"ג, ל"ט.
140. במק"א הארכתי בבירור שיעורו המדויק של הדרהם, שהוא פחות ממה ששיער הגרא"ח נאה. אין זו מטרת המאמר הנוכחי, ולכן אני מסתפק בציון לנושא הנ"ל למי שרוצה לראות את הדברים בהרחבה.

פרק ז': סיכום

התורה מגדירה את משקלו של השקל: עשרים גרה. ברם, חכמים הוסיפו עליו וקבעו את משקלו: עשרים וארבעה גרה, במשקל מטבע הסלע שהונפק בצור והיה מצוי בימיהם.

נחלקו רש"י והגאונים מהו משקל הסלע. בירור הענין העלה בידינו, שלרש"י משקל הסלע כ-14.6 גרם (וכן הוא משקל הסלעים המצויים בידינו), ואילו להגאונים משקל הסלע כ-17 גרם.

בקהילות אשכנז נהגו כשיטת רש"י, ושיערו משקל הכסף לפדיון הבן כ-75 גרם, ובקהילות ספרד נהגו כהגאונים, ולפי"ז שיעור פדה"ב כ-85 גרם, וכך פשט המנהג כהיום (ונהגו בכ-96 גרם, שכך עולה מהיחס לדרהם המצוי).

כיצד לשער פדיון הבן בזמננו

מטרת המאמר

סוגיא גדולה ועמוקה היא, כיצד לשער יוקר וזול בזמננו. בזמנים קודמים היה ערכו של דבר נקבע ביחס לכסף או זהב. אך בזמן הזה אין דברים אלו נחשבים לקובעים עיקריים, וצריך עיון לברר מה נחשב היום ל"ערך אמיתי" בממון. יש לשאלה זו השלכות חשובות בשטחי הלכה מרובים: הלכות פרעון הלוואה, רבית, מקח וממכר, תשלום כתובה וכו'.

אחד מגדולי הפוסקים שבזמננו – מרן בעל ה"אגרות משה" זצ"ל – דן לומר שאף בנוגע לשיעור פדיון הבן, הקצוב בתורה בשיעור חמשה שקלים כסף, יחול שינוי בהתאם לתוצאות הדיון בשאלה הנ"ל. לפי דבריו, יהיה כמעט בלתי אפשרי לעמוד על שיעור פדה"ב במדויק, ועוד שלכל מדינה ומדינה יהיה שיעור פדה"ב שונה מאשר בחברתה בשינויים מפליגים מאד.

מטרת המאמר היא לבאר את נימוקו של האג"מ, וכן לדון בדברים ולהעלות צד שמא אין שיעור פדה"ב תלוי כלל בשאלה הכללית של דיני ממון.

א-ב סוגיית הגמרא/ ג שיטת האג"מ/ ד-ח הערות על שיטת האג"מ/ ט-י"ג שיטת החזו"א/ יד משקל הכסף לפדה"ב.

סוגיית הגמרא

(א) מבואר במסכת ב"מ רפ"ד שיש מחלוקת תנאים איזו מתכת נחשבת "מטבע", כלומר: מהו הקובע האמיתי של "ערך" ושווי, יש אומרים שזהב הוא טבעא (-מטבע) וי"א שכסף הוא טבעא.

ומבואר עוד בגמרא, שיש למחלוקת זו השלכה על שיעור פדיון הבן. התורה כותבת (במדבר יח, טז) ששיעור פדה"ב הוא חמשה סלעים.

ושקל דאורייתא הוא ארבעה דינרים כסף (רש"י ב"מ מד:), נמצא שיעור פדה"ב 20 דינרים כסף, ואמנם כך הוא השיעור לפי המ"ד שכסף טבעא. ברם, לפי המ"ד שזהב טבעא, מבואר בגמ' ששיעור המצוה הוא על כרחך בזהב ולא בכסף. וכיון שדינר זהב שווה 25 דינרי כסף, א"כ שיעור המצוה הוא 4/5 דינר זהב.

ונפק"מ להלכה ביניהם, אילו ישתנה היחס בן כסף לזהב. ולדוגמא, אם ישתנה השער להיות דינר זהב ב: 30 דינרי כסף, הרי שלמ"ד כסף טבעא, שיעור פדה"ב נשאר 20 דינרים, ואילו למ"ד זהב טבעא יהיה השיעור 24 דינרי כסף (4/5 מדינר זהב). עכ"ד הגמ'.

ההלכה היא שכסף נחשב טבעא, וא"כ שיעור פדה"ב בהלכה מופיע כמשקל 20 דינרי כסף.

(ב) טרם צאתנו מן הסוגיא, נעיר על תמיהה גדולה שעוררו בה רבותינו הראשונים, הרי התורה אמרה שהשיעור הוא חמשה שקלים וכסף, וכיצד יתכן שיהא מי שיסבור לשער בזהב?

ותירצו שיש לחז"ל אומדנא דאין כוונת התורה לכסף, אלא לזהב שהוא יותר חשוב וששווי קצוב (למ"ד זהב טבעא), והוי כאילו כתבה תורה לתת 4/5 דינר זהב, ומה שנכתב חמשה שקלים כסף היינו לנקוט מילתא דפסיקא (-מספר עגול) ולא רצה לכתוב 4/5 דינר זהב, עכ"ד (עפ"י שט"מ ב"מ מד: בשם הרא"ש ובשם תור"פ).

שיטת האגרות משה בפדה"ב

(ג) האג"מ (יו"ד א' קפ"ט) בתשובה משנת תרפ"ג דן במה שאירע ברוסיה שהמלכות שינתה את המטבעות, ותחת המטבעות שהיו עד אז מכסף, קבעה המלכות שהמטבעות יהיו מזהב, וכתב בזה האג"מ שלפ"ז נשתנה דין "טבעא", דאע"פ שקיי"ל שכסף הוא טבעא, משעת השינוי ואילך הוי דין "טבעא" רק בזהב – לכו"ע! ונפק"מ לענין שיעור פדה"ב, שאף שמימי עולם היה שיעור בכסף, מ"מ כשנעשה זהב "טבעא" גם שיעור פדה"ב נקבע ע"כ בזהב, וכמו לפי התנא בגמ' הסובר שזהב טבעא.

וכיצד נדע מהו השיעור בזה? כתב האג"מ מסברא, שצריך לברר כמה זהב היה שוה ערך לחמשה שקלים כסף בזמן שאירע השינוי, ושיעור זה בזהב נשאר קבוע ויציב מאותו זמן ואילך ללא שינוי (כי ב"טבעא" לא שייך יוקר וזול) וזהו שיעור פדה"ב, עכ"ד האג"מ.

הערות על שיטת האג"מ

(ד) דברי האג"מ מבוססים על הנחה (שלקמן נדון בה) דזה שמבואר בגמ' שמצות פדה"ב ניתנה לשער עפ"י "טבעא" [כסף או זהב – למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה] הוא לא רק בהבנת עצם הדברים הכתובים בתורה, אלא גם בכל דור ודור

צריך פדה"ב להיות לפי ה"טבעא" של אותו מקום [כי רק אז אין יוקר וזול בשיעור המצוה, אלא שיעורה קבוע].

אם נקבל הנחה זו, אז באמת הדברים שכותב האג"מ מסברא נראים מוכרחים, שברוסיא נשתנה שיעור המצוה מכסף לזהב.

(ה) לפי זה, יש להעיר: "נתת דברך לשיעורין"! שהרי לפי"ז ברוסיא יהא תלוי בזהב, ובשאר מדינות בכסף, ויתכן מדינה שלישית שיהא ה"טבעא" שם נחושת (או יהלומים וכו'). והשתא, אם יתהוו שינוי בין מחירי הזהב, הכסף והנחושת ימצא בכל ארץ שיעור פדה"ב בערך ריאלי שונה, ופעמים בשיעורים מפליגים מאד!

(ו) ועוד, שאם יש פסק זמן ביני וביני שלא הכסף ולא הזהב מטבע (ששניהם אינם חריפים בהוצאה), א"כ לא יהא שום דרך כלל לאמוד ולקבוע מהו שיעור פדה"ב החדש!! [וכע"ז הקשה על עצמו האג"מ שם לגבי רוסיא, והביא אופן פתרון שיועיל לרוסיא דאז, ולא לכל מקרה].

ועוד, במדינה שאין בה שום מטבע כלל, וכל המקח וממכר נעשה בחליפין עבור חפצים (וכן היה מצוי בדורות קודמים) א"כ אין שום דרך לקבוע שיעור לפדה"ב כלל!

(ז) עוד שאלה בזה (מהרב שלום סגל שליט"א). דיש להסתפק כאשר הבן במקום אחד והאב במקום שני והכהן במקום שלישי והפדיון נעשה במקום רביעי, לפי איזה מקום הולכים? ומה הדין בשינה מקומו ביום שמלאו לבנו ל'? וכיו"ב ספיקות רבים.

(ח) עוד עורר [הנ"ל] שאלה מעניינת מאד, נאמר לדוגמא שכאשר שינו ברוסיא מכסף לזהב, היו עשר שעורות זהב שוות עשרים דינרים כסף, א"כ ברוסיא הוי שיעור פדה"ב עשר שעורות זהב, ובשאר מדינות הוי עשרים דינרים כסף, ואם אם לאחר זמן נתייקר הזהב בכפליים [בכל העולם] לעומת הכסף, עדיין השיעור ברוסיא י' שעורות זהב ובשאר מדינות עשרים דינרים כסף.

עכשיו אם כבשה רוסיא מדינה שכינה והנהיגה בה מטבע זהב משלה הרי שבמקום הכבוש משתנה השיעור מעשרים דינרים כסף לחמשה שעורות זהב [שזהו שער החליפין ביום שנשתנה שם]. א"כ בכל רוסיא יהא שיעור פדה"ב עשר שעורות זהב, ובחלק הכבוש יהא חמשה שעורות זהב!?

ועוד יש לעיין מה יהיה כהיום הזה, שאין שום דבר קבוע שקובע ערך ריאלי, לא כסף ולא זהב ולא מטבעות, אלא דברים בלתי ממשיים כמו 'אינדקס' או 'מדד'

הנקבע עפ"י ממוצע של מחירים של מוצרים רבים, במצב כזה אין דרך לשער שיעור פדה"ב במדויק, ונתת דברך לשיעורין.

שיטת החזון איש

ט) מדברי החזו"א נראה שאיננו מסכים לדברי האג"מ, וז"ל (חומ סי' ט"ז סק"א): "מצינו שה' שקלים של פדה"ב שקצבה התורה הדבר כמשקל כסף צרוף. ואע"ג דבזמן שנצוינו על המצוה היה השקל מטבע [כלומר: ומה יהא השיעור במקום וזמן שאין הכסף מטבע?] אבל לדורות לא הקפידה תורה במטבע, אלא משקל כסף צרוף כפי המשקל שהיה אז ה' שקלים וכדאיתא יו"ד סי' ש"ה ס"א, עכ"ל.

הרי החזו"א ס"ל שיעור פדה"ב קבוע לפי שיעור משקל כסף, ואף כשהכסף אינו "טבעא" ושייך בו יוקר וזול [וכ"כ בסי' הנ"ל עוד כמה פעמים]. ולכאור' קשה על החזו"א מסוגיא מפורשת שהובאה בריש דברינו, דמפורש ששיעור פדה"ב תלוי בטבעא דווקא, וכהוכחת האג"מ?

י) ונ"ל שהדבר יתיישב בסברא פשוטה לחלק, הדיון בגמ' הוא על כוונת התורה בעצם המצוה, אם הוא בזהב או בכסף, דפשוט מסברא שהתורה נתנה את המצוה בדבר שערכו קבוע (וכדברי הרא"ש לעיל אות ב'), ברם, אחר שביררנו את המתכת שעליו דברה התורה, שוב אין הדבר תלוי ב"טבעא" כלל, אלא השיעור נשאר לדורות במשקל אותה מתכת, שזהו עצם המצוה, ודבר זה לא משתנה כלל.

כל הסברא של הרא"ש היתה לברר על איזה מתכת מסתבר שקבעה תורה את המצוה, דודאי מסתבר שהתורה דברה מתחילה על מתכת שערכה קבוע, אבל אין הסברא מכריחה לשנות את הגדרת השיעור ולקבוע שעצם המצוה לדורות תלוי בדבר שהוא טבעא בכל דור. אלא השיעור נשאר במתכת שעליו דברה תורה, אף אם בהמשך יתחדש מצב שאין המתכת הזו "טבעא".

יא) ואפשר אף להוסיף בזה נופך, הרי מקורו של ההכרח של חז"ל לשנות את שיעור המצוה ממה שכתב התורה בפירוש, הוא (כדברי הרא"ש), שהתורה ודאי נתנה שיעור קצוב ולא שיעור משתנה, והרי אם נימא שהשיעור תמיד רק ב"טבעא", הרי לפי"ז השיעור נתון להרבה יותר שינויים, וכדלעיל אות ה' ואילך. ואילו לכשננקוט כדברי החזו"א וכהסברא דלעיל, שיעור המצוה ברור ויציב בכל המקומות והזמנים, ה' שקלים [20- דינרים] כסף.

יב) החזו"א כתב מקור לדבריו מיו"ד ש"ה, והיינו שמבואר שם שמצות פדה"ב בכסף מזוקק משקל ה' סלעים. ולכאור' אין זה הכרח גמור, כי י"ל (לפי האג"מ)

שזהו לגבי מקומות שבהם הכסף טבעא, וכפי שהיה מקובל בעולם עוד מזמן שניתנה תורה, אבל עכ"פ סברתו של החזו"א סברא חזקה היא וכמש"נ.

(ג) לגבי שאר דיני ממונות מה קובע "טיבעא" וערך אמיתי כהיום, הרי זו שאלה גדולה ועמוקה, (ועי' בספר תורת רבית פרק י"ט ס"א וסל"ה ואילך ובהנסמן שם). ברם, לגבי פדיון הבן י"ל שאין הדיון הזה נוגע כלל, אלא שיעורו רק כפי שכתבה תורה, ושיעור זה יציב בכל מקום ובכל זמן, וכהחזו"א.

(ד) משקל ה' שקלים הנצרך לפדה"ב, יש ששיעורו בכ"ט-96 גרם כסף. ברם, יש הוכחות לכך שהשיעור קטן יותר, ומדויק יותר לנקוט שיעורו כ"ט-85 גרם כסף. וכבר כתבתי מזה מאמר באריכות (והוא הפרק הקודם בספרנו זה).

"שעורה" ו"שיעור" הן מאותו שורש

מענין לציין: את כל השיעורים, אורך ונפח, מציין הרמב"ם ביחס לגרעיני שעורה.
שמה עומק יש בדבר, עפ"י המהר"ל בספרו "גור אריה" (שמות ח, יד).
וז"ל:

"שאין השד שולט על בריה פחות משעורה. מפני שהוא שיעור לטומאות מת עצם כשעורה (אהלות פ"ב מ"ג), והשדים הם כחות הטומאה, ואין שולטים בבריאה שאין טומאה עליו. ועוד כיון שהוא יותר קטן מכשעורה, בעבור שאין בו שיעור אין שדים שולטים עליו, והדבר ידוע וטעם מופלא הוא, כי דבר שהוא כשעורה יש בו ממש בעצמו והשד שולט עליו, אבל דבר שהוא יותר קטן מכשעורה הוא בטל אצל כלל העולם, ואין השד שולט על כלל העולם. וזהו בעצמו טעם שאין פחות מכשעורה מקבל טומאה, לפי שבשביל קטנותו בטל מצד עצמו אצל כלל העולם, ואין טומאה בכלל העולם.

ומפני זה נקרא "שעורה" מלשון שיעור, שדבר זה נקרא שיעור, ופחות מזה לא נקרא שיעור, ומכיון דלא נקרא שיעור - בטל הוא אצל כלל העולם", עכ"ל.

גובהו של פרעה

מדות ושיעורים באגדות חז"ל

כאשר חז"ל אמרו שיעורים באגדתא, האם ניתנו הדברים להבנה כפשוטן? ובפרט, דמצינו פעמים רבות שאמרו חז"ל מידות הנראות מוגזמות. האם הן כפשוטן או לא?

הרי ג' דוגמאות.

צ הגמרא בסוטה (י.) "בין כתיפיו של שמשון ששים אמה היה שנאמר..."
צ במסכת סופרים פכ"א "האדם הגדול בענקים זה אברהם אבינו שהיה גבוה קומתו כנגד שבעים וארבעה אנשים ואכילתו ושתייתו כך היה כנגד שבעים וארבעה אנשים וכוחו כן..."

ועוד שם: הלך עוג ובנה ששים עיירות והקטן שבהן היה גובהן ששים מיל שנאמר (דברים ג) ששים עיר כל חבל ארגוב ומה היה אכילתו אלף שורים וכן כל מין חיה ושתייתו אלף מידות ומה שהיתה טיפת זריעתו שלשים וששה ליטרין.

צ במסכת נדה (כד:) בענין גובהן של רבותינו:

"תניא אבא שאול אומר קובר מתים הייתי. פעם אחת נפתחה מערה תחת וועמדתי בגלגל עינו של מת עד חוטמי, כשחזרתי לאחורי אמרו עין של אבשלום היתה. ושמא תאמר אבא שאול ננס הוה אבא שאול ארוך בדורו הוה. ורבי טרפון מגיע לכתפו. ור' טרפון ארוך בדורו הוה ור"מ מגיע לכתפו. רבי מאיר ארוך בדורו הוה ורבי מגיע לכתפו. רבי חייא ארוך בדורו הוה ורבי מגיע לכתפו. רב ארוך בדורו הוה ורב יהודה מגיע לכתפו. ורב יהודה ארוך בדורו הוה ואדא דיילא מגיע לכתפו פרשתבינא דפומבדיתא קאי ליה לאדא דיילא עד פלגיה וכולי עלמא קאי לפרשתבינא דפומבדיתא עד חרציה".

הכיצד מבינים אנו דברים אלו?

והנה בגמרא נאמר על פרעה שהיה גובהו אמה, והמהר"ל (באר הגולה באר חמישי) מבאר שודאי אינו כפשוטו.

וז"ל: "פרק אלו מגלחין (מו"ק י"ח, א') אמר ר' אביטל משמיה דרב פרעה שהי'

בימי משה הוא אמה וזקנו אמה ופרמשתקו אמה וזרת לקיים מה שנאמר ושפל אנשים יהויקים עליך ע"כ. ודבר זה צחוק והתול בעיניהם שיהי' אדם אחד בענין זה.

אמנם למי שידע ד"ח אין זה קשיא כלל, כי כל מה שאמרו לא אמרו רק על הצורה העצמית שלו הפרטית. כאשר כל האדם יש בו שני דברים האחד הצורה הטבעית הכוללת המין כולו, כמו זה שתאמר שכל אדם הוא בעל ידים ורגלים וכיוצא בזה, ולא תמצא שאין בו דבר זה מצד הצורה הטבעית המינית. אמנם יש לכל אדם צורה פרטית ג"כ במה שהוא אדם פרטי זה, כי אין אדם אחד כמו אחר. ולפיכך אמרו פרעה שהי' בימי משה הוא אמה וכו', כי מצד הצורה הפרטית שהוא מיוחד בה ראוי שיהי' בצורה זאת, ואם שיש לה מבטל מצד הצורה המינית הכוללת שהוא מבטל הפרטי. ולפעמים יש בהפך, שאמרו כי פלוני זה כך וכך גדול ונתנו לו שעור גדול, וזה ג"כ מצד הצורה הפרטית שלו, ואם שיש מבטל לזה מצד הצורה הכוללת, שכל אדם נברא בטבע והטבע מחייב שא"א להיות שעור אדם כ"כ קטון וא"א שיהי' כ"כ גדול.

וא"ת א"כ מה זה שאמרו הוא אמה ופרמשתקו אמה וזרת, אחר שא"א שיהי' לו דבר זה מצד הצורה הכוללת. אין קשיא שבאו לבאר צורתו הפרטית, וכאשר מצד הצורה הפרטית במה שהוא מיוחד היה כ"כ קטון, אף על גב שלא נמצא דבר זה, מכל מקום מה שאפשר להתחסר היה מתחסר כי צורתו הפרטית היה גוזר הקטנות מה שאפשר. וכן כאשר הדבר הפך זה שיש בו גודל השעור מצד צורתו הפרטית, אף על גב שא"א שיהי' גדול כ"כ מצד צורתו הכללית, היה בו מה שאפשר להוסיף מצד צורתו הפרטית."

ומכאן לכל שאר דברי חז"ל באגדתא, וכך מבאר המהר"ל בעוד כמה מקומות בהתאם לשיטתו זו.

אך בשל"ה נראה שחולק על זה, וסובר שהדברים הם לא רק כדי ללמד לקח, אלא גם כפשוטן ממש.

וז"ל (פרשת וארא תורה אור קטע ג):

"ועל ענין זה נראה רומז מאמר אחד ממאמרי רז"ל והוא תמוה במאוד. איתא במסכת (סוטה) (מו"ק יח, א) אמר רב אביטל אמר רב, פרעה שהיה בימי משה, הוא אמה וזקנו אמה ופרמשתקו אמה וזרת, לקיים מה שנאמר, ושפל אנשים יקים עליה, עד כאן. המאמר הזה אומר דרשני, אבל חלילה מלומר שלא היה כך כפי

פשוטן של דברים, כי אין מקרא ואין דברי רז"ל יוצאין מידי פשוטן...". וצריך עיון בזה.

מה היה גודל אשכול הענבים שלקחו המרגלים?

בפרשת שלח כתיב: "ויבאו עד נחל אשכל ויכרתו משם זמורה ואשכול ענבים אחד וישאֵהוּ במוט בשנים".

וברש"י פירש: "וישאֵהוּ במוט בשנים - ממשמע שנא' וישאֵהוּ במוט איני יודע שהוא בשנים מה ת"ל בשנים (סוטה לד) בשני מוטות הא כיצד שמונה נטלו אשכול...".

הרי לנו ששמונה אנשים נשאו את האשכול, מה היה כובדו של אשכול זה? ממשיך רש"י:

"... ואם חפץ אתה לידע כמה משאוי אחד מהם צא ולמד מאבנים שהקימו בגלגל (יהושע ד) הרימו להם איש אבן אחת מן הירדן על שכמו והקימוה בגלגל ושקלום רבותינו משקל כל אחת מ' סאה¹⁴¹ וגמירי טונא דמדלי אינש על כתפיה אינו אלא שליש משאוי ממשאוי שמסייעין אותו להרים":

הרי שכל אחד הרים 120 סאה (ג' פעמים 40). כמה היא סאה? אם נקח את השיעור הקטן ביותר, כל סאה היא 7.2 ליטר¹⁴², כל אחד הרים 864 ליטר. ומדובר בשמונה אנשים.

צא וחשוב כמה שקלו הענבים!!!!!!

על פי החשבון, היו מעל 6900 ליטר ענבים באשכול אחד.
... לחיים!

נ.ב. הואיל ואתי לידן נימא ביה מילתא.

דבשם הגר"א מובא בספר קול אליהו וז"ל:

---

141. צ"ע דהרי סאה הוא מידת נפח.

142. הסאה ו' קבין, הקב ד' לוגין, הלוג לשיעור הקטן ביותר הוא 300 סמ"ק (ורביעית הלוג 75 סמ"ק). נמצא כל סאה 7.2 ליטר.

"ויבואו עד נחל אשכל וגו' למקום ההוא קרא נחל אשכול על אודות האשכול אשר כרתו משם בני ישראל, ויש לדקדק הלא מתחלה לא היה נקרא נחל אשכול ואיך נאמר שבאו להמקום נחל אשכול,

ויש לבאר דבאמת גם מתחלה היה נקרא נחל אשכל על שם איש שהיה נקרא אשכול כמו (בראשית יד. כד) ענר אשכול וממרא. והנה אשכל שם האיש הוא חסר בלא וא"ו, לכן אחר כריתת האשכול ענבים קראו נחל אשכול מלא וא"ו שמורה עי"ז לשון רבים, דמקודם היה נקרא שם המקום נחל אשכל חסר וא"ו כמ"ש בתורה, על שם איש שהיה נקרא אשכל, וכאשר כרתו משם אשכול ענבים קרא שם המקום נחל אשכול מלא שמורה על שתי פעמים אשכל על שם האיש אשכל ועל שם האשכול ענבים אשר כרתו משם, משו"ה נכתב ויבואו עד נחל אשכל חסר, למקום ההוא קרא נחל אשכול מלא", עכ"ל.

והריני להציע תי' נוסף לעיקר הקושיא. דהגר"א הקשה מדוע המקום נקרא "נחל אשכול" עוד קודם שבאו לשם בני ישראל, וזה בודאי צ"ב מדוע יקרא כן.

וי"ל, דיש לחקור: האם כל האשכולות בארץ ישראל היו גדולים כל כך, או שמא רק האשכול שלקחו המרגלים?

ונראה, שרק האשכול הזה היה משונה בגודלו, שהרי גנאי הוא להיות כה גדול, כדחזינן שהמרגלים לקחו האשכול הזה כדי להוציא דבה, "כשם שפריה משונה" וכו' כמ"ש רש"י, וא"כ שאר האשכולות בא"י שבודאי לא היו משונים – ולא היו כה גדולים. אלא דכשם שמצינו שהיו מקצת בני אדם משונים בגודלם, אחימן ששי ותלמי, כך גם היה מקום אחד שהיה בו ענבים בגודל משונה. ועל שם כך נקרא המקום נחל אשכול. ולכן כאשר המרגלים רצו להוציא דבה, הלכו במיוחד למקום שנקרא "נחל אשכול" על אודות האשכול המשונה בגודלו שהיה גדל שם, ועל פי זה יוכלו לומר כשם שפריה משונה כו'.

וראיה גדולה לביאור זה:

בשני מקומות (בפרשיות שבהמשך) מדבר משה רבינו אודות חטא המרגלים, בפרשת מטות ובפרשת דברים. ובשני המקומות מוזכר במיוחד הענין שהלכו לנחל אשכול דוקא, וכך כתוב שם:

בפרשת מטות (לב, ח): "כה עשו אבתיכם בשלחי אתם מקדש ברנע לראות את הארץ. ויעלו עד נחל אשכול ויראו את הארץ ויניאו את לב בני ישראל".

מדות ושיעורים באגדות חז"ל _____ ריג

ובפרשת דברים (א, כד): "ויפנו ויעלו ההרה ויבאו עד נחל אשכול וירגלו אתה. ויקחו בידם מפרי הארץ ויורדו אלינו".

הרי שהפסוק מפרש שעצם ההליכה לנחל אשכול הוא חלק מחטאם, וזו ראייה גדולה לדברינו. ודו"ק. ולכן נקרא המקום "נחל אשכול" עוד לפני שבאו שם בני ישראל.